T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TÜRKİYE'DE LİBERAL SİYASET

VE

ADNAN MENDERES

Murat YILDIZ

ŞANLIURFA - 2020

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TÜRKİYE'DE LİBERAL SİYASET VE ADNAN MENDERES

Murat YILDIZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Abdulvahap ULUÇ

ŞANLIURFA - 2020

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Kamu Yönetimi Anabilim Dalı 175232005 numaralı Murat YILDIZ'ın hazırladığı "Türkiye'de Liberal Siyaset ve Adnan Menderes" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 13/01/2020 tarihinde, saat 11:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/~~oy çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

13/01/ 2020

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Abdulvahap ULUÇ	KABUL	
Üye	Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	KABUL	
Üye	Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU	KABUL	

Bu tezin Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

10../02/2020

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek ☐Almıştır ☐Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Murat YILDIZ
Öğrenci Numarası: 175232005
Enstitü Anabilim Dalı: Kamu Yönetimi
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe): Türkiye'de Liberal Siyaset ve Adnan Menderes

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 109 sayfalık kısmına ilişkin, 09/12/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 29'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 6 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/12/2019
Murat YİLDIZ
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 09/12/2019

Dr. Öğretim Üyesi Abdülvahap BULUÇ
(İmza)

ÖZET

TÜRKİYE'DE LİBERAL SİYASET VE ADNAN MENDERES

YILDIZ, Murat

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdulvahap ULUÇ

Ocak, 2020, 102 sayfa

Liberalizm bilhassa batılı devletler tarafından kabul gören, önde gelen politik düşüncelerden biridir. Liberalizm modern Avrupa'nın ilk çağları olan 17. Yüzyıl da ortaya çıkmıştır. Bu dönem serbest ticaretin uygulanması ve özgürlükler açısından insanların düşüncelerinin değişmeye başladığı bir dönem olmuştur. Batıdaki gelişmelere ilgisiz kalmayan Türkiye'de, tamamen liberalizmi benimseyen bir tutum içine girmese de, sürekli kendi koşullarını da göz önünde bulundurarak gelişim ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Türkiye siyasi tarihinde yaşanan gelişmelere ve bu gelişmelerin yaşandığı dönemlere bakıldığında liberalleşme açısından en dikkat çeken dönemin Menderes iktidarları dönemi olduğu görülmektedir. Adnan Menderes, siyasi söylem ve görüşleri ile liberalizmin gereklerini Türkiye'de uygulamaya çalışan lider olmuştur.

Menderes liderliğindeki Demokrat Parti 10 yıl boyunca iktidar olmuş ve Türk siyasal hayatında derin izler bırakmıştır. Menderes iktidarı döneminde ekonomik açıdan önemli adımlar atılmıştır. Menderes iktidarı, tarım reformu, yatırım harcamalarının yükselişi, sanayileşmede özel sektöre öncülük verme, dış ticaretin serbestleştirilmesi, işçilere yönelik sosyal politika yasalarının çıkarılması dönemin en belirgin özellikleri arasında yer almıştır. Bu anlamda Türkiye'de katı politik yapı son bulmuş ve Cumhuriyet tarihinin en önemli değişimine şahit olunmuştur. Tek parti dönemindeki devletçilik politikasından vazgeçilmek istenmiş ve liberalizm savunulmuştur.

Bu çalışmada Adnan Menderes dönemindeki liberal siyaset anlayışının sosyo-ekonomik politikalara yansımaları incelenmiştir. Çalışmanın bir durum tespit araştırması olmasından yola çıkarak Menderes iktidarı döneminin ilk yarısında gerek sosyal gerekse ekonomik durum liberal politikalar açısından olumlu olduğu izlenmiştir. Fakat dönemin ikinci yarısı itibarıyla bu gelişmelerin tam anlamıyla sağlanabildiğini söylemek güçtür. Menderes, iktidarının ilk yıllarında birey özgürlüğünü, serbest piyasayı, basın hürriyetini ve birçok hakları savunmuştur. Ama kötü gitmeye başlayan ekonomik durumdan kaynaklı halk desteğini kaybetmeye başlayan menderes tüm bu liberal fikirlerden vazgeçerek devletin baskın gücünü toplumun tüm kesimine yansıtmıştır. Bunun sonucunda da 27 Mayıs askeri darbesine maruz kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Menderes, Demokrat Parti, Sosyo – Ekonomik Politikalar.

ABSTRACT

LIBERAL POLITICS IN TURKEY AND ADNAN MENDERES

YILDIZ, Murat

Master's Thesis

The Department of Public Administration

Advisor: Asst. Prof. Dr. Abdulvahap ULUÇ

January, 2020, 102 pages

Liberalism is one of the most prominent political perspectives that is particularly widespread in the Western countries. Liberalism emerged in the 17th century, at the beginning of modern Europe. It was a period of free trade and political liberties that changed people's mindset. Turkey, a country receptive to the developments in the West, did not completely adopt liberalism but fulfills its developmental needs through constant attendance to its own conditions. Looking at the developments in the political history of Turkey, we can notice that Menderes governments are particularly important for the liberalization of the country. Adnan Menderes aimed at applying liberalism in Turkey as a political leader by his discourses andperspectives.

Under Menderes' leadership, Democratic Party ruled for 10 years in Turkey and significantly marked the Turkish political life. During his government in power, significant economic improvements were achieved. The agriculture reform, increase in investments, prioritization of private sectors in industry, liberalization of foreign trades, legislation of social policies for workers are some of the major developments during the Menderes governments. The rigid political structure in Turkey ended during that period, which could be characterized as one of the most significant developments within the history of the Republic.It was desired to abandon the statism policy in the single party period and liberalism was advocated.

This thesis analyzes the impacts of Adnan Menderes' liberal political thought on the socio-economic policies of the era. As a descriptive study, the results indicate

that the first half of Menderes' era indicates significant improvements in the social and economic life. Nevertheless, it is harder to argue so for the second half of his rule. During the first half, Menderes defended the individual freedoms, free markets, press freedoms, and various other political rights. However, his popular support decreased due to worsened economic conditions that resulted in Menderes to abandon most of his liberal ideas- he resorted to the forceful power of the state against the discontented public. As a result, he was subjected to the May 27thmilitary coup.

Keywords: Liberalism, Menderes, Democratic Party, Socio-Economic Policies.

TÜRKİYE'DE LİBERAL SİYASET VE ADNAN MENDERES

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI II

Orijinallik Raporu ve Beyan Belgesi III

ÖZET IV

ABSTRACT VI

İÇİNDEKİLER VIII

KISALTMALAR XI

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZMİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1.1. KAVRAMSAL AÇIDAN LİBERALİZM 3

1.2. LİBERAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ 5

1.3. LİBERALİZMİN BOYUTLARI 8

1.3.1. Liberalizmin Ahlaki Boyutu 8

1.3.2. Liberalizmin İktisadi Boyutu 9

1.3.3. Liberalizmin Siyasi Boyutu 11

1.3.4. Liberalizmin Toplumsal Boyutu 12

1.4. LİBERALİZMİN UNSURLARI 14

1.4.1. Bireycilik 15

1.4.2. Özgürlük 17

1.4.3. Piyasa Ekonomisi 19

1.4.4. Sınırlı Devlet 21
1.5. LİBERALİZM TÜRLERİ 24
1.5.1. Klasik Liberalizm 24
1.5.2. Sosyal Liberalizm 26
1.5.3. Neo – Liberalizm 27
1.6. LİBERALİZMİN BATIDAKİ GELİŞİMİ 29
1.7. LİBERAL MUHAFAZARLIK ANLAYIŞI 31
1.8. TÜRKİYE' DE LİBERAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ 34

İKİNCİ BÖLÜM

1950 –1960 DÖNEMİ VE ÖNCESİ ADNAN MENDERES'İN LİDERLİĞİNDE DEMOKRAT PARTİ

2.1. ADNAN MENDERES' İN İLK SİYASİ ADIMLARI 42
2.2. 14 MAYIS 1950 BİRİNCİ DEMOKRAT PARTİ HÜKÜMETİ 45
2.3. 2 MAYIS 1954 İKİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ 49
2.4. 24 EKİM 1957 ÜÇÜNCÜ MENDERES HÜKÜMETİ 52
2.5. 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE MENDERES İKTİDARININ SONU 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADNAN MENDERES VE LİBERALİZM

3.1. MENDERES'İN EKONOMİ ANLAYIŞI 62
3.1.1. Menderes'in Liberal Ekonomi Anlayışı 62
3.1.2.Menderes'in Sosyal Politika Anlayışı 66
3.1.3. Menderes'in Dış Ticaret Politikası 69
3.2. MENDERES'İN TOPLUM - MUHAFAZAKARLIK ANLAYIŞI 70

3.3. MENDERES'İN SİYASET ANLAYIŞI 73

3.3.1. Menderes'in Devlet Anlayışı 74

3.3.2. Menderes'in Demokrasi Anlayışı 75

3.3.3.Menderes'in Liberalizm Anlayışı 78

3.3.4. Menderes'in Milliyetçilik Anlayışı 79

SONUÇ 81

KAYNAKÇA 84

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AK PARTİ	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DB	Denizcilik Bankası
DMO	Devlet Malzeme Ofisi
DP	Demokrat Parti
IMF	Uluslararası Para Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsler
KP	Köylü Partisi

MP	Millet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
OEEC	Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı
PTT	Posta Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Liberalizm, temel olarak serbest piyasa ekonomisinin, bireysel özgürlüklerin, insan haklarının hâkim olduğu bir anayasal devleti ilke edinen bir ideolojidir. Bu anlamda söz konusu liberal temellere uygun davranmak devletlerin gelişmeleri açısından önemli görülmektedir. Bu bağlamda devletler öteden beri kendi yönetimlerinin temellerini liberalizmin evrenselleşmiş ilke ve normlarıyla yerine getirmeye çalışmışlardır. Batı merkezli bir ideoloji olarak liberalizm, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de liberalleşme sürecinin başlangıcı, Osmanlının son dönemlerine kadar geriye gitmektedir. O zamandan beri Türkiye'nin liberalizm ile olan ilişkisi, çeşitli dönemlerde farklı biçimlerde görülmüştür. Menderes iktidarı dönemi de bu zaman dilimlerinden birisidir.

Adnan Menderes ve partisi 1950 yılında 27 yıl süren tek parti iktidarına seçimi kazanarak son vermiştir. 1950 ile 1960 yılları arası Demokrat Parti dönemi olarak kabul edilir. Bu yıllarda iktisadi politikaların temelinde; tarım sektörüne öncelik verme, devletçi iktisadi politikalardan liberal ekonomi politikalara geçiş, endüstrileşmeyi özel sektör girişimiyle oluşturma ve son olarak dış iktisadi ilişkilerde liberalleşme görülür. 1950 sonrasında tek parti döneminin sona ermesi ile birlikte demokratik sisteme geçiş, bunun oluşturduğu genel heyecan ve demokrasinin toplumun geneli tarafından değerlendirilmesi ekonomik neticeleri çok büyük olan değişmelere neden olmuştur. Toplumun geneli ekonomik ve sosyal haklarla, demokratik hakları belli miktarda birlikte değerlendirilmiş ve yaşam standartlarını artırma, bunu isteme ve bunu sağlayacak yolları arama uğraşına girmiştir. Menderes dönemi hızlı büyüme amacının; kamu yatırımlarının artırılması, devletin iktisattaki konumunun küçültülmesi ve özel teşebbüsün geliştirilerek yapılması arzulandığı bir dönemdir. Fakat Menderes iktidarının özellikle ikinci yarısında gelir dağılımında büyük farklılıkların ortaya çıktığı ve bunun sebep olduğu sıkıntıların sosyo-politik sorunlar oluşturduğu bir dönem olmuştur.

Menderes iktidarı dönemine ilişkin liberalleşme süreci bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda, araştırmanın amacı siyasi kimliği daima tartışma konusu olmuş, iktidarı dönemindeki uygulamaları ile sosyal ve iktisadi

yapıda tarihi dönüşümlere yol açan Adnan Menderes'in ekonomik, siyasal, ideolojik ve ahlaki anlayışı liberal değerler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırma Menderes iktidarı dönemi olan 1950-1960 yılları arasındaki siyasal liberalizm faaliyetlerine ağırlık vermekle birlikte, Menderes'in siyasi ve ekonomik politikalarına da değinilmiştir.

Bu anlamda, daha önce araştırma konusu ile ilgili, kitaplar, bilimsel makaleler, tezler, internet web sayfaları ve basılı eserler taranmıştır. Araştırma ile ilgili yazılan tezlere ulaşmak için YÖK ve ulusal kaynaklarda mevcut olan bir kısım makalelerden yararlanılmıştır.

Üç bölüm şeklinde oluşturulan araştırmanın birinci bölümünde liberalizmin kuramsal çerçevesi ile Batı'da ve Türkiye'deki gelişimi incelenmiştir. İkinci bölümde, Menderes'in siyasetteki faaliyetlerine ve Demokrat Parti dönemi hükümetlerinde uygulanan politikalara yoğunlaşılmış ve 27 Mayıs darbesi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, Adnan Menderes'in liberal siyaset anlayışı ekonomi ve toplum anlayışıyla birlikte ele alınmış ve incelenmiştir. Sonuç kısmında ise Adnan Menderes ve uygulamaları üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZMİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1.1. KAVRAMSAL AÇIDAN LİBERALİZM

"Liberal" terimi, 14. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Dolayısıyla birden fazla anlam içermektedir. Latince liber, özgür insanlar sınıfı olarak tanımlanır. Aynı zamanda liberal, içecek ve yiyecek yardımlarında olduğu gibi cömert anlamında da kullanılır ya da toplumsal davranışları tanımlamak için, açık sözlülüğü ifade etmek için de kullanılır. Genel olarak yoğun bir biçimde özgürlük ve tercihle ilgili düşünceler ile ilişkilendirildi. Liberalizm, siyasi kavramlar içerisinde diğer birçok kavrama göre nispeten daha yenidir. İspanyolcadan türetilmiş bir kavram olsa da aslı Latincedir. 19. yüzyılın başlarında siyasi kavram olarak ilk defa kullanılmıştır. Kavram, başlarda İngiltere kaynaklı milli olmayan politikaları tanımlamak maksadıyla suçlayıcı-kötüleyici bir ifade olarak kullanılmıştır. İspanyollar "liberal" kavramını İngiltere ile ilgili politikaları belirtmek amacıyla kullanmaya başlamıştır (Yayla, 2015, s. 27).

Günümüzde ise liberalizm, bireye dayalı bireyin ekonomik ve siyasal alandaki hak ve özgürlüklerini koruma altına alan, piyasa ekonomisini kendi haline bırakılmasını savunan devletin iktisadi alana müdahalesinin en az olmasını destekleyen bir siyasi doktrindir. Bir diğer tanım ise liberalizm, özgürlük, özel teşebbüs ve özel mülkiyete dayalı bir piyasa sistemidir. Bu piyasa düzeni içinde birey rahat bir biçimde hareket edebilmelidir. Zorunluluktan kaynaklı bir müdahale gerektiğinde ise piyasa sisteminde birey minimum seviyede etkilenmesi sağlanmalıdır (Aktan, 1996, s.13).

Liberalizm ilk başta devlet gözetimi ve devletin baskıcı düzeninden halkı kurtarmayı hedeflemiştir. Liberalizmin esas noktası ünlü slogan **laissez-faire,** insanları dini düşüncelerinde, iktisadi faaliyetlerinde, düşünce ve kültürlerinde kendi yaşamlarını yaşamada serbest bırakma olarak tanımlanmıştır (Raico, 2002, s. 135). Ayrıca birden fazla alanda siyasal, yönetsel, dinsel, hukuksal ve askeri imtiyazlara

sahip olan toprak soyluları, sanayileşme sonucunda meydana gelen kent soylularının var olmasına engel olmak istemişlerdir ve liberalizm bundan kaynaklı sorunlara çözüm bulmak için ortaya çıkmıştır (Kışlalı, 1997, s. 322).

Liberalizm aristokrasiye karşı verilmiş sınıf mücadelelerinin en net halidir. Liberal burjuva demokrasisi yani oy hakkı, kuvvetler ayrılığı, parlamento ve seçim gibi terimler bireysel haklardan sosyal haklara kadar süren bir dizi olguyu koruma altına alan temel çerçevesidir (Kahraman, 1995, s. 204). Bütün bunlar burjuvazinin iktisadi gücüyle elde ettiği sınıf savaşlarının ve iktisadi gücünü garanti altına alma mücadelesi sonucunda meydana gelmiştir.

Liberalizm, ekonomik liberalizm ve siyasal liberalizm olarak ikiye ayrılır. Siyasi liberalizm temsilcisi John Locke kabul edilirken, ekonomik liberalizmin temsilcisi Adam Smith kabul edilmektedir. Siyasal liberalizm, liberal demokrasinin temel düşüncelerini ortaya koyar. Siyasal liberalizmin en temel özelliği, katı ideolojileri kabul etmemesi, hoşgörü ve anlaşmayı temel ilke olarak kabul etmesidir. Çoğulculuğu benimsedikleri için liberal düşüncenin egemen olduğu devletlerde farklı ideolojiler varlığını sürdürmektedir. Fakat çoğulculuğun uygulanışı bakımından devletler arasında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Örneğin liberal demokrasiyi kabul etmiş olan İtalya, Fransa ve Belçika gibi devletlerde, liberal düzenin özünü reddeden siyasal partiler düzenin içinde varlığını sürdürürken, ABD ve Almanya gibi devletlerde kanuni olarak fiilen yalnızca sistemi kabul eden partiler arasında iktidar için siyasal mücadele yapılmasına müsaade edilmektedir (Çam, 1977, s.222).

Ekonomik liberalizm ise kapitalizmin uzantısı olarak söylenebilir. Ekonomik liberalizm meşhur "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" cümlesiyle tanımlanabilir. İktisadi felsefe açısından liberalizm ticari kapitalizmi ve ticari kapitalizmin ekonomik politikasını alan merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmıştır (Şaylan, 2003, s. 47). Bununla beraber liberalizm halkta üretim, takas ve bölüşümün iktisadi yasaların uygulanmasıyla meydana gelebileceğini desteklemiştir.

1.2. LİBERAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Liberalizmin düşünce temelleri, siyasal anlamda kullanılmasından çok daha öncesine 17. yüzyıla kadar gitmektedir. Bundan dolayı liberalizm, feodalizmden kapitalizme geçişin bir aracı olarak ifade edilebilir (Türk, 2010, s. 120). Bu nedenle liberalizmin modern çağın meydana gelmesinde etkin rol alan Rönesans, reform ve aydınlanmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. O yüzden liberalizmin siyasi bir doktrin olduğunu ve modern bir çağın aracı olarak meydana geldiğini söylemek mümkündür. Diğer yandan liberalizmin, düşünce temellerinin ortaya çıkmasında ve biçimlenmesinde başlıca üç kaynaktan yararlandığı ifade edilebilir. Bu kaynaklar ise John Locke, İskoç Aydınlanması ve Immauel Kant'dır (Erdoğan, 2002, s. 2).

John Locke, 17. yüzyıl İngiliz düşünürü olup bir sosyal sözleşme teorisyenidir. Locke'a göre insanların başlangıçta hiçbir otoritesi yoktur, herkesin özgür ve eşit durumda olduğu doğal hayatları vardır. Bu doğal hayatı insanlara sırf insan olduğundan dolayı tanrı tarafından verilen birtakım haklar olarak görmektedir. Bu açıdan herkes kendi kendinin efendisi olduğu için doğal hakları mevcuttur (Uslu, 2009, s. 144). Locke'a göre bu doğal haklar hürriyet, hayat ve mülkiyet olarak tanımlamakta ve bunların hiçbir biçimde sınırlandırılamaz olduğunu vurgulamaktadır. Fakat bu haklar, bir başkasının hak ve mülkiyetlerine saygı gösterildiği oranda özgürdür.

Locke'un tanımladığı doğal haklara tüm bireylerin sahip olmakla birlikte doğal olarak da bu haklarını korumakla da sorumlu olacaklardır. Bu anlamda, hakları elinden alınmış olan bir birey, cezalandırma hakkını meşru hale getirecektir (Locke, 1999, s. 54). Fakat bu durumun herkese cezalandırma yetkisi vereceğinden toplumda bir karmaşıklığa neden olacaktır. Çünkü insanoğlunun yapısı gereği cezalandırılma halinde aşırıya kaçmaya meyillidir. Bundan dolayı bireyler bu cezalandırma haklarını bir "toplum sözleşmesi" ile yalnızca tek cezalandırıcı makam olan devlete bırakmışlardır. Çünkü Locke, insanların bir arada yaşayabilmesi için "sözleşmeci" bir yola başvurması gerektiğini düşünür (Erdoğan, 2009, s.8).

Locke'a göre, yönetim biçimini ise yasama gücünü elinde bulunduran belirlemektedir. Eğer siyaseti oluşturan bireyler, yasaları yapabiliyor ve onu

yürütecekleri kişiyi seçebiliyorsa bu sistem "demokrasi", belirli bir kitleyi ve onların mirasçılarına bırakıyorsa "kalıtsal oligarşi" , tek bir insana devrediyorsa "monarşi"dir (Locke, 1999, s. 57). Locke için önemli olan yasama gücünün nasıl kullanacağının yanında yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinin bağımsızlığı konusudur.

İskoç aydınlanması, 18. yüzyıl Avrupa'sında kültürel ve entelektüel alanda meydana gelen düşünce hareketlerinin genel adıdır. İnsanın kendisine güvenmesi, ahlaki ve sosyal hayatın ilahi ilkelerden ziyade insani sebeplerle açıklanması insanın ve aklın gün yüzüne çıkarılması aydınlanmanın genel özellikleri olarak tanımlanmaktadır (Başdemir, 2005, s.28). İskoç aydınlanması genel olarak David Hume ve Adam Smith'in fikirleriyle biçimlenmiştir. Bu düşünürlerin düşüncelerinden yola çıkarak İskoç aydınlanmasının liberalizme yapmış olduğu etki somutlaştırılabilir.

David Hume, liberal teori açısından önemli bir yere sahip olmakla beraber bir ahlak düşünürüdür. O rasyonel aklın hâkim olduğu bir dönemde aklın her şeye sahip olamayacağını vurgulamıştır. Hume'a göre akıl ahlaki gerçeklere ulaşmada aciz kalmaktadır (Avan, 2013, s. 8).

İskoç Aydınlanmasının düşünürlerinden biri olan Hume, "barış, hürriyet ve adalet" gibi kavramları en önemli siyasi olgular olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber bu olguların merkezinde bir çıkar ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Çünkü insanlar, hayatlarını beraber idame etmek zorunda olduklarından diğerlerinin haklarını Locke' un fikirleri gibi medeni ve ahlaki olduğu için değil kendi çıkarlarına uygun olduğu için gözetirler (Yayla, 2015, s. 70). Diğer taraftan o da Locke gibi insanların sonsuz istek duygusundan ve bencil yapısından dolayı adaleti ve barışı oluşturacak bir yapı olarak devletin meşruluğunu kabul etmektedir. Ama Hume, bu devlet otoritesini toplum sözleşmesine dayandırmaz. Otoritenin rıza göstermekten ziyade zora dayalı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ona göre bu durum bir kişinin yönetimi gasp edip diğerlerinin de ona uyma alışkanlığıdır. Bu nedenle "adalet, hukuk, otorite, yasa, ahlak ve sorumluluk" da alışkanlık ve geleneklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Böylece insanlar itaat etmeyi istedikleri için yöneticilere itaat etmezler bilakis insanlar menfaatleri ve toplumsal gelenekler onlarda bir itaat duygusunu meydana getirir" (Hume, 2009, s. 44). Kısaca ifade etmek gerekirse

Hume, kendiliğinden düzeni faydacılık ve bireyciliğin insanın yapısı olduğunu, devletin hedefinin özgürlük ve adaleti oluşturmak olduğunu savunarak liberal geleneğe önemli etkiler sunmuştur (Çetin, 2007, s. 44-45).

Adam Smith, ekonomik liberalizmin temsilcisi sayılmakla beraber esas itibariyle Hume gibi bir ahlak düşünürüdür. Hume'den etkilenen Smith, "Ahlaki Duygular Teorisi" adlı eserinde insanın yapısı gereği üç tür yöneliminin olduğundan bahseder. Buna göre (Smith, 2019, s. 86).

- Birey, kendini düşünen, kendi menfaatlerini gözeten ve başkalarına ilgi duyan,
- İçinde bir mülkiyet ve özgürlük isteği olan,
- Çalışma azmi ve mücadele isteği bulunan bir varlıktır.

Bu nedenle Smith bireyciliği savunmakta, ekonomik liberalizmi bu olgu üzerine inşa etmektedir. Diğer yandan Smith'in The Wealth of Nations (Ulusların Zenginliği) isminde eseri ekonomi alanında okutulan ilk ders kitabı niteliğindedir. Smith de Hume gibi rasyonalizme karşıdır ve toplumsal yaşamın "kendiliğinden bir düzen" içerisine bürüneceğine inanmaktadır (Yayla, 2015, s. 78).

İmmanuel Kant, liberal düşünce içerisinde özellikle "kişisel özerklik" anlayışı yönünden önemli bir yer tutmaktadır. Kişisel özerklik ise insanın aklını herhangi bir etkiye maruz kalmadan kullanabilmesi durumu olarak tanımlanabilir (Erdoğan,2005,s. 25). Kant bireyin özerk bir yapıya sahip olduğu için akılcı davrandığını kabul etmektedir. Bu demek ki, birey hiçbir baskı altında kalmadan sahip olduğu aklın farkında olmalı ve onu kullanabilmeli, düşünebilmeli ve çevresini araştırarak bilmelidir. Ama aklı tek başına yeterli bulmamaktadır. Kant "Şeylerin sadece saf anlıkla veya saf usla ulaşılan bilgisi yanılsamadan başka bir şey değildir; gerçeği sadece deney yoluyla elde ederiz derken aklı, aslında gözlemlenen durumların açıklamasında kullanılmıştır. Aynı zamanda tek başına gözlemler veya sezgiler de yeterli değildir. Bunları açıklayacak bir akla ihtiyaç vardır. Bu sebeple sezgisiz fikirler boş, fikirlerden yoksun sezgiler ise kötüdür" (Dagognet, 2007, s. 98). Kant, aynı zamanda kişisel özerkliğe sahip, aklını kullanabilen kişilerin ancak kendini ifade edebileceği özgür bir ortamda kendilerini gerçekleştirebileceğini

düşünmektedir. Lakin Kant'a göre bu özgürlük sınırsız özgürlük olmadığı gibi Locke'un fikirlerinde görüldüğü gibi topluma "direnme hakkı" da göstermez Kant böyle bir olayda halka direnme hakkı vererek yeni bir karmaşa ortamı oluşmaktansa hukuka başvurmayı, hakkın hukuk aracılığıyla aramasını çok önemli görmektedir (Avan, 2013, s. 10).

Özetle söylemek gerekirse liberalizm, bir siyasal düşünce olarak 17. ve 18. yüzyılda dönüşmekte olan birey-devlet ilişkilerini akılcılık ilkesi etrafında tanımlamaya çalışmıştır. Liberalizm aklın, insan refahını ileriye taşıyacağı, sınırlı devlet fikrini, insan özgürlüklerini savunacağı için ve aynı zamanda siyasetin insan refahını en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışacağına inanmaktadır. Yoğun olarak halkın ulusal düzeydeki özelliklerini şekillendirmeye çalışan liberalizm, ulusal düzeyde yaptığı bu düzenlemeleri uluslararası düzeyde de yansımasını istemiş ve bu yönde yapılan düzeni devletlerin dış politika ilkelerini oluşturacağına işaret etmiştir.

1.3. LİBERALİZMİN BOYUTLARI

1.3.1. Liberalizmin Ahlaki Boyutu

Liberalizmin ahlaki boyutu üç ilke çevresinde şekillenmiştir. Bunlar; özgürlük, bireycilik ve hoşgörüdür. Bu üç terim esasen liberal fikirlerin en ana unsurlarını oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle liberalizmin ekonomik ve siyasal projeleri bu üç terim ile ilişkili bir şekilde meydana gelmektedir. Bu terimlerden bireycilik, özgürlük terimlerini liberalizmin unsuları başlığı altında açıklayacağımız için bu başlıkta yalnızca hoşgörü teriminden bahsedeceğiz. Bireysel özgürlüklerin ve farklılıkların uygulanabilmesi için hukuksal düzenlemelerin yanında sosyal ortamın da buna uygun olması gerekir (Oral, 2011, s. 19). Değişimi ve hürriyeti hoşgörüyle karşılamayan bir halkta, kesinlikle hürriyetten söz edilemez.

Liberalizm hoşgörüyü, ahlaki ve felsefi bir doktrin olarak görmektedir. Hoşgörü, bireycilik ve özgürlük terimleri için de çok önemlidir. Bu nedenle farklılıkların huzurlu bir şekilde sürdürülebilmesi için hoşgörülü hareket etmek

gerekir. Hoşgörünün olmadığı bir ortamda hiçbir hürriyetten söz edilemez ve dolayısıyla liberalizmden uzaklaşma anlamı çıkarılabilir. Sert toplumsal kuralların, örf ve adetlerin yoğun olarak yaşandığı bir ortamda değişim kolay kolay görülemez.

Locke de kendi dönemindeki hoşgörüsüzlüğün nedenini kilise olarak ifade ettiği ve bu yönde eleştiriler yaptığı için cezalandırılmıştır (Çaha, 2012, s. 27-33). Liberalizmin ahlaki boyutu esas olarak şekillendiren hoşgörünün toplum içindeki varlığıdır. Yani toplum içindeki tüm farklılıklar ve değerler hoşgörüyle karşılanırsa bu ahlaki boyut bir anlam ifade eder.

1.3.2. Liberalizmin İktisadi Boyutu

İktisadi liberalizm, ekonomide özgürlüğü desteklemektedir. Liberalizm de iktisadi özgürlük, iktisadi faaliyetlerde bulunmak ya da daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse iktisadi girişimcilik özgürlüğüne sahip olmaktır. İktisadi özgürlüğün olduğu yerde piyasa özgürlüğünden bahsedilebilir.

Piyasa özgürlüğünün var olmadığı bir alanda iktisadi özgürlükte söz edilemez. Piyasa ekonomisi ortadan kaldırılırsa tüm siyasi haklar, özgürlükler de ortadan kalkmış olur. Bu sebeple ekonomik liberalizmin desteklediği iktisadi alandaki özgürlük başka özgürlüklerin de sürmesi için şarttır. Bireyler serbestçe ekonomik faaliyetini gerçekleştirirken rekabet sayesinde özgürlüğünü elde ederler (Yayla, 2015, s. 185). Serbest piyasa ekonomisine sahip olmayan devletlerde özgürlük ve demokrasiden bahsetmek mümkün değildir.

Ekonomik liberalizm, liberalizmin sosyal ve siyasi alanların ön koşulunu oluşturmaktadır. Ekonomik liberalizm için elzem terimler; mülkiyet, mübadele, miras hakkı, sözleşme özgürlüğü gibi terimlerdir (Erdoğan, 2002, s. 10). İktisadi liberalizmin üç ana ilkesi bulunmaktadır. İktisadi liberalizm, birinci olarak rasyonel birey anlayışını kabul etmektedir. Rasyonel birey piyasada serbest bırakıldığı takdirde kendisi için hangi durumun iyi olup olmadığına kendisi karar verebilmektedir. Rasyonel birey serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu alanlarda sağlıklı tercihler yapabilir. Ekonomik alanlara müdahale edildiği takdirde birey

yanlış tercihlere zorlanır. İster üretici ister tüketici konumunda olsun bireyler aynı refleksle hareket ederler. Bu refleks bireyin kendi menfaatini en yüksek seviyeye çıkarma refleksidir.

İktisadi liberalizmin ikinci ilkesi serbest seçim hakkıdır. İster üretici ister tüketici her ikisinin de kâr duygusuyla hareket edeceği için buluşma noktası ikisinin de faydasına olan bir nokta olacaktır. Tüketici olarak birey sonsuz tüketme isteği yaşayabileceği gibi, üretici olarak da yapısı gereği kârını maksimize etmek için sonsuz bir üretim içine girebilecektir (Çaha, 2012, s. 45). Eğer devlet ya da bir başka dış müdahale olmadığı sürece ticari ilişkilerin birinin lehine sonuçlanacak şekilde etkide bulunmazsa ikisinin karşılıklı rıza gösterdikleri nokta her ikisinin de menfaatine olan nokta olacaktır. Bu menfaat duygusu sayesinde insanların kendileri için en doğru olanı tercih edebileceğini savunulmuştur.

İktisadi liberalizmin üçüncü ilkesi devletin piyasadan elini çekerek piyasayı serbest bırakmasıdır. Devletin müdahil olduğu piyasada hakkaniyet ilkesi mutlaka çiğnenmiş olur ve taraflardan biri devlete yaslanarak daha rahat hareket etme alanı bulma şansı bulur. Serbest piyasa ilkelerine göre hareket eden ekonomide tüketici olan birey birden fazla mal tercihi ile karşılaşacağı için cebindeki miktarla en iyi tercihi kendisi yapacaktır. Serbest piyasa ilkesine göre hareket eden ekonomilerde rekabet sürekli üreticiler arasında olduğu için tüketici birden fazla seçeneğe erişme imkânı elde eder. Üreticiler ise mallarını cazip hale getirmek için kıyasıya bir rekabet içinde olacaklardır (Oral, 2011, s. 20). Buda malların fiyatlarının düşmesine, kalitelerinin yükselmesini sağlar.

Serbest piyasa, ayrıca sınırsız bir üretim gerçekleştiği piyasadır. Ötekinin sınırsız tercih hakkına sahip olması gibi üretici de sınırsız üretme hakkına sahiptir. Sınırsız bir üretim hakkına sahip olan üretici, kendi menfaatini korumaya çalışırken aynı zamanda başka insanlar için de zenginlik ve refah ortamı oluşturmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu alanlar, hem üretici hem de tüketici için "hakkaniyet" ilkesinin gerçek anlamda uygulandığı bir piyasadır (Erdoğan, 1998, s. 9). Serbest piyasa ekonomisinde üretici sınırsız üretim gerçekleştirdiği için burada mal fazlası oluşmakta, dolayısıyla enflasyon gibi arz talep dengesizliğinden kaynaklanan bir duruma rastlanmamaktadır.

Serbest piyasa ekonomisinin hâkim olmadığı alanlarda kartel, tekel ve tröstler oluşur. Tekellerin hüküm sürdüğü yerlerde, esasen tüketicinin en çok zarara uğradığı yerlerdir. Çünkü sınırlı sayıda mal üretileceği için tüketiciler arasında bir rekabet oluşacaktır. Buda tüketici arasındaki rekabet fiyatların açık artırımla katlanarak yükselmesi anlamına gelir. Bundan dolayı tüketici zarar görecek, üretici ise alın teri dökmeden haksız bir kâr elde edecektir.

Serbest piyasaya karşı olanlar sonunda piyasada tekel, kartel ve tröstlerin ortaya çıkacağını vurgularlar. Serbest piyasa ekonomisini destekleyen devletler de, gerçek anlamda, kumanda ekonomisine sahip devletlerde görülmekte olan tekeller görülmemektedir. Serbest piyasa da ilk olarak tekelleşmeyi yasaklayan yasal çalışmalar bulunmaktadır (Çaha, 2012, s. 49). Rekabetin kurulmasına yönelik yoğun tedbirler ve çalışmalar yapılmış pratikte de bunlara uyulmaktadır.

Kısaca, serbest piyasa ekonomisinin en önemli faktörü tüketicidir. Bundan dolayı bu sistemde en çok korunması gereken tüketici olmalıdır. Serbest piyasa ekonomisinin uygulanmadığı alanlarda tüketici sürekli, tabiri caiz ise yolunan kaz biçiminde görülür ve seçeneksiz bir ortamda kalitesiz malları tüketmek zorunda kalır.

1.3.3. Liberalizmin Siyasi Boyutu

Siyasi liberalizm, ekonomik liberalizmi tamamlayan bir terimdir. Her iki liberalizm birbirinin dayanağıdır ve birinin varlığı öbürünün var olmasına bağlıdır. Her iki liberalizm için rıza kavramı önemli bir yer tutar. Her koşulda bireyin rızası önem arz eder. Liberal yönetimler baskıcı devlet anlayışı yerine bireyin rızasına dayalı hukuk düzenini savunmaktadır (Oral, 2011, s. 21). Rızaya dayalı olan yönetimler toplumsal isteklere açık olduğundan dolayı herhangi bir baskıya başvurmayı gerek duymazlar.

Toplumsal onayın günümüz yorumu serbest seçimlerdir. İnsanlar demokratik alanlarda, bir diğer ifadeyle serbest bir alanda yarışan partilerden, programlardan herhangi birini serbest seçim ile seçme özgürlüğüne sahiptir (Yayla, 2015, s. 130). Demokratik toplumlarda rızaya dayalı yönetim söz konusudur. Liberal bir yönetimde

siyasi partiler programlarını oluştururlar ve sonrasında propagandalarını gerçekleştirirler.

Rızaya dayalı bir alanda meydana gelen bu olaylar sonucunda insanlar seçimlerini yaparlar ve en çok kabul görenler, kural olarak yönetimi ele geçirirler (Çaha, 2012, s. 43). Liberalizmin siyasi ürünü olan demokrasilerde, halkın onayı, diğer bir ifadeyle kişilerin rızası yönetimin meşruiyeti için uygun koşuldur.

Siyasi liberalizmin bir başka önemli ilkesi de temsil sistemidir. Liberal felsefenin öngördüğü yönetim şekli demokrasidir. Temsili demokrasi doktrin, inanç, ideoloji vb. terimlere karşı çıkmaktadır. Liberalizmin hedeflediği yönetim mutlak bir otorite değil sınırlı ve denetime açık bir otoritedir (Kocaoğlu ve Altundal, 2017, s. 64). Yönetimin başına gelenler belli bir zaman için seçilir ve halkın yeniden desteklenmediği takdirde bu kişilerin görevi sona erer.

Siyasi liberalizmin bir başka önemli ilkesi de sınırlı devlettir. Liberalizm düşüncesine göre hürriyetlerin önünde en önemli engel devlettir ve bu devletin kesin olarak sınırlandırılması gerektiğini ifade eder. Bunun ancak devletin hukuk ile sınırlandırılmış, anayasal bir devlet ile sağlanacağını vurgulanmıştır. Buda güçler ayrılığı ilkesine uyulduğu takdirde gerçekleştirilebilir. Güçler ayrımı, devlet faaliyetlerinin farklı organlara ayrılarak daha uygulanabilir duruma gelmesinden çok, devletin merkezini oluşturan organların birbirlerini denetlemesiyle mümkün olacağı savunulmuştur. Siyasi liberalizm, yasama, yürütme ve yargı makamlarının denetimini açık tutarak yöneticilerin bütün çalışmalarının ve kararlarının hukuk alanı içinde yürütülmesini sağlamaktadır (Çaha, 2012, s. 43). Liberal devlet üzerinde konuşulan düşünceler devletin hizmet ve ekonomik alanda küçülmelidir. Bu alanda küçülen devlet liberal faaliyetlerin daha etkin uygulanmasında kolaylıklar sağlar.

1.3.4. Liberalizmin Toplumsal Boyutu

Liberalizmin toplumsal boyutunu gerçekleştiren düzenler, siyasi ve ekonomik boyutları aynı yöntemle oluşmaktadır. Liberalizmin öngördüğü ekonomik, siyasi ve ahlaki çalışmaların oluşabilmesi için ideal bir toplum alanı oluşması gerekir.

Liberalizmin ön gördüğü toplumsal yapı ile ilgili bazı durumlara dikkat etmek gerekir. Liberalizm çoğulcu bir toplumu destekler. Farklı değer yargıları, kültürel değerleri, hayat felsefeleri, ekonomik, siyasi ya da dini yönleri itibariyle birbirinden farklı özellikler ve tercihleri barındırmak liberal toplum için önemlidir (Kodaman, 2011, s. 2-3). Çoğulcu toplum hiç kimsenin kendisini gizlemesini, başkası gibi görünmesini belli ölçümlere uyma zorunluluğunu getirmez. Bu nedenle farklılıkların olmadığı bir toplum meydana gelirse siyasi propagandalar olmayacak, sonrasında değişik fikirlere sahip siyasal partiler oluşamayacağı için demokratik düzenden olabildiğince uzaklaşılacaktır. Zira demokrasinin alt yapısı temel itibariyle farklılıklardan meydana gelir. Diyelim ki toplum farklılıklar üzerine oluşturulmaz ise bireylerin seçme hakkı olmayacağı için, monoton bir toplum biçimi meydana gelecektir (Çaha, 2012, s. 52-53). Bunun önüne geçmek için hoşgörünün egemen olduğu bir toplum yapısı oluşturmak gerekir. Liberalizm yalnız bu koşullarda uygulanabilir duruma gelir. Bireyin toplum içinde birey olmaktan kaynaklı hakları saklı olmalıdır. Hoşgörülü ve çoğulcu toplumlarda farklılıkların var olması demokratik dinamikleri aktif tutar.

Toplumsal liberalizmi benimseyenler pozitif özgürlük düşüncesini savunarak, devletin etkinliğini yükselten ve ona dinamik bir sorumluluk alanı bırakmak isteyen fikir yöntemini benimsemiştir. Bu nedenle onlara göre özgürlüğün yansıması bireysel değil toplumsal bir kavramdır. Bu özgürlük anlayışı bireyin toplum içinde üretilen değerlerden kendisine düşen payı oranında özgürdür (Erdoğan, 1998, s. 11). Bu nedenle devlet aktif bir sorumluluk yüklenerek özgürlüğün ulaşılabilmesi için çaba göstermelidir.

Toplumsal liberalizmi destekleyenlere göre liberal toplumun gayesi, hür bir toplumun oluşmasını sağlamak ve baskıyı minimum düzeye getirmektir. İnsanların ahlaken eşit bireyler olarak yan yana gelmelerini ve birbirlerine saygılı olmalarını gerektirir. Bu nedenle toplumda baskının minimum düzeye düşürülmesi icap edilmektedir. Bu gereksinim devletin yapacağı zorlama için geçerli olduğu kadar, insanları hür ahlaki bireyler olmaktan çıkaran bir başka zorlama biçimi içinde elzemdir (Yılmaz, 2001, s. 39). Böylelikle yasal zorlamayı meşru kılan şeyde, daha az katlanır olan diğer zorlanmaları önlenmesi ve gidermesidir. Bu sayede yapılan zorlamalarda göz ardı edilmiş olur.

Toplumsal liberalizmin dikkate aldığı bir başka ilke ise kendiliğinden düzendir. Kendiliğinden düzen hiçbir dış müdahale olmadığı, toplumun kendi etkinlikleri içinde oluştuğu, bireylerin kendilerini rahat bir biçimde sergileyebildiği, toplumun kendi kendine bir değişim dönemi yaşadığı toplum düzenidir. Hayek, kendiliğinden düzeni savunmuş, planlayıcı akla kesin olarak karşı çıkmış, toplumun kendi kendini ve kademe kademe değişmesini desteklemiştir (Çaha, 2012, s. 53). Bu sadeye toplumun kendisini geliştirebileceğini vurgulamıştır.

Toplumsal liberalizm ile klasik liberalizm arasındaki ciddi fark, devletin mekanizmaya müdahil olup olmamasıdır. Sınırlı devlet anlayışını savunan klasik liberalizme karşı toplumsal liberalizm devletin müdahalesini mutlak olarak görmüştür. Bu nedenle William Ebenstein klasik liberalizmle toplumsal liberalizm arasındaki farkları şu şekilde sıralamıştır (Yılmaz, 2001, s. 40):

- Her insana asgari düzeyde gelirin sağlanması,
- Hayat şartlarının bilimsel bilgi ve ilerleme ile oluşacağı fikri,
- Özel girişimlerin başarısızlığında devletin müdahale edebileceği

düşüncesi.

Toplumsal liberalizmin gelişmesiyle beraber, 20. yüzyılın başlarından itibaren negatif devlet ve bireysel özgürlük anlayışı olan geleneksel liberal düşüncesi yerini, aktif devlet ve toplumsal özgürlük fikri yer almaya başlamıştır (Erdoğan, 1998, s. 12).

1.4. LİBERALİZMİN UNSURLARI

Liberalizm geleneğini bir bütün olarak ele aldığında klasik liberalizm fikrini savunan düşünürlerin üzerinde tartıştıkları ve liberalizmin unsurları olarak ifade ettikleri kavram ve kuramlar içinde; doğal haklar, doğal hukuk, negatif özgürlük, adalet, piyasa ekonomisi, doğal düzen, özel mülkiyet, bireycilik, sorumlu devlet, devletin sınırlı, devletin ahlaki alanına çekilmesi, kuvvetler ayrılığı, özel hayatın dokunulmazlığı, kanun hâkimiyeti, gönüllü işbirliği, hoşgörü, gönüllülük, sözleşme özgürlüğü, rızaya dayanan yönetim, barışçıl ve kademe kademe dönüşüm vb. kabul

edilmektedir (Yayla, 2015, s. 162).

Bu söylenen kavramlar bir bütün olarak mantıksal ilişkilere sahiptir. Bu nedenle liberalizmi bir bütün olarak açıklamanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulursa liberalizmin 4 temel unsuru olduğu ifade edilebilinir: Bireycilik, piyasa ekonomisi, özgürlük ve sınırlı devlet olarak belirtilebilir.

1.4.1. Bireycilik

Modern dünyada birey olgusu herkes tarafından alışkın olan bir kavramdır ki, bazen bu kavramın siyasi değerini genellikle dikkatten kaçar. Feodal dönemde ise neredeyse kendine ait menfaatleri olan veya özgün ve kişisel kimliklere sahip bireyler düşüncesi yoktu. Daha çok bireyler, bulundukları sosyal grupların bir üyesi olarak görülürlerdi. Bu bireylerin yaşamları ve kimlikleri büyük oranda bu grupların dinamikleriyle oluşturulurdu ve birçok dönem geçse de çok küçük bir değişim gösterirdi (Eştürk, 2006, s. 5). Fakat gittikçe gelişen piyasa yönelimli toplumlar feodalizmin yerine geçtikçe, insanlar, birden çok tercih ve sosyal fırsatlar dizisiyle karşı karşıya geldiler.

Feodal yaşamın temelleri sarsılınca, yeni bir aydın dönem meydana geldi. Geleneksel dini teoriler yerini rasyonel ve bilimsel terimler aldı ve toplum, her geçen gün bireyin bakış açısından anlaşılmaya başlandı. Bireyin ayırt edici ve kişisel özelliklere sahip olduğu düşünüldü, her bireyin özel değeri vardır. Bu düşünceye göre insanlar tanrı tarafından doğal haklarla donatılmıştır (Tayyar ve Çetin, 2013, s. 112). Bu haklar, John Locke tarafından hayat, mülkiyet ve hürriyet şeklinde açıklanmıştır. Bu haklar bireye kendini toplum içinde var olduğu hissiyatını oluşturur.

Bireycilik, 18. yüzyılda siyasal baskıya karşı olarak o yıllara kadar süren despotik yönetim altında olan bireyleri baskıdan kurtarmak, temel hak ve özgürlüklerini hukuk çerçevesinde bağlamak maksadıyla meydana gelmiştir. Bireycilik, insanı merkeze alan, kişi hak ve hürriyetlerini esas amaç olarak gören bir

düşünce doktrinidir. Bireycilik ya da metodolojik bireycilik düşüncesine göre halk, toplum, devlet gibi olgular soyut varlıklardır. Somut olan yalnızca bireydir. Başka bir değişle ontolojik açıdan ana varlık bireydir. Toplumlar aslında bireylerden meydana gelir. Liberal felsefenin temeli rasyonel bireydir. Birey her anlamda toplumun, yapının ve kurumun üstündedir. Bundan dolayı birey hakları toplumdan önce gelir (Yayla, 1992, s. 135). İnsanı insan olarak oluşturan ve diğer varlıklardan ayıran aklıdır. İnsanı başka bireylerden de ayıran zihinsel yeteneğidir.

Fransız İhtilali'nden sonra yayınlanan insan hakları bildirgesi bireyi öne çıkarmış, bireyin temel hak ve hürriyetlere sahip olduğunu bütün dünyaya duyurulmuştur. Aynı zamanda bireycilik, sivil toplum yapısının temel unsurlarından birisidir (Aktan, 1996, s. 58). Sivil toplumun aktif olabilmesi için devletin sosyal ve iktisadi alanlara müdahale etmemesi gerekmektedir. Bu nedenle bireyin temel hakları korunması bakımından sivil toplumların devlet baskısını hissetmemesi gerekmektedir.

Liberalizm, bireylerin siyasal hürriyetlerini destekler. Rönesans döneminden önce sosyal, siyasal yaşama sirayet eden kilisenin toplumcu yönelimine bir tepki şeklinde meydana gelen bireycilik, bireyi toplumun önüne koyan oturmuş geleneksel ve dini değerlerine karşı çıkan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Eştürk, 2006, s. 5). Bireyi her şeyin üstünde gören bir anlayış hâkimdir.

Farklı düşünürler tarafından bireycilik farklı biçimlerde açıklanmıştır. Locke göre birey, her türlü otoriteden kurtularak hür olmasını kendi yaşamını kendisinin oluşturması gerektiğini "Herkes kendisinin yargıcıdır" cümlesiyle açıklamıştır. Kant'a göre ise birey, doğal ilişkilerin belirleyeceği dışında deneye dayalı, rasyonel, politik ve moral açısından üstün bir varlıktır. İnsanı üstün kılan akıl sahibi olmasıdır. İnsan diğer varlıklar gibi bir nesne olmadığından bir araç olarak söylenemez (Avan, 2013, s.14-15). Bütün fikirlerin ve faaliyetlerin bireyin araç değil amaç olmasından doğması gerekir. Ayrıca bireyin çevresindeki olguların onun amaçlarına yönelik olarak düzenlendiğine olan sarsılmaz inancı vardır.

Liberalizm, bireyciliği önceler, devletin bireysel hürriyetleri birçok açıdan sınırlayan, bireyin kendi güvenini, öz saygısını, öz sorumluluğunu ve kendi kendini oluşturmasını azaltan zorlayıcı sınırlamalar üzerinde durmuştur. Devletin müdahale

etme anlayışına karşı çıkan S. Mill düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır (Eştürk, 2006, s. 6):

- Bireyler işlerini daha uygun gerçekleştirirler.

- Bireyler kendi faaliyetlerini daha iyi gerçekleştiremeseler de, kendi faaliyetlerini yapmaları kendilerine bir tecrübe kazandırır.

- Devletin müdahalesi, devletin gücünü ve kudretini lüzumsuz yere artırır.

Son olarak, liberalizm iktisadi anlamda bireyin kendi çabalarıyla serbest piyasada hareket etmesini destekler. Devlet, iktisadi etkinliklerde bireyin rakibi değil ancak piyasanın sağlıklı faaliyet göstermesiyle sorumludur. Devlet bireyin piyasa içinde rahat hareket edebilmesi için ortam sağlamalı, engelleyici tutumlar içine girmemelidir.

1.4.2. Özgürlük

Liberalizmin bir diğer önemli unsuru özgürlüktür. Özgürlük liberalizmin var oluş gayesidir. Liberal düşünce açısından incelediğimizde karşımıza özgürlüğün iki ana özelliği öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi özgürlüğü bireyin bir değeri olarak kabul edilmesidir. Bu nedenle özgürlüğün öznesi sınıf, ulus, toplum vb. toplu varlıklar şekli değil, yalnızca birey olarak insandır. Liberal düşünceye sahip olanlara göre özgür toplumun meydana gelebilmesi için o toplumda farklı farklı hür kişilerin var olmasıyla mümkün olacaktır (Oral, 2011, s. 8). Liberal özgürlüğün ikinci ana özelliği ise özgürlüğün negatif bir değer olarak görülmesidir. Negatif özgürlük; bireyin yalnız herhangi bir keyfi sınırlama ya da baskı altında olmaması durumunda özgür olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2002, s. 6). Birey herhangi bir dış müdahale olmadan ve kısıtlamaya maruz kalmadığı sürece, hangi yönlere yöneleceğine tümüyle kendi iradesi karar verecektir.

Freidman göre, Liberalizm için esas olanın, özgür tartışma ve gönüllü işbirliği olarak ifade eder. Liberalizm de bireylerin özgürlüğü gereklidir. Liberalizm

düşüncesine göre bireyin özgürlüğüne karşı en önemli zorluk ve tehdit devletten gelmektedir. Bu nedenle devlet bireylerin özgürlüğünü kısıtlayacak yollara başvurmamalıdır. Bunun çözümü olarak devletin birey için varlığını sürdüğüne inanmak ve onu kısıtlamaktır. Hiç kimse ne tek tek kişiler, ne devlet, ne de kilise bireylerin haklarına ve mallarına müdahale etme hakkına sahip değildir (Oral, 2011, s. 11). Devletlerin görevi sadece bireylerin özgürlüğünü oluşturmaktır. Devlet bunu oluşturduğu sürece meşrudur. Kişisel özgürlüklerin sağlanması toplumsal mutluluğu sağlayacaktır. Birey özgürlüğü için devletin kendini sınırlaması ve bunun için çaba göstermeli ve bu yönde kendini bireylere inandırmaya ve devlet gücünü birey özgürlüğünün gelişmesi için harcamalıdır.

Liberalizmde kişi sosyal ve siyasal yönden özgürlüğe sahiptir. Bu özgürlükler: İnsanın istediği dine mensup olması, rahat bir biçimde düşüne bilmesi ve bunları açıklayabilmesi, ekonomik ve mülkiyet özgürlüğüne sahip olmasıdır. Sosyal ve siyasal açıdan özgürlük bireyin hiçbir baskısı altında kalmadan hür iradesiyle yapabilmesidir (Göze, 1987, s. 246). Birey özgürlüğü, kişinin keyfi şekilde suçlanmaması ve tutuklanmamasıdır.

İnanç hürriyeti, tüm bireylerin arzuladığı vicdani, dini fikirlere sahip olacağı, hiçbir biçimde hiçbir dine, mezhebe zorlanmayacağıdır. Din ve vicdan özgürlüğü insanların uğruna yıllarca savaş yaptığı bir özgürlük olmuştur (Ateş, 1994, s. 142). Din özgürlüğü dindar kişilerin, din konusunda sahip oldukları haklardan her birini rahatça, endişesizce ve korkusuz kullanmalarını ve her birinden serbestçe yararlanmalarını gerektirir (Başgil, 1962, s.16). Din ve vicdan özgürlüğü birçok topluluğu ilgilendirir. İnsanların birbirleriyle kenetlenmesini sağlar. İnanç özgürlüğünün olduğu yerlerde bireyin toplum içinde daha rahat kendini ifade edebilme olanağı sağlar. Çoğulcu ve demokratik toplumlarda inanç özgürlüğü daha rahat bir biçimde uygulanabilmektedir.

Düşünce özgürlüğü, bireylerin bilgilere ulaşabilmesi ve rahat bir biçimde düşünme, elde ettiği fikir ve düşüncelerden kaynaklı kınanmaması ve bunları tek başına veya birileriyle beraber birçok yöntemle serbestçe açıklayabilmesi, destekleyebilmesi, birilerine aktarabilmesi ve yayabilmesi olarak söylenebilir (Kabaoğlu, 1997, s. 19). Basın hürriyeti, birey bağımsızlığı için özgür fikir ve fikri

yayma hürriyetinin bir neticesidir (Göze, 1987, s. 246).

İktisadi hürriyet ise; yalnızca iktisadi girişim yapabilme hürriyeti değil ayrıca satıcıların, üreticilerin faaliyetlerini istediği gibi düzenlemeleri, tüketicilerin de istediği şeyi istediği alandan almalarıdır (Eştürk, 2006, s. 8). Ancak özgürlük, istediğin şekilde başkalarının özgürlük sınırı tehdit edecek biçimde olmamalıdır. Bundan dolayı liberalizm bir insanın bir diğer insanı herhangi bir şeye zorlanmasını, başka insanların zarar vermesini önlemek amacıyla hukuki sınırlamalar getirir (Oral, 2011, s. 9). Özgürlük yalnızca hukuki bir zorlama ile sınırlandırılabilir. Bu hukuki sınırlamalarda insan haklarını ve özgürlükler temelinde olmalıdır.

Bireyler üzerine uygulanan her baskı toplumsal huzuru olumsuz anlamda etkiler. Özgürlük sosyal açıdan başkalarını aynı ayrıcalıklardan eksik kalmamak koşuluyla kendi yolumuzda kendi huzurumuzu aramaktır (Avan, 2013, s. 16). Önemli olan birçok sayıdaki insanın huzurunu sağlamaktır.

Sonuç olarak, liberalizmde, özgürlüğe hangi yönden bakılırsa bakılsın, devlet olgusunun olabildiğince geri planda durması devletin despotik davranışının ortadan kalkması gerektiği düşüncesi egemendir. Bireyin hür kanaatine bırakılacak olan faaliyet, arzulanan neticeyi sunacak ve liberalizm yönünden istenilen amaca erişecektir. Birey özgür olduğu sürece liberalizm varlık gösterir.

1.4.3. Piyasa Ekonomisi

Liberalizmin bir başka önemli unsuru da piyasa ekonomisidir. Piyasa kişilerin karşılıklı onayıyla meydana gelen ve toplumda iktisadi etkinliğin baskı altında olmadan düzenlenmesini sağlayan bir araçtır. Kendi menfaatini en iyi şekilde bilen kişilerin rekabeti ve işbirliği ile toplum için en ideal olanı meydana getirecektir. Bu bağlamda liberal düşünür olan Mises'e göre, "Özgürlüğün en iyi şekilde muhafaza edilme yolunun kanunlar ve anayasalar değil piyasa olduğunu" ifade eder (Oral, 2011, s. 12). Piyasanın özgürlüğünün oluşmasında etkili olan rekabet olduğunu, piyasanın bireylere sonsuz fırsatlar sunarak onların hür olduğunu ifade eder. Bu sayede işçi işverenin merhametine muhtaç durumunda olmayacağı gibi tüketici

desadecetekbirüreticidenfaydalanmayacaktır(Eştürk,2006,s.11).Piyasa ekonomisinde zorlama söz konusu değildir. Birey istediği ürüne, istediği piyasada özgür bir biçimde ulaşabilmelidir.

Liberal düşünce de devletin vazifesi, piyasa ortamında olup piyasaya karışmak demek değildir. Devletin vazifesi, piyasanın faaliyetlerini önleyecek ve bireyleri olumsuz etkileyecek mekanizmaları bertaraf etmektir. Piyasa ekonomisinin sürdürülebilmesi için, piyasa gücünün ön planda olması, herhangi bir biçimde karışılmaması gerekir. Devlet müdahaleci bir politika yerine piyasada oluşabilecek aksaklıkları gidermeye odaklanmalıdır. Piyasa gücünü oluşturabilmek için Friedman şu düşünceleri ortaya koymuştur (Ataay, 2016, s.143-144):

- Kaynakların etkin bir şekilde dağılımı
- Bilginin yürütülmesi
- Kanuni düzenlemelere ihtiyaç duymaksızın din, dil, ırk ve cinsiyet ayırımını bertaraf edilmesi
- Siyasi düşünce birliğine gerek duyulmadan farklı gerçeklerin tatmin edilmesi, bireylerin isteklerini piyasa vasıtasıyla yaymalıdır.

Piyasa mekanizması kişilerin etkinliklerini, birey gereksinmelerini karşılamada en etkin oldukları yerlere doğru yönlendirir. Piyasa mekanizmasının en temel özelliği mekanizmada ki tüm ilişkilerin gönüllü olmasıdır. Bireyler kendi bireysel hükümlerini, düşünceleri ve çıkarlarının doğrultusunda beraber işbirliği yapıp yapmamakta özgürdürler (Çetin, 2002, s. 79). Bu konuda herhangi bir baskıya maruz kalmazlar.

Liberalizm iki yönden piyasa ekonomisiyle ilişkilidir. Bu nedenle liberal fikirler, miras ve mülkiyet hakkı ile takas ve sözleşme hürriyetlerine de özgür bir toplum için elzem görür. Bu hürriyetler de piyasa ekonomisinin temelini meydana getirmektedir. Ayrıca liberalizmin onayladı sınır devlet kavramının doğrultusunda piyasa ekonomisini şart koşmuştur. Sınırlı devlet düşüncesinin oluşabilmesi için devletin iktisadi açıdan da daralması gerektiğini ifade edilir (Erdoğan, 2002, s. 10). Ekonomik ilişkileri yöneten ve üretim fonksiyonları bünyesinde bulunduran devlet, birey hürriyetlerini zarara uğratacaktır. Bu nedenle liberalizm serbest piyasada

devletin sınırlı olmasından yanadır.

Piyasa ekonomisinde birey kendi adına kararlar alır, lakin kendi gereksinimlerini oluşturabilmek için çabalayan bireylerin faaliyetleri ayrıca diğer bireylerin gereksinimlerini gidermelerine de yardımcı olur. Herkes diğer bireylere hizmet eder ve buna rağmen kendisi de başka bireylerin sunduğu hizmetlerden faydalanır. Bu nedenle her insan kendi başına bir son, bir amaçtır, hatta diğer bireylerin amaçlarına erişmek için faydalanacakları bir mekanizmadır. Bu karşılıklı fayda için yürütülen mekanizma pazar tarafından yönlendirilir (Yayla, 2015, s. 180). Pazar, insanların etkinliklerini, birey faydalarını tatmin etmede en etkin oldukları yönlere doğru yönlendirilir.

Son olarak, piyasa ekonomisi alanında gelir dağılımında bir farklılık oluşacaktır. Bu tabii bir durumdur ve gelir dağılımında eşitlik ya da adalet sağlama nedeniyle piyasa mekanizmasının faaliyetlerine karışılmamalıdır. Bu nedenle ki bu müdahaleler alan ve tür olarak artıp yayıldıkça hürriyetlerin zarara uğramasına ve hür toplumlar yerine paternalistik sistemlerin oluşmasına neden olacaktır (Oral, 2011, s. 13). Piyasa her türlü negatif duruma karşı yine kendi faaliyetleri çerçevesinde, dış müdahaleye gerek olmadan çözecektir. Dıştan gelen müdahalelerin piyasa mekanizmalarının düzenini bozabilmektedir.

1.4.4. Sınırlı Devlet

Liberalizm için temel iki unsur olan özgürlük ve bireycilikten sonra bir başka temel unsur da sınırlı devlet kavramıdır. Liberalizm sınırsız ve mutlak güç ile kaplı bir siyasal yönetim düşüncesini kabul etmez. Liberalizm, bireysel özgürlüklerin ve toplumsal rızanın devlet anlayışı içinde temel alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Eştürk, 2006, s. 9).

Özgürlük ve bireycilik gibi tanımlar net olarak uygulanabilmesi için devletin daraltılması ve sınırlandırılması gerekir. Devlet her yere karıştığı ve kişileri sınırlandırıldığı müddetçe liberalizmin uygulanabilmesi olanaksız duruma dönecektir. Bu nedenle bireyi sınırlandırmak yerine devleti sınırlandırmak gerekir.

Birey özgürlüğü için tehdit olarak diğer bireyler olsa da asıl tehdidin devlet olduğu ifade edilmektedir (Yayla, 2015, s. 187-188). Bu nedenle liberalizm bireyler üzerinde sınırsız yönetime sahip olan, onlardan üstün ve onlardan ayrı bir olgu olarak bulunan devleti kabul etmez.

Liberal fikirlere sahip olanlar zorunluluğun, birey ilişkilerinde araç olarak kullanılmasına karşı çıkmışlar, ilişkilerin rızaya dayalı olmasına önem vermişlerdir. Bu nedenle liberalizmin özelliklerinden bir diğeri de devletin konumuna ilişkin davranışıdır. Liberalizm düşüncesine göre devletin esas sorumluluğu; dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikelere karşı güvenliği, içeride ise düzeni oluşturmakla sınırlıdır. Devlet geleneksel toplumdan miras kalan ayrıcalıkları ortadan kaldırarak fırsat eşitliğini de gerçekleştirecektir (Yayla, 1992, s. 139). Locke"a göre, "Devlet, gücünü, kendi başına buyruk olarak değil, amacı toplumun barışı, güvenliği ve iyiliğinden başka bir şey olmayan halkın bildiği kurulu yasalarla tarafsız ve dürüst olarak kullanmak zorundadır" biçiminde açıklayarak devletin sonsuz hâkimliğine karşı olmuştur (Avan, 2013, s. 18-19). Devletin bireyin haklarını gözetmesi onlara uygun kararlar alması gerektiğini savunmuştur.

Liberalizm için en ideal araç herhangi bir despotik anlayışın olmadığı rızaya dayalı özgürlük ve işbirliği ortamıdır. En uygun olan sorumlu bireyler içinde özgürce tartışmaya bağlı düşünce birliğidir. Çoğunluğa bağlı olmak zorunda olmadan düşünce birliğini sağlamaktır. Devletin sorumluluğu, ilkeleri değiştireceğimiz araçlar oluşturmak, ilkeler arasındaki farklılıkları yumuşatmak, uymayanları cezalandırmaktır (Ataay, 2016, s. 144). Bireylerin hürriyetleri çatışabilir ve bu çatışmada ara buluculuğu devlet yerine getirir.

Liberal düşüncelere sahip olanlara göre devletin toplumsal adalet gibi bir işleri yüklenmesi doğru değildir. Piyasa ekonomisine güvenmeyip devlet dağıtımını desteklemek kişilerin haklarına, çıkarlarına ve yaşantılarına müdahale olarak görülür (Eştürk, 2006, s. 10). Devletin iktisadi alanlara karışması arttıkça hürriyet ortadan kalkar ve baskıcı düzenler ortaya çıkar. Buda liberal fikirlere bağdaşmayan bir durumdur.

Liberalizmde sınırlı devletten söz ederken karşımıza kanun hâkimiyeti ve hukuk devleti kavramları çıkmaktadır. Kanun hâkimiyeti bakış açısına göre hukuk ile

kanun aynı terimler olarak kabul edilmez, iki kavram arasında bir ayrım vardır. Kanun, devlet merkezli ve devletin zor kullanma olarak görülse bile, tüm kanunların devletten kaynaklandığı ve devlet istediğinde kanunlara uymayabileceği anlamını çıkarmak doğru olmaz. Bu nedenle ki devletten ayrı olan doğal hukuk, devletten önce meydana gelmiştir ve devletinde uyması gereken bir boyut taşımaktadır.

Devletten ayrı olan sadece doğal hukuk kaideleri değildir. Aynı zamanda diğer hukuk kaideleri de devletten ayrı olarak meydana gelebilir ve gelişebilirler. Bir takım hukuk düzenleri, kendiliğinden, kişiler arasındaki hür değişimleri muhafaza etmek için zorunlu kuralları, kaideleri geliştirir ve bu kaideleri kabul edilebilmesi için kesinlikle devletin baskıcı gücünün ve bir yasama organının araya girmesine lüzumu yoktur (Oral, 2011, s. 10). Hayek, kanun hâkimiyeti hakkında önemli açılımlar yapmıştır. Ona göre, "Vatandaşlar, kanunların kendilerini nasıl etkileyeceğini bilmelidir." ifade etmiştir. Bu nedenle kanunların 4 önemli özelliğini sıralamıştır (Yayla, 2000, s.206):

- Kanunlar genel olmalıdır, hiçbir kişiye ve topluma, olumlu ya da olumsuz özel davranışlar yapmaya kalkışılmamalıdır.
- Bireylere eşit şekilde uygulanmalıdır.
- Geçmişe yönelik olmamalıdır.
- Tüm kanallar, her insanın ve hükümetin daha resmi ya da gayri resmi her kurum ve kuruluşu ilgilendirmelidir. Hayek'e göre yasanın yasa olabilmesi için bu özellikler olması elzemdir.

Sonuç olarak, liberalizme göre bireyin özgürlüğünün sağlanması ve piyasa ekonomisinin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için devletin her alanda müdahalesi sınırlandırılmalıdır. Bu sayede bireylerin piyasa içerisinde daha rahat hareket etmesini sağlamaktadır.

1.5. LİBERALİZM TÜRLERİ

Liberalizm, tanımı üzerinde net olarak ortak bir alanı olmayan ve farklı uygulama alanlarına sahip olan bir olgu olduğu için birden fazla liberalizm türü oluşmuştur. Bu farklılıkların meydana gelmesinin bir diğer sebebi de, liberalizmin gerçekleştiği devletlerde farklı gelişim alanlarının olmasıdır. Örneğin İngiltere'deki liberalizm negatif özgürlük temeline değinirken, Fransız liberalizmi daha çok pozitif özgürlük düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Alman liberalizmi iki farklı gelişim göstermiştir. Eski liberal gelenek doğal hukuk, sınırlı devlet, doğal haklar vb. düşünceyi savunmuşlardır. Ama daha sonra gelişen yeni akımda devlet kişiler üzerinde önceliye sahip olmuştur (Yayla, 1992, s. 21). Bu durumun oluşmasında Alman milliyetçiliği ciddi etki yaratmıştır.

Anlaşılacağı gibi liberalizm açıklamalarında düşünürler iki farklı liberalizm çeşidini ifade etmişlerdir. Bunlardan birincisi klasik liberalizm; öbürü ise çoğunlukla pozitif özgürlüklere dikkat çeken liberalizm kavramlardır. Bu farklılıkların yanında liberalizm türleri olarak birden fazla başlık ortaya çıkmaktadır.

1.5.1. Klasik Liberalizm

Klasik liberalizm, liberal felsefenin ana hatlarına oluşturmasıyla beraber, ilk olarak oluşan ve daha sonraki liberal dinamiklere de liderlik etmiş olan bir akımdır.

Klasik liberalizm 17. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar sürmüştür. Kurucuları Hume ve Locke'dir. Klasik liberalizm bireycilik, liberal rasyonalizm, adalet, özgürlük, müdahalesiz piyasa ekonomisi, kendiliğinden gelişen sosyal düzen, devletin sınırlandırılması ve benzeri ilkeleri benimsemiştir (Oral, 2011, s. 16).

Klasik liberalizmin ana teması, bireyciliğinin en uç noktadaki şekline duyulan bağlılıktadır. Bireyleri egoist, kendine güvenen ve sadece kendi menfaatlerini gözeten varlıklar olarak görür. Macpherson'un savunduğu bireycilik anlayışına göre bireyler, kendi kişiliklerinin sahibi olan topluma ya da başka kişilere hiçbir şey borçlu olmayan varlıklar olarak tanımlar (Aktan, 1995, s. 4). Bu yaklaşım negatif

özgürlük anlayışını benimser.

Klasik liberal düşünceyi destekleyenlere göre, serbest rekabet unsuru iktisadiyi en iyi devletten bile daha etkin şekilde yönetecektir. Bu nedenle bir kısım bireylerin zenginleştikçe zenginleşmelerine, başka bir kısım bireylerin ise yoksullukla mücadele ettiği iktisadi düzeni savunmuşlardır.Devletin müdahale anlayışını net bir biçimde reddeder. Bu nedenle ki onlar için düzen kendiliğinden oluşacaktır, yani ekonomik ilkelerin faaliyetleri kendi kendine arz ve talebi tanzim edecek ve bunun neticesinde de bir gereksinime yanıt verenler devamlılığını sağlarken, veremeyenler ortadan yok olacaktır (Akçetin, 2013, s. 5). Bu sayede hiç kimse tarafından müdahale edilmeyen ancak herkes tarafından yönetilen bir iktisadi sistem oluşacaktır.

Klasik liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen John Locke‟a göre doğa durumunun onu yöneten ve herkesi ilgilendiren bir doğa yasası mevcuttur. Bu yasanın kendisi olan akıl, ona başvuran tüm bireylere, bütün bireyler eşit ve hür oldukları için, kimsenin bir diğerinin yaşamına, hürriyetine, mallarına zarar vermemesi gerektiğini ifade eder. Locke göre bireyler doğa durumunda kimseden rıza almadan ve başka kişilerin iradesine bağlı olmadan, doğa yasasının çerçevesi içerisinde işlerini düzenlemek, mallarını ve kişiliklerini uygun olarak gördükleri gibi kullanmak konusunda tam hürriyetine sahiptir. Ona göre, özgürlük, can ve mal hakkının hepsine birden mülkiyet hakkı der ve bireylerin devletlerde bir araya gelerek kendilerini bir yönetimin altına sokmalarının nedeni mülkiyetlerinin korunması olduğunu belirtir (Aktan, 1995, s.5).

Klasik liberalizm anlayışının bir diğer önemli temsilcisi Spencer'dır. Spencer, evrimci bir düşünce yapısına sahiptir ve doğanın kendi kendini düzenlediğini savunmaktadır. Spencer göre doğa gibi insanlar da kendi kendini düzenleyebilirler. Bu nedenle insanların tabi kanunlarına müdahale edilmesi insanlara ciddi zarar verecek ve toplum o zaman uyum gösteremeyenin atılmasıyla gelişecektir. Bu sebeple Spencer sınırlı devlet anlayışını savunmakta ve devletin müdahalesiyle var olan düzenini bozmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Spencer göre, devletin sorumluluğu yalnızca sistemi korumak ve güvenliği sağlamak olmalı, iş hayatı, mülkiyet, sağlık gibi yönlere müdahalede bulunmamalıdır (Yılmaz, 2001, s. 32). Bu

durumun tersi söz konusu olduğunda var olan düzenin yok olabileceğini savunmuştur.

1.5.2. Sosyal Liberalizm

Özgürlüğü yalnızca devlet değil toplumda tehdit eder. Thomas Hill Green bu sebeple hürriyeti sosyal anlamda ele almış ve hürriyetin oluşabilmesi için devlete önemli rol vermiştir. Green'e göre, serbest piyasayı doğal olmaktan çok sosyal bir kurum olarak görmüş, bu nedenle devletin gücünü olumlu anlamda kullanılmasını savunmuştur (Akçetin, 2013, s. 19). Ona göre bu durum sayesinde özel girişimin kötüye kullanılmasına karşı önlem alınmıştır. Bundan dolayı devletin toplumun piyasaya yönelik faaliyetlerini denetlemesi gerektiğini desteklemiştir.

Klasik liberalizm devletin otoritesinin kaldırılmasıyla hür toplumun oluşup toplumda eşit vatandaşların birliğinin meydana geleceğini varsayarken, sosyal liberalizm ekonomik yönetimin de geçmişte siyasi yönetimin yaptığı gibi, kişilerin özgürlüğüne tecavüz edileceğini görmüş ve bunu engellemeye çalışmıştır. Her bireyin en az maddi kazanç sağlanması, yaşam standardının bilimsel bilgi ve ilerleme ile sağlanabileceğini, özel girişimin başarısızlığın da devletin müdahale edebileceği anlayışı ile bu yeni dinamik eskisinden ayrılır. Fakat devletin toplumsal gerekçeli müdahalesinin kabulü ve refah devleti uygulamasıyla baştanbaşa devletleşen yapılar meydana gelmiştir. 1970'lere gelindiğinde ise batıda meydana gelen ekonomik krizler devletçi yapının sonunu getirmiştir. 1980'lerde özelleştirmeyle beraber serbest piyasa mekanizması tekrardan öne çıkmıştır. Fakat aşırı bürokratikleşen devletin hürriyetleri zedelenmesi ve girişimcilik ruhunu ortadan kaldırılması durumu söz konusu olmuştur. Esasen 1930'larda Keynesyen iktisat teorisi ve 1940'larda Friedrich Von Hayek, devletin ekonomiye müdahalesinin kumanda ekonomisi ve hürriyet kaybı olduğu bunun köleliğe neden olacağı vurgulanmışsa da çok dikkate alınmamıştır (Yılmaz, 2001, s.42).

Sonuçolarak1930'larakadardünyaiktisadınaşekilverenekonomikkabuller piyasacıyken 1929 krizinden sonra ise krizden çıkış için ekonomiye devlet karışmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda toplumsal liberal anlayışta devlet aşırı büyük

geliştiğiiçinhalkınönündebirengeloluşturmayabaşlamışve1970‟lerdeyaşanan bir başkabüyükkrizolanpetrolkriziileyeriniyenidentemeliklasikliberalizmolan yeni bir anlayışa bırakmıştır işte bu yeni oluşan liberalizm ise neo-liberalizmdir (Akçetin, 2013, s. 20-21).

1.5.3. Neo –Liberalizm

1929 büyük buhran sonrasında Keynezyen iktisat okulunun müdahaleci devlet fikri tüm toplumlar da önem verilmeye başlanmıştır. Keynezyen politikaları 1970‟lere kadar sürmüştür. Bu politikalar sayesinde devletin ekonomideki işleri ve rolü birçok devlette genişlemiştir. Devletin müdahaleci politikaları yüzünden birçok yeni sorun ortaya çıkmıştır (yüksek vergi yükü, süreklileşen bütçe açıkları, enflasyon vb.) Bu nedenle birçok iktisatçılar bir takım çözüm arayışına girmişlerdir. 1960‟lı yıllarda ve bilhassa 1970‟li yıllardan itibaren klasik liberalizmin ana unsurlarını destekleyen üç çağdaş liberal fikir okulu birçok alanda seslerini duyurmaya başladılar. Friedrich Von Hayek'in liderliğindeki Neo-Avusturya Okulu, James M. Buchanan'ın kurucusu olduğu Virginia Politik İktisat Okulu, Milton Friedman'ın öncülüğünü yaptığı Chicago İktisat Okulu liberalizmin ortaya çıkmasında önemli rol almışlardır. Nobel iktisat ödülü alan bu üç düşünür çeşitli eserleri ile neo-liberalizmi ortaya çıkarmışlardır (Aktan, 1995, s. 12-13). Klasik liberalizmin temel unsurlarında birleşmekle birlikte, bu ekonomistlerin üyesi oldukları iktisat okullarının liberalizm düşüncelerinde bazı önemli farklılıkların olduğu ifade edilebilir.

Neo liberalizmin amacı 20. yüzyıla etki eden devletin müdahale anlayışını durdurma, olabildiğince tersine çevirmektir. Neo-liberalizm başta en güçlü etkiyi 19. yüzyılda serbest piyasa ekonomisi unsurlarının en sağlam şekilde bulunduğu İngiltere ve ABD‟de oluşmuştur. Fakat neo-liberalizm yalnızca yeni sağın anlayışı olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Neo-liberalizm daha büyük ölçekli güçler tarafından biçimlendirilmiştir. Bu güçlerin içerisinde ön planda olanlar ekonomik küreselleşmeden doğan güçlerdir (Tayyar ve Çetin, 2013, s. 67-68). Aynı zamanda neo-liberalizm, muhafazakâr kesimler üzerinde etkisi olduğu kadar, sosyalist ve liberal olanlar üzerinde de etkili olmuş ve etkisi Anglo-Amerikan sınırları geçmiştir.

Neo-liberalizm, bir tür piyasa fundamentalizm ile aynı düşünceye gelmektedir. Piyasa, ahlaki ve çözüm olarak çeşitli siyasi denetimin üzerinde görülür. Bu nedenle neo-liberalizm, klasik liberalizm anlayışını aşar boyuttadır. Neo-liberalizm anlayışına göre yönetimin eksiklikleri sayı olarak oldukça fazla ve türlüdür. ABD'li ekonomist Milton Friedman ve Friedrich Hayek vb. serbest piyasayı destekleyen ekonomistler, yönetimin ekonomik yönünü sert bir biçimde eleştirmişlerdir. Hayek, özelde merkezi planlamaya, genelde de ekonomik müdahaleye yönelik yıkıcı ekonomik ve siyasi eleştiriler yöneltmiştir. Hayek'e göre, yapılacak her türlü planlama ekonomik verimsizliğe mahkûm olacaktır (Akçetin, 2013, s. 21-22). Çünkü devletin bürokratları her ne kadar tecrübeli olurlarsa olsunlar daima onların ele alma kapasitelerini aşan özellikle geniş ve karmaşık ölçekli bilgilerle karşı karşıya kalacaklardır. Bu anlayışa göre ekonomik müdahale, tek başına bireysel hürriyet için en büyük tehdidi ortaya koyar. Friedman, Keynezyenci iktisadı, harcama ve vergi olgusu enflasyonu artırdığı gerekçesiyle eleştirir. Çünkü bu olgular, belli bir zaman içerisinde işsizliğin oranını düşürmeden yönetimlerin borçlanmasını teşvik eder.

Ayrıca neo-liberal düşünce ve yapıları ardındaki esas itici güç ekonomik küreselleşmedir. Küreselleşme, milli iktisatların, birbirine bağlı küresel iktisat biçiminde birleşmesine şahit olmuştur. Küresel anlamda üretim uluslararası boyut kazanmış devletlerarası sermayenin serbestçe, çoğunlukla da hemen aktığı anlaşılmaktadır.

Özetle söylemek gerekirse neo-liberalizm iktisadı din olarak görür ve en klasik biçimiyle iktisadi faaliyetlerinin devletten ayrılması ve piyasayı serbest iktisadinin, hatta özel girişim iktisadinin yönetmesi gerektiğini desteklemiştir. Küreselleşmenin bir yansıması olarak onu özellikle savunması, önermesi ve yeni özgürlükçülük gibi anlayışla yoğrulmasının yanında esas olarak kapitalist fikirlerin makyajlanmış bir halidir.

1.6. LİBERALİZMİN BATIDAKİ GELİŞİMİ

Liberalizm, Batı Avrupa'da ortaçağ düzeninin çökmesiyle ortaya çıkmıştır. Liberalizm devletin sınırlanması ve bu sayede bireyin özgürlüğünün sağlanması anlayışıyla meydana gelmiştir. Ortaçağ sisteminde, feodal yapılar oluşarak, devlet için toprak önemli güç aracıydı. Toprak sayesinde yaşamını sürdüren işçiler beylere bağlı olup bütün ilişki şekilleri beyler tarafından yapılmıştır. Bu düzen içerisinde iktisadi bağımsızlığı ile ayakta durabilen bir kişiden bahsetmek mümkün değildir. Ortaçağa etkisini bırakan bir diğer unsur da kiliseler olmuştur (Çetin, 2002, s. 79). Toplum statü ve soy üzerinde şekillendiği için bireyci davranışların gelişmesini büyük oranda yavaşlatmıştır. İnsanların tümü egemen iradeye boyun eğer duruma gelmiştir.

12. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bir tahavvül dönemi başlamıştır. Bu tahavvül iktisadi anlamda ticaretin gelişmesine koşut olarak kent hayatının artarak önem kazanması, kentlerin siyasal iktidarın sistemi içinde bulunması, siyasal sistemde ise krallıkları parçalanmış Avrupa'da modern devletin gün yüzüne çıkmaya başladığı bir devlet sisteminin ve buna bağlı olarak kralın bireysel iradesinden bağımsızlaşarak yeni bir sınıfın iktidardan pay arayışı şeklinde özetlenebilir (Eştürk, 2006, s. 12).

Liberal anlayış daha çok sanayi ve ticaretin orta sınıfın olduğu alanlarda etkili olmuştur. Bu alanlarda toplumsal hareketlilik ve hürriyetleşme anlamındaki arzuların ve imkânların yükseldiği görülmüştür. Kent ve ticaret hayatının dönüşmesiyle beraber buna mukabil toplumsal siyasal yapılar oluşmuştur. Bu sayede ortak menfaatin parçaları halinde hareket eden kentli kişiler, esasen bu ortak menfaate bağlı nitelik taşıyan istekler ileri sürmüşler ve bu istekleri hem diğer insanlara hem de krallara onaylatmanın gayreti içine girmişlerdir. Bu hareketlilik ve dönüşümler, feodal yapının temellerini sarsmıştır (Kansu, 1994, s. 23). Feodal yapıyı oluşturan soylu, rahip, köylü yerini güçlenen burjuvazinin de içinde bulunduğu çatışmacı sosyal yapıya dönüşmüştür.

Eski düzenin tüm kurumları krallık ve ulusal devlet düzeyinde yeniden oluşturulmuştur. Kral, kendi iktidarını sürdürebilmek için burjuvazi ve soylular

arasındaki ilişkileri kullanmış ve mutlak iktidar yerine toplumun tamamının da katılabileceği kurumlar (meclisler) ortaya çıkmıştır (Çetin, 2002, s. 79). Kralların güçlenmesi beraberinde burjuvaziyi de güçlendirmiştir. Burjuvanın güç kazanmasıyla beraber ortaçağa etki eden kilisenin her açıdan yeniden dizayn etme istekleri, toplumlar arasında önem kazanmış bu durum reform dinamiklerini tetiklemiştir (Eştürk, 2006, s. 13). Reformun neticesi olarak Avrupa'da her açıdan tarihsel bir dönüşüm sürecine girilmiştir.

Reform hareketi Rönesans ile beraber ortaçağa damgasını vuran kilisenin otoritesinin yok edilmesini sağlayan hürriyet akımı olarak meydana gelmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 1991, s. 87). Rönesans ile beraber özgürlükler anlamında önemli adımlar atılmış, bu süreçte yeni mezheplere ve daha birçok sayıda kilise meydana gelmiştir. Mezhepler kendi hürriyetlerini oluştururken siyasi liberalizmin temelini ortaya çıkarmışlardır. Mezhepler dini hürriyetlerini ve siyasi haklarını oluşturmak için mücadele ederken liberal gelişmeye de önemli katkılar sunmuşlardır (Şaylan, 2003, s. 34).

Burjuvazi, soylulara karşı insanları yanına alarak bütün Avrupa'da devrimler yapmıştır. Fransız devrimi ile beraber eski sistem yok olmuş yeni bir sistem meydana gelmiştir. Feodal sistemde olan toplumsal hukuki ayrıcalıklar, katı kurallar ortadan kaldırılmış ve toprak mülkiyeti sınırlandırılmıştı (Akın, 1968, s. 36). Her birey yasalar önünde eşit kabul edilmiştir.

Fransız devriminin getirdiği ilkeler, liberal fikirlerin kuramlarını yansıtıyordu. Sanayi devrimi, liberalizmin de düşünsel ve yapısal değişimlerin esasları üzerinde ve yönünde olgunlaşmıştır. Liberal felsefenin gelişmesinde etkili olan bu devrim, burjuvayı iktidara getirmiş iktisadi liberalizmin meşhur sloganı olan "laissez faire" yi yerleştirmiştir. Sanayi devrimiyle beraber burjuvazi güçlenmiş ve gücünü devam ettirebilen devlet düşüncesini desteklemiştir (Eştürk, 2006, s. 14). Özgürlüğün her sahaya genişlemesi için çabalamıştır. Sanayi devrimi, kapitalist resmi, özel mülkiyet, serbest girişim alanlarındaki gelişmelerle liberalizmin iktisadi bir alana oturmasına neden olmuştur.

18. yüzyılda meydana gelen sanayileşme devrimiyle birlikte evlerde yapılan üretim yerini fabrikalara bırakmıştır. Toplumsal ve iktisadi alanlarda önemli

değişiklikler meydana gelmiştir. İş ve işveren sınıfları, alt ve üst sınıflar oluşmuş, ekonomik uçurumlar meydana gelmiştir. Ekonomik uçurumlarla beraber makineleşme ile birlikte insanların büyük bir kısmı işsiz kalmıştı ve fakirleşmeye başlamıştı (Selik, 1988, s. 105-108). Sanayileşme, liberal düşünceleri ve liberal kuramların güvenirliğine büyük bir darbe vurmuştur.

Sanayileşmenin toplumda oluşturduğu istikrarsızlık ile düzeni kurulmamış sanayi ve ticaretin oluşturduğu insani olmayan koşullara karlı beslenilen tepki kişilerin korunması için devlete olan ihtiyaç ile koruyucu ve düzenleyici devletin ön plana çıkması açısından yeni liberal hareket öne çıkarmıştır. Siyasal açıdan kişilerin toplum içindeki üstünlüğüne inanarak birey hakkı ve hürriyetlerini güvence altına alan, devlet için mücadelede çoğulcu demokrasiyi destekleyen, iktisadi anlamda da "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışını benimseyen liberal felsefe, zamanla değişen şartlara uygun olarak bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Aynı zamanda 1929 büyük bunalımıyla beraber devlet, iktisadi alanında denetimi olmayan bir tüketim, üretim ve finansman biçiminden vazgeçerek, kişilerin refahı amacına bağlı olarak iktisada müdahale etmeye başlamıştır (Çam, 1977, s. 221). Liberalizm süreci dahasonrakiyıllardakendiniBatı'dadahanetbirbiçimdegörünürhalegetirecektir.

1.7. LİBERAL MUHAFAZARLIK ANLAYIŞI

Fransız devriminden itibaren muhafazakârlık klasik ve liberal yönleriyle siyasette varlığını devam ettirmiştir. Fakat 19. ve 20. yüzyıl siyaset tarihinde muhafazakârlıktan çok, liberalizmle milliyetçilik ve sosyalizm gibi ortak siyaset anlayışı arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. Muhafazakârlık 19. yüzyılda liberalizm karşısında, 20. yüzyılda ise sosyalist ve kolektivist dinamikler karşısında arka plana düşmüştür. Muhafazakârların önem verdiği, otorite ve toplum 19. yüzyıl boyunca liberal düşüncenin etkisi altında bireye göre ikinci planda kalmıştır (Çaha, 2012, s. 126-127). Liberal felsefenin etkisi altında olgunlaşma aşamasına giren demokrasiyle beraber otoriteye ait olanın daima bireye verilmesi, bu sayede kişisel hak ve özgürlükleri otoritenin muhafazasında daha çok ağırlık verilen bir siyaset haline gelmesi muhafazakâr değerlerinde bir yıpranma ve gerileme ortaya çıkmıştır.

Liberal muhafazakârlık anlayışının en büyük düşünürü olarak Hayek kabul edilir. Hayek'in özgürlük, toplum, değişim konularındaki düşüncesi muhafazakâr anlayışasahipolanlarlaörtüşmektedir.Hayek1940'lıyıllardasosyalizmevekolektif devrimci dinamiklere karşı en büyük düşünce mücadelesini veren kişi olmuştur. Muhafazakârlar bu düşünce karşısında yalnızca Hayek'in düşüncelerinden etkilenmekle sınırlı kalmadılar, aynı zamanda beraber hareket ettiler. Örneğin, sosyalizmi ve devrimci dinamiklere karşı mücadele etmek üzere kurulan Mont Pelerin Society'i liberallerle muhafazakârlar beraber oluşturdular (Akıncı, 2009, s.143).

Liberal ve muhafazakâr fikirler arasında temel farklılıklar ve benzerlikler vardır. Muhafazakâr ve liberalizm arasındaki esas farklılıkları belirleme çabası; kıta Avrupa'sı muhafazakârlık ile liberalizm arasında meydana gelirken; benzerlikler ise; liberalizmin Anglo-Sakson anlayışı ile muhafazakârlık arasında görülmektedir (Bıdık, 2007, s. 125). Liberalizm ile muhafazakârlığın unsurlarına bu biçimde bakıldığında, farklılıklar şeklinde söylenen temel farklılıklar şunlardır.

Liberalizm düşüncesine göre esas olan insan aklını ön plana çıkarma ve bireylerin rasyonel etkinliklerde bulunabileceği anlayışıdır. Halk, sınıf, toplum, millet vb. kurumlar, din, devlet ya da herhangi bir olgu bireyden önemli ya da değerli değildir. Bu nedenle esas olan bireyin menfaati ve tercihleri, çıkarları şartsız önceliklidir. Muhafazakâr anlayışa göre ise, toplum ön planda tutulmakta, birey sadece toplumun bir üyesi olması ve toplum menfaati doğrultusunda hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır (Duman, 2017, s. 28).

Liberal düşünceye göre, toplum, bireylerin meydana getirdiği bir sistem şeklinde değerlendirilir. Sistemin uygulanabilmesi için ihtiyaç olanın, bireylerin mutluluk ve arzularını sağlayacağı bir alan oluşturmak olduğu düşünülmüş ve amaçlanmıştır. Muhafazakâr düşünceye göre toplum, canlı bir yapının, organizma olarak kabul edilir, bu nedenle her bir parçasını ayrı amaç ve istekleri olabileceği olasılığı dikkate alınmaz (Akıncı, 2009, s. 140). Önemli olan toplumun sağlığı, bütünlüğü ve sürekliliğini sağlayan şartlardır. Muhafazakâr düşünceye göre birey değil toplum öncelikli olmalıdır.

Liberal görüşe göre, bireye verilen değer ve öneme göre devlet etkinlikleri, bireyin çıkarlarına engellemeyecek şekilde sınırlandırılmakta, aynı zamanda bireyin çıkarına hizmet sunacak şekilde oluşturulmaktadır. Muhafazakârlık anlayışına göre, toplum çıkarı doğrultusunda bir devlet anlayışı hâkimdir (Genç ve Coşkun, 2015, s. 30). Birey değil toplum menfaati ön planda tutulmaktadır.

Liberalizmde, siyaset ya da iktisadi düşüncelerinde haz olgusu dikkate alınmıştır. Ekonomide, bireylerin ayrı ayrı çıkarlarının toplamını toplumun gelişimine hizmet ederek, çıkarına olacağı fikri kaynağını hazcılıkta bulmaktadır. Muhafazakâr anlayışa göre, siyasi yaşamın bireysel akla değil, manevi ve ahlaki inançlarla ilgili olarak sürdürülmesi anlayışı ortaya konmakta, dini ve geleneksel değerler ön plana çıkmakta ve öngörülen faaliyet şekli ya da geleneksel bir mekanizma dayandırılmaktadır.

Liberalizm de eşitlik anlayışı hâkimken muhafazakâr düşünce de ise, bireyi esas alan bütün düşünceye karşı olduğu gibi eşitlikçilik de kabul etmez. Toplum kendi sistemi için örgütlü olmalı ve gruplara ayrılmalıdır. Bir başka farklılık ise liberalizm, yeni düşünceleriyle eski düşünceleri yok ederek düzen içerisine yerleştirmede herhangi bir sorun görmemektedir. Yeniliklere karşı değil bilakis yenilikleri savunur. Muhafazakâr anlayışa göre, değişime karşı olmadığını söylemekte; ama değişimin reformlarla gerçekleşmesini desteklememiştir (Bıdık, 2007, s.128).

Yukarıdaki esas farklılıklara rağmen, Anglo-Sakson liberalizmi ile muhafazakârlığın devlet anlayışında bazı benzerlikler vardır. Muhafazakârlık ve liberalizm, devletin temsil ettiği hâkim gücün sınırlandırılması, kişilerle toplumun kendiliğinden gerçekleşen ilişkilerine karışılmaması ve bu şekilde bir karışılmayı meşrulaştıracak herhangi bir temel ilkenin var olmaması gibi ortak ilkelerde bir araya gelmektedir (Köker, 2003, s. 376). Muhafazakârlık ile liberalizmin bir diğer ortak yönleri ise her iki düşüncenin de bir sistem içine girme isteğinin olmasıdır.

Özetle söylemek gerekirse muhafazakâr düşünce ile siyasal liberalizm birbirleriyle pek uyumlu değildir. Muhafazakâr değerler demokrasiyle örtüşse bile siyasal liberalizmin değerleriyle örtüşmemektedir. Çünkü hem bireyi, özgürlükleri ve serbest piyasayı savunacaksınız hem de toplumsal değerleri ön planda tutacaksınız.

1.8.TÜRKİYE' DE LİBERAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Osmanlı devleti 19. yüzyıldan itibaren her açıdan bir yeniden oluşum aşamasına geçilmiştir. Bu yapılanma sadece devletin kurumlarında kendisini göstermekle kalmamış, ayrıca Osmanlı devletinin siyasi fikirlerini de etkisi altına almıştır. Tam da bu dönemde Avrupa'da gelişen liberal fikirlerinde Türkiye'ye görülmeye onu etkilemeye başladığı görülmüştür. Bu dönemde Avrupa liberalizm de gelişim sürecini yaşarken Osmanlı devleti hala Avrupa'ya yön veren bu yeni düşüncelerden habersiz bulunuyordu. Fakat bu dönemde Osmanlı ordusunun Avrupalı rakipleriyle girdikleri savaşı kaybettiklerinden dolayı, yöneticileri eskimiş devlet yapısını ve daha sonrasında fikirleri değiştirmeyi, yenileştirmeyi zorunlu kılacaktır. Bu nedenle yenilenme ihtiyacı Osmanlı devletini liberal düşüncelerle tanıştırmıştır. Liberal düşünceler başlarda "yenileşme" veya o dönemlerdeki söylemle "tanzimat, ıslahat" adı altında Osmanlı devletine ulaşmış, Osmanlı yöneticisi, aydını, liberal devlete yönelmesi bu kavramlar yoluyla dolaylı da olsa tanımıştır(Seyitdanlıoğlu,1996,s.103).Bu nedenle, liberal düşüncelerin Türkiye'de esasen çok eskiye dayandığı, yeni ortaya çıktığı söylenemez. Liberal anlayışın Türkiye'ye girişi19. yüzyılın başlarına kadar geriye giden bir süreç olmuş ve modernleşme/yenileşme ile aynı anlam olarak ifade edilmiştir.

Osmanlı devletinde yenileşmenin başlangıcı 18. yüzyılda Lale Devrine kadar uzanır. Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı aydınları devletin var olan durumunu sorgulamaya başlamışlardır. Osmanlı devletini yenilenmeye iten etken geçmiş yüzyıllarda Osmanlı ordularının, Avrupalı rakipleriyle girmiş oldukları savaşı kaybetmelerinden dolayı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı ilk yıllarda modernleşme arayışları yoğun olarak askeri amaçlı ve orduya yönelik olmuştur. Fakat bu maksatla yola çıkan Osmanlı devleti 19. yüzyılın başlarından itibaren giderek eskimiş bir devlet yapısının yanı sıra fikirlerinde değişme ve dönüşmeye ihtiyaç olduğu kabul edilmiştir (Berkes, 1978, s. 41). Lale Devrinden sonra, yönetime geçen bütün padişahlar bu yönde hareket etmişlerdir.

1789'da Avrupa'da Fransız ihtilâli olurken, Osmanlı devletinde yönetim değişikliği olmuş tahta III. Selim gelmiştir. Osmanlı devleti, Fransız ihtilalinin ortaya

koyduğu milliyetçilik düşüncelerinden etkilenirken, bundan sonra yenileşme gereksinimi de zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle III. Selim yeni bir reform paketi oluşturmak için hazırlıklara başlamıştır. Devlet adamları ve aydınlardan yapılacak yeniliklere esas olmak üzere "Islahat layihaları" hazırlamalarını ister. Oluşturulan projeler üç temel düşünceyi meydana getirdiği görülür. Bir kısım aydın geleneksel Osmanlı kurum ve kurallarının canlandırılması önemli görürken, diğer aydınlar ise yeni ve eski kurumların bütünleştirilmesi yoluyla bir düzenlemeye gidilmesini desteklenmiştir. Üçüncü görüşü savunanlar ise, eski kurumların ortadan kaldırılarak, yenilerini oluşturulması gerektiğini ifade etmişlerdir (Mardin, 1989, s. 65-66). Bu sayede III. Selim hazırlıklı olarak 1792-1793 yıllarından itibaren "Nizam-ı Cedid - Yeni düzen" adında bir ıslahat programını gerçekleştirmiş, ilk icraat olarak kuşkusuz askeri amaçlı olur, Nizam-ı Cedid adında yeni bir ordu oluşturulmuş, donanma ve tophanede yeniliklere gidilmiştir. Dış ilişkiler ve diplomaside denge politikası uygulanmaya başlanır. Paris, Londra, Berlin ve Viyana gibi önemli Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler açarak karşılıklı diplomasi ilkelerini savunmuştur. III. Selim dönemi geleneksel ile yeninin aynı anda uygulandığı bir dönem olmuştur. Fakat bu durum çok geçmeden III. Selim'e yönelik bir cephe ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yenileşmeden dolayı menfaatleri zedelenen yeniçeri ocağı, ulema, devlet adamları, taşrada ayanların konumlarının sarsılmasından dolayı III. Selim"e yönelik tepkiler oluşmuştur. Bunun sonucunda 1807"de yeniçeri ocağı ayaklanır. Ortaya çıkan karışıklık ve istikrarsızlığın devam ettiği bir yılsonunda Nizam-ı Cedid ve ortaya koyduğu yeniliklerden hiç bir eser kalmamıştır. Aynı zamanda yenilenme fikri hala dinamikti (Seyitdanlıoğlu, 1996, s. 104). Bilhassa, bu yıllarda açılmış olan elçilikler Avrupa'da hâkim olan liberal düşüncelerin girmesini sağlayan bir araç olmuştur. Bu sayede Avrupa'da oluşan yenilikler bu elçilikler aracılığıyla haberdar ediliyordu.

1808 yılında Osman Devleti'nin yönetimine II. Mahmud geçer. II. Mahmud, III. Selim'in başlattığı reformları sürdürmüştür. Yönetiminin ilk dönemlerinde imzalanan Sened-i İttifak ise, Osmanlı devleti tarihinde ilk kez imparatorluğun yetkilerini sınırlandırmaya yönelik bir belge olmuştur. Her ne kadar gerçekleşmemiş, ölü doğmuş bir belge olsa da mutlakiyeti sınırlama gayesi taşıyan bir belge olması dolayısıyla değerlidir (Önsoy, 1986, s. 24-30). Ayrıca 1826"da yeniçeri ocağının

kaldırılmasından sonra II. Mahmud yeni bir reform programı gerçekleştirir. II. Mahmud'un yenilikleri esasen 3 Kasım 1839 da ilan edilecek olan Tanzimat Fermanının ön provası gibidir. İlk adım askeri alanda gerçekleşmiştir. Asakir-i Masûre-i Muhammediye adında bir ordu oluşturulur. Fransa ve İtalya'dan uzman subaylar getirilerek modern bir biçimde eğitilmesi amaçlanır. 1834 yılında kurulan Harbiye Mektebi Türkiye'nin siyasi yaşamına etki edecek bir eğitim kurumu olmuştur.

II. Mahmud, merkezi yönetime batılı ve yeni bir biçim vererek Osmanlı devletindeki desantralize (yerinden yönetim) yönelimleri yok etmeye çalışmıştır. Eyaletlerde merkezi hükümetten ayrı hareket etmeye başlayan Âyanların gücünü zayıflatmak amacıyla, onları zayıflatarak merkeze daha yoğun bağlarla bağlı bir yönetim meydana getirmeye çalışmıştır. Eyalet yönetimi bu biçimde hazırlanırken, merkezi hükümeti de bu gayeye uygun fonksiyonel bir düzene eriştirmeye çalışmıştır (Beyhan, 2003, s. 67-68).

3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, getirdiği ilkelerle Osmanlı Devleti'nin bir hukuk devleti olma yoluna girerken, yönetimde ve fikirlerde artık geriye dönülemeyen bir reforma da adım atmaktaydı. Bir padişah fermanı olarak ilan edilen Mustafa Reşit Paşa tarafından oluşturulan ve yarı anayasal bir belge niteliğinde olan ferman başlıca üç ana ilke öngörmektedir: Osmanlı halklarının can, mal ve ırz dokunulmazlıklarının koruma altına alınması; herkesin geliri oranında vergi alınması; askerlik görevinin düzenli bir sisteme oturtturulması gibi ilkelerdir. Fermanın tüm ilkeleri Müslüman olsun veya olmasın tüm Osmanlı haklarına eşit olarak uygulanacaktı. Esasen bu ilkeler Avrupa'da ortaya çıkan liberalizmin Osmanlı devletine de girmeye başladığını yansıtmaktadır (Özdemir ve Diğerleri, 2014, s. 332-334). 1215 yılında kabul edilen Magna Carta, Avrupa'da liberalizmin ilk belgesi olarak gösterilirken Tanzimat Fermanı da Türkiye'de liberalizmin doğuşunu ifade etmektedir. Tanzimat fermanı getirmekte olduğu yeni ilkelerin yanında, Türkiye'de anayasal yönetime yönelik bir adım olması ile liberal bir etki barındırmaktadır. Bununla beraber önemli ifade etmek gerekirse, Osmanlı devlet adamları Tanzimat'la beraber daha liberal yapıda bir devlet yapısı oluşturmaya çalışırken, bunu liberalizmin ortaya çıktı İngiltere ve Fransa da olduğu gibi uygulayamamıştır (Seyitdanlıoğlu,1996,s.106). Bilhassa Osmanlı devleti çok etnik yapı göz önünde

bulundurarak, kişileri devlet karşısında korurken, ufaklık ilkeleri devletin çatısı altında tutmak münasebetiyle Osmanlı Devleti'nin de bütünlüğünün korunması için çözümler araştırmışlardır.

1838 Balta Limanı ticaret antlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1858 Arazi Kanunnamesi gibi çalışmalar özel mülkiyete geçiş ve liberal fikirlere yakın bazı gelişmelerdir. Bilhassa Arazi Kanunnamesi ile miri arazi düzeninden özel mülkiyete geçiş aşaması başlamıştır. Tanzimat döneminde Mustafa Reşit Paşa, Fuat Paşa, Ali Paşa, Sadık Rıfat Paşa gibi gelişen liberal yapılı devlet adamları hem fikirsel yaşamı hem de devlet düzenini etkilemiştir. Liberal düşünceli bu devlet adamlarına göre ticaret liberalleşmeliydi. Serbest ticaret onların amaçlarıydı. Bu nedenle Şirket-i Hayriye vapurunun işletilmesini onlar gerçekleştirmiştir. İşletme ilk anonim ortaklıktır. Batı ekonomisinin gelişmesinde önemli yer alan şirketler böylelikle Osmanlı Devletinde de kurulmuş oluyordu. Bu sayede, şirket oluşturma, şirketleşme gibi sermaye örgütleri gerçekleştirilen ekonomik politikaların temeli atılmaktadır (Akşin, 2000, s.264).

Ayrıca I. Meşrutiyet (1876-1879)"in ilanı ile Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasiye meydana gelmiştir. Parlamenter bir siyasi düzenin meydana gelmesinde Tanzimat ile Osmanlı devletine giren ilerici düşünürlerin etkisi büyüktür. Fakat kısa bir süre sonra II. Abdülhamit tarafından feshedilen Meclis-i Mebussan, siyasi alanda pek etkili olamamıştır. Ayrıca Kanuni Esasi ve I. Meşrutiyet asıl itibariyle devletin sınırlanmasını hedefleyen liberal bir araç olmakla beraber yapılan anayasa ciddi anlamda devleti sınırlandırmamaktadır (Özkaya, 1997, s. 390).

Osmanlı Devleti'nde liberal anlayışın yaygınlaşması 19.yüzyılı bulmuştur. Bilhassa mülkiyet haklarının koruma altına alınması ve iktisadi alanda liberalleşmesi II. Meşrutiyet yıllarında görülür. Bu dönemde bazı bürokratlar daha sonra Jön Türkler ve Yeni Osmanlılar tarafından kabullenen liberal düşüncenin en önemli isimlerinden biri kuşkusuz Prens Sabahattin'dir. 1908-1912 arası dönem Osmanlı liberalizmin en dinamik dönemi olarak görülmüştür (Berber, 2011, s. 211). Bu yıllarda liberal fikir ve anlayışlar giderek yaygınlaşmaya, İttihat ve Terakki ise merkeziyetçi siyasal faaliyetlerini giderek arttırmaya devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti hâkimiyeti altında süren yıllarda (1924-1946), bazı istisnalar haricinde, liberal düşünceler ve faaliyetler için genel anlamda uygun bir alan oluşmamıştır. Bilakis, bu yıllarda en etkili düşünce hareketi Kemalizm'in devletçi-otoriteryen fikrini geliştirmiş olan kadro (1932-1935) hareketidir. Atatürk'ün kendisi cumhuriyetin ilanıyla beraber esas itibari ile liberal-demokratik batılı modeli hareket noktası olarak almış görülmekle birlikte, onun yönetime egemen olduğu yıllardaki fiili uygulama farklı sebeplerle bu modelden uzaklaşılmıştır (Erdoğan, 1998, s. 55). Buna rağmen 1930'a kadar olan ilk yıllarda Atatürk'ün ekonomik liberalizme daha sıcak durduğu söylene bilir.

Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Osmanlı Devleti'nin ekonomik kolonizasyonunu ve kapitülasyonları sert bir biçimde eleştirmiştir. Fakat yine de, Atatürk ülkenin kanunlarına saygılı olduğu, sınır ötesi ayrıcalığa sahip olmaksızın milli işlemleri görmeyi kabul ettiği ve ortak çıkar getirdiği takdirde Türkiye'nin liberalizmi destekleyeceğini söylemiştir. Bunun neticesinde 1924 yılına gelindiğinde Türkiye, 94 adet yabancı liberal şirkete sahipti: 23 banka, 6 kömür işletmesi, 7 demiryolu, 12 endüstriyel işletme, 11 belediye ile ilgili imtiyaz ve 35 ticaret şirketinden oluşmaktaydı. Türkiye'nin bu liberal adımları pek uzun sürmemiştir. 1929 yılında dünyada meydana gelen ekonomik buhranın patlak vermesiyle beraber Türkiye'de liberalizmin sonunu ve devletçiliğin başlangıcını sağlamıştır. Liberalizm Cumhuriyetin ilk yıllarında çok önemli bir pozisyona sahip olamamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından gerek temel görüşleri gerekse nedenleri açısından1924Kasım'ındakurulan1925Haziran'ındahükümettarafindankapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liberal olarak nitelenebilecek ilk siyasi muhalefet hareketidir. Kurucular arasında Kazım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar ve Rauf Orbay vardı. Nitekim, parti programında "halkın hakimiyetine dayalı" (demokratik) bir cumhuriyetten taraf olduğunu, "hürriyetperver" (liberal) olduğunu, "umumi hürriyetler"e (temel haklara) yana olduğunu ve bunların sadece anayasayla sınırlanabileceklerini, dini inançlara ve düşüncelere saygılı olduğunu, devletin sorumluluğunun asgari düzeyde olması gerektiğini ve adem-i merkeziyetçiliği savunduğunu vurgulanmıştır (Erdoğan, 2013, s. 9).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra, 1930 yılında kurulan ve aynı yıl kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası ise parti programı açısından liberal olmakla birlikte, gerçek anlamda bir muhalefet partisi özelliğinde değildi. Gerçek anlamda muhalefet partisi olmaya başladığında ise kapanmak zorunda kalmıştır. Bu parti Fethi Okyar tarafından Atatürk'ün isteği üzerine kurulmuştur. Kuruluş gayesi, otoriter sistemin kendisine olmaktan ziyade hükümete muhalefet etmekti. Fakat kısa bir süre faaliyetlerini yürüttükten sonra kapatılmıştır (Özkaya, 1997, s. 397).

1930-1945 yılları arasında Türkiye liberalizmden uzaklaşıp devletçiliği benimsemiştir. 1930 yılında çıkarılan 1567 sayılı Türk Parasının Değerini Koruma Kanunuyla beraber kur konvertibilitesini sona erdirmiştir. Bu kanunla beraber iktisadi liberalizmin sonu ve iktisada devletin müdahalesinin yükseldiği dönemin başlangıcı olmuştur. 1934-1938 arası dönemde, liberalizme karşı nötr bir davranış sergilenmiştir. Bu tutuma rağmen bu yıllarda yeni birkaç yabancı şirket kurulmuştur (Yaşlı, 2011, s. 153). Mahalli idareler ve demir yolları için oluşturulmuş olan yabancı firmalar 1930-1939 yıllarında adil tazminatlar karşılığında millileştirilmiştir.

DahasonrasındaiseİkinciDünyaSavaşı'nınsonaermesiyleberaberTürkiye, dönüşüm yönünde ikili bir baskı ile karşı karşıya gelmiştir. İçerde, güçlenmekte olan ve dünya sistemine daha derin bir biçimde eklemeyi arzu eden bir burjuva sınıfı; dışarıda ise Türkiye'yi batı bloğu içerisinde görmek isteyen emperyalizm bir dönüşüm programlarının yaşama geçirilmesi konusunda anlaşmaya varmış durumdaydılar. Bu dönüşüm ve değişim ise hem iktisadi hem de siyasi anlamda açık birliberalkarakteriçerecekti.1946'danitibarensiyasiortamdabirtaraftançokpartili döneme geçilirken, diğer taraftan CHP, yedinci kurultayı ile beraber kendi içerisindeki köktenci unsurları temizleyecek, ekonomik alanda ise devletçilik modelinden ayrışarak Türkiye ekonomisinin dünya düzenine tekrardan liberal ekonomi politikalarıyla eklenmesi gündeme gelmiştir (Yıldızoğlu, 1990, s.296).

1950 yılında iktidara gelen DP, CHP'nin başlattığı liberalleşme sürecini devam ettirecek ve dünya sistemine dâhil olmayı derinleştiren bir siyaset yürütecektir. Bunun ilk yansımalarını iktidara gelir gelmez Kore Savaşı'na asker gönderme kararı alan DP iktidarı, bunun mükâfatı NATO üyeliğine kabul edilerek

kalacaktır. Bununla beraber iktidarının ilk yıllarında DP birkaç kalem mal dışında dış ticareti serbestleştirmiş, özel girişimcilerin karşısındaki bürokrasi engelini kaldırmaya çalışmış, bu girişimcilere kredi sağlamak maksadıyla, devlet fonlarıyla özel statülü Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nı kurmuş, bilhassa karayolları ihaleleri aracılığıyla kamu olanaklarını özel girişimcilerin önüne sermiş, ulaştırma alanında sağladığı büyük adımlarla ticaretin gelişmesine önemli hizmetlerde bulunmuştur (Eroğlu, 1998, s.124).

1953 yılına gelindiğinde, Türk tarım ürünlerine olan talebin gerilemesi ve dünya iktisadının yeni bir daralma aşamasına girmesiyle beraber iktisat büyük dış ticaret açıklığı vermeye başlayacak ve DP 1946'dan beri devam eden liberalleşme politikalarından geri adım atmak zorunda kalacaktı. Bu yıllarda DP, dış ticaret rejiminin yeniden dizayn etmeyi amaçlayan korumacı bir takım tedbirler devreye soktu, piyasaları ve fiyatları kontrol altına almayı hedefleyen Milli Korunma Kanunu'nu tekrardan yürürlüğe koydu. Fakat DP 1958 yılına gelindiğinde dolar türünden ithalatın 1953-1958 yılları arasında %40'tan daha fazla düşmesi ve dış baskıların giderek artan seviyesi sebebiyle, tekrardan bir liberalleşme politikasını kabuletmiştir.4 Ağustos 1958 yılında IMF (Uluslararası Para Fonu)"ye ile yapılan anlaşma sonucunda TL devalüe edildi. Ayrıca dış ticarete müdahaleler azaltıldı, Milli Korunma Kanunu faaliyetleri fiilen durduruldu, kamu faaliyetlerinin ürünlerine zam yapıldı ve sıkı bütçe faaliyetlerine geçilmiştir (Yaşlı, 2011, s. 158). IMF'nin belirlediği bu politikalar 1961 yılına kadar uygulanmaya devam edildi ve 1961 yılının sonlarına doğru ise Türkiye ithal ikameci birikim rejimine ve planlı bir iktisat modeline geçilmiştir.

1963'ten 1980 yılına kadar 3 adet 5 yıllık plan oluşturuldu ve yatırım politikaları bu planlara uygun oluşturuldu. Bu dönem, iç pazara yönelik, korumacı ve ithal ikameci ekonomi politikalarının kabullendiği bir dönemdi ve gaye, 1930'lardan değişik olarak, kaliteli tüketim mallarının üretilecek bir milli sanayi meydana getirmek, bu sayede ithalatı azaltarak ekonominin dışa bağlılık seviyesini düşürmektir. İlk görüşte, korumacı politikaların ve planlamanın 1980'e kadar varlıklarını sürdürdükleri, bu nedenle bu yıllarda liberalizmin geriye çekilip etkisini kaybettiği düşünülebilir (Küçük, 1984, s. 296). Fakat yalnızca ilk plan devletçi politikalarla yönetilmiş, öbür iki plan ise sermaye birikim aşamasında tekrardan özel

sektöre önem verilmiştir.

1968 yılından itibaren ise uluslararası düzen tekrardan devalüasyon ve dış ticaretin liberalleştirilmesi için baskılara başlayacak, bunun sonucunda 10 Ağustos 1970'te bir devalüasyon gerçekleştirilecek ve dış ticarette azda olsa bir liberalleşmeye gidilecektir. 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle birlikte 10 Ağustos kararlarının uygulanabilmesi açısından otoriter siyasal ortamın önü açmıştır. Türkiye 1977 yılından itibaren yaşamış olduğu kriz, siyasal istikrarsızlık ve işçi sınıfının artan müdahalesi, Türkiye burjuvazisi ve uluslararası düzen bakımından Türkiye'nin yeni bir birikim sistemine gereksinim olduğunu ortaya koyar niteliktedir (Kaya, 2009, s. 236). Bundan dolayı 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül dönemi ile beraber Türkiye'yi ithal ikameci ve dışa kapalı birikim modelinden, liberal ve ihracata bağlı bir birikim modeliyle dünya sistemine entegre olacaktır. Türkiye 12 Eylül darbesi sonrasında Özal'la birlikte toplumun ve ekonomisinin liberal dönüşüme uyarlandığı yıllar olarak kabul edilebilir. Ayrıca Özal liderliğindeki ANAP, kendisini Milliyetçi-Muhafazakâr olarak belirtmiş ve liberal ekonomi politikasıyla 1983–1991 arasındaki dönemde Türk siyasal hayatının temel belirleyicisi olmuştur. Bu yıllarda liberalizm, köşe dönmecilik, piyasa ekonomisi, bireycilik vb. kavramlar üzerinden Türkiye toplumunu oluşturan egemen ideoloji durumuna gelmiştir (Yaşlı, 2011, s. 160). 30 yıllık aralıksız liberalleşme sürecinin doruk noktasına ulaştığı yıllar ise AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi)'nin iktidar olduğu dönem olarak söylenebilir.

Sonuç olarak 20. yüzyılda liberal ve kapital bir siyasi sistem ortaya çıkmıştır. Osmanlı liberallerin kendi dönemlerinde devlete aktarmayı başaramadıkları bu yeni sistem, Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber hedeflerin arasına girecektir. Bu bakımdan Atatürk'ün devletçilik ve liberalizm konusundaki düşünceleri ve takip ettiği yol, çağın zorunlu kıldığı koşullar altında, Türkiye İktisat Kongresinden itibaren başlayıp hayatının sonuna kadar, siyasette olduğu gibi iktisatta da tam bağımsızlığı gerçekleştirme gayretlerinin özetidir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra inişli çıkışlı bir süreç geçiren liberalizm, Özal dönemiyle birlikte Türk siyasal hayatında önemli yere dinmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1950 –1960 DÖNEMİ VE ÖNCESİ MENDERES'İN LİDERLİĞİNDE DEMOKRAT PARTİ

2.1. ADNAN MENDERES' İN İLK SİYASİ ADIMLARI

Adnan Menderes 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın il başkanlığını üstlenerek siyasi hayata adım atmıştır (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1999, s. 190). Adnan Menderes'in Serbest Cumhuriyet Fırkasını tercih etmesinde birçok etken vardır. Bu etkenler başında Serbest Cumhuriyet Fırkasının programında var olan, çiftçileri de yakından ilgilendiren bilhassa iktisadi liberalizmi destekleyen düşünceleri ilgi çekmiş olmasıdır. Çünkü 1929 Büyük buhranın etkileri her kesimde olduğu gibi çiftçileri de ciddi biçimde etkilemiştir. Bu nedenle, Adnan Menderes'in bir çiftlik sahibi olarak bu iktisadi buhranın sorumlusu olarak gördüğü hükümetin gerçekleştirdiği iktisadi programdan memnun değildi. Adnan Menderes'in Serbest Cumhuriyet Fıkrası'na katılmasında bir diğer etken ise parti lideri Okyar'ın kendi etkisinin yanı sıra, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ülke için düşündüğü ekonomik düşünceler de etkili olmuştur (İnan, 2006, s. 59). Adnan Menderes, Serbest Cumhuriyet Fıkrası'nın hızlı bir şekilde örgütlenmesine büyük katkılar sunmuştur. Ama Serbest Cumhuriyet Fıkrası'nın 17 Kasım 1930'da kendini feshetmesi ile Menderes'inde, bundan kaynaklı olarak Aydın'daki parti başkanlığı görevi sona ermiştir (Güneş ve Akdağ, 2013, s.188).

Daha sonra Adnan Menderes, henüz Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan partiye katılma teklifi almış; ama bu teklifi kabul etmemişti. Menderes'in, Cumhuriyet Halk Fırkası'na katılımı Celal Bayar'ın liderliğinde, yakından bildiği ve düşüncelerine inandığı kişilerin de etkisiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası feshedilmesinden sonra gerçekleşmiştir (Aydemir, 2000, s. 75-76). Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkasına katılmasında Mustafa Kemalin 3 Şubat 1931 tarihli Aydın ziyaretinde Menderes ile diyaloğu da etkili olmuştur. Daha sonra ise Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın il başkanlığına getirilmiştir. Adnan

Menderes parti yöneticilerine Cumhuriyet Halk Fırkası'na katılması için bir takım koşullar öne sürmüştür. Öne koyduğu koşullar şunlardı. 1) Parti teşkilatı yeniden dizayn edilecek, 2) daha önce parti teşkilatında var olmuş bazı yöneticiler partiden ihraç edilecek, 3) 1930 yılında yapılan Aydın belediye seçimleri tekrarlanmasını istemiştir. Adnan Menderes, bu sayede, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Aydın vilayetindeki idare heyetinin başkanlığını yönetmiştir (Güneş ve Akdağ, 2013, s. 189). Adnan Menderes'in Cumhuriyet Halk Fırkasındaki görevi milletvekili seçildiği 1932 yılına kadar devam etmiştir.

Tek parti iktidarı, Cumhuriyet devrimlerini yurttaşlara anlatmak amacıyla yeni bir açılımla Türk ocaklarını faaliyetlerine son vermiş, yerine 19 Şubat 1932'de halk evlerini açmıştır. Bu yıllarda Türkiye genelinde 14 halkevleri açılmıştır. Halkevi açılan 14 ilin içinde Aydın da yer alıyordu. Aydın da halkevinin açılmasında vilayetin milletvekili olarak Adnan Menderes'in emeği olmuş ve bu durum halkevleri tarafından oluşturulan bir broşürde belirtilmiştir (Güneş, 2012, s. 144- 145).

Adnan Menderes 1931 yılında yapılan genel seçimlerden sonra Aydın'da milletvekili seçilmiştir. 1931 genel seçimleri, TBMM'nin üçüncü dönemi sona ermeden gerçekleştirilmiştir. Bu kararın alınmasında, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kapanmasından sonra, bilhassa Mustafa Kemal'in yurt gezisinde, daha çok raporlarla ve izlenimlerle oluşturulan yeni politikaların hemen gerçekleştirmek istenmesi anlayışı etkili olmuştur. Bilhassa, Mustafa Kemal'in yurt gezisini tamamladığı günün ertesinde, yani 5 Mart 1931'de, CHP genel kurulunun, milletvekili seçimlerinin yeniden yapılmasına karar vermesi de bu konuda varılan fikri güçlendirmektedir. Ayrıca 1931 genel seçimlerinde milletvekili aday adaylarının partiye başvurması gerekmekteydi. Fakat Adnan Menderes'in herhangi bir başvurusu olmamasına rağmen, milletvekili adayı gösterilmiştir (İnan, 2006, s. 68). Menderes, ilk kez milletvekili olduğu 1931'den, partiden ihraç edildiği 1945 yılına kadar her dönem yapılan seçimlerde, Aydın'dan milletvekili olmuştur.

Daha sonraki yıllarda, dünyada meydana gelen çeşitli değişimlerin farkına varan CHP milletvekillerinden, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partisine yönelik eleştirilerini siyasi çevrelerde gür sesle ifade etmeye başlamışlardır. CHP, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ve "Bütçe Kanunu" görüşmeleri sırasında parti

içinde meydana gelen farklı fikirlere alışkın olmadığından bu kanunlara karşı gelen Adnan Menderes ve onun gibi düşünen milletvekillerine sert cevaplar vermiştir. Daha sonra CHP milletvekillerinden Adnan Menderes, Celal bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edilmesinden 4 gün önce 7 Haziran 1945'te Anayasa ve demokrasiye uygun hareket edilmesi çağrısını içeren önerge hazırlayarak parti grubuna iletmiştir. Bu önerge Türk siyaset tarihine "Dörtlü Takrir" adıyla geçmiş ve DP'nin kurulmasına kadar gidecek süreci başlatmıştır (Yücel, 2001, s. 34). Verilen önergenin başlangıç bölümünde (Tunç ve Şahin, 2015, s.38);

"Kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisinin en esaslı ilgisini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerinin tam olarak uygulanması ile refah ve saadetine kavuşacağı kanaatin bağlamış olan vatandaşların bütün memlekette ve özellikle partimizin mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik." ifadeleri yer almaktadır.

Daha sonraki dönemlerde DP'nin kurulmasının, söz konusu yasanın görüşülmesi sırasında çıkan tartışmalara bağlı olduğu iddia edilmiş ve bazı yazarlar bu yasanın tasarısı olmasaydı, Adnan Menderes ve arkadaşlarının böyle bir girişimde bulunmayacağını ifade etmişlerdir (Yücel, 2001, s. 44). Aynı zamanda savaş dönemlerinde göz ardı edilen kırsalda yaşayanlarla, yine savaştan olumsuz etkilenen büyük ve küçük sermaye çevreleri için bir umut ışığı olan DP, ayrıca demokrasiye aç olan aydınlar içinde uygun bir siyasi hareket gibi kabul edilmişti. Aynı zamanda Adnan Menderes 1950 seçimlerinde iktidarı devralmasında en önemli faktörlerden biri de, muhalefet olduğu yıllarda tek parti iktidarının olumsuzluklarını iyi kavramış olmasıdır (Tunç ve Şahin, 2015, s. 46).

Çok partili hayata geçişle birlikte Türk siyasi hayatında ortaya çıkan bu değişim de, Türkiye'de yıllardan beri devam eden tek parti iktidarının ve toplumun içerisinde bulunduğu toplumsal-iktisadi ve siyasal sıkıntıların payı ciddi bir etken oluşturmuştur. Bu yöndeki fikirlerin giderek yükselmesi, CHP'ye yönelik bir

muhalefetin oluşmasına neden olmuştur (Eroğul, 1998, s. 76).

Dörtlü Takrir CHP grubunda kabul edilmeyince Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'nin liberalleşmesi ve demokratikleşmesine ilişkin düşüncelerini Vatan Gazetesi'nde yayınlamaya başlamışlardır. Fakat bu durum parti içinde muhalefete sıcak bakmayan CHP cephesinde hoş karşılanmamıştır. Bunun ardında, 15 Ağustos 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın oylanması için yapılan görüşmeler sırasında Adnan Menderes'in desteklediği düşüncelere dair yaptığı konuşma, CHP tarafında yerinde ve zamanında görülmediğinden uygun karşılanmamıştı. Adnan Menderes'in Fuat Köprülü tarafından savunulması neticesinde, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü parti tutum ve etkinliğine uygun davranmadıkları gerekçesiyle CHP'den ihraç edilmişlerdir. Daha sonra Menderes ve Köprülü ile birlikte olduklarını söyleyen Celal Bayar milletvekilliğinden istifa edip, Refik Koraltan da partiden ihraç edilince, önerge verenlerin tümü CHP çatısından ayrılmıştır (Yücel, 2001, s.107).

Daha sonra 7 Ocak 1946'da Adnan Menderes'in öncülüğünde DP kurulmuştur bu parti başlarda parti tüzüğü bakımından CHP'den pek de farklı olmadığı görülmüştür. Fakat DP'nin on yıllık yönetimi boyunca iki parti arasındaki ilişki, giderek çekişmeli bir duruma bürünmüştür. Adnan Menderes'in girişimleri neticesinde yeniden düzenlenen partinin esasen liberalizm ve demokrasi kavramları ışığı altında kurulduğunu söylemek mümkündür (Eroğul, 1998, s. 67). Bu dönemde Adnan Menderes'in daha ön plana çıkmasının nedeni diğer yol arkadaşlarının daha bürokratik bir devlet anlayışına sahip olmaları, Menderes'in ise halka yakın ve halkla bütünleşmesinden kaynaklıydı.

2.2.14 MAYIS 1950 BİRİNCİ DEMOKRAT PARTİ HÜKÜMETİ

Çok partili hayata geçildikten sonra ilk tek dereceli serbest seçimler olması sebebiyle, 1950 genel seçimlerinin Türkiye siyasi hayatında önemli bir yer edinmiştir. Tek partili dönemde CHP'nin 27 yıllık hükümeti boyunca; bilhassa, devrime karşı çıkanlar tarafından büyük tepki yarattı, Türkiye'nin nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimde ise II. Dünya savaşı yıllarında gerçekleştirilen ve 1925'te kaldırılan Aşar Vergisi'nin yeniden getirilmesi biçiminde düşünülen

Toprak Mahsulleri Kanunu yanlış uygulamaları, hükümete duyulan kızgınlığın önemsenmemesi, bu savaş sırasında burjuva kesimini rahatsız eden Varlık Vergisi Kanunu ve Milli Korunma Kanunu gibi yasalardan zarar görenlerin tepkilerini anlayamadığı söylenebilir (Albayrak, 2004, s. 180). Bu tepkileri dindirmek amacıyla CHP bir dizi politikalar geliştirmiştir.

Bu nedenle CHP hükümeti dindar kesimi memnun etmek için son başbakanı olan M. Şemsettin Günaltay döneminde Ankara Üniversitesinde ilahiyat fakültesi açılmış, okullarda din dersi verilmeye başlanmış, imam hatip kursu eğitime başlanmış, devlet törenleriyle tekke ve türbelerin açılışı gerçekleştirilmiş, sol kesime yönelik katı uygulamalara gidilmiş, memurlara vergi indirimi uygulanmış, bir maaş oranında ikramiye verilmesi onaylanmış, Toprak Kanununda burjuva kesimi lehine değişiklik gerçekleştirilmiş, ABD'den gönderilen 5000"den fazla traktör köylülere dağıtılmış, ayrıca vatandaşlara işkence ve baskı yaptığı söylenen bazı güvenlik görevlileri ve idareciler hakkında soruşturmanın açılmasına karar verilmiştir (Eroğlu, 2003, s. 96). Fakat bütün bunlara rağmen 1950 seçimlerinde Demokrat Parti (DP)'nin seçimleri kazanmasına engel olamamıştır. Bu seçim Türkiye tarihi bakımından önemli bir yere sahiptir. Çünkü tek parti iktidarının tamamen sona erdiği ve ilk kez sivillerin iktidar olduğu bir dönem olmuştur.

14Mayıs1950'deyapılangenelseçimlerdeDPtekbaşınaiktidarageleretek parti dönemini tamamen kapatmıştır. DP oyların % 52.68 (4.241.393) ile 416 milletvekili çıkarmış, CHP %39.45 (3.176.561) ile 69 milletvekili, MP % 3.11(250.414) ile 1milletvekili, Bağımsızlar % 4.76 (383.282) ile 1milletvekili almışlardır (Albayrak, 2004, s. 182).

Adnan Menderes hükümeti açıklandıktan sonra, Menderes hükümet programını oluşturmak için dört günlük bir çalışma yürütmüştür. CHP'den hükümeti alan DP, programında demokratik sisteme olan güvenini açıklayan tanımlamalara yer verilmiştir. Programın birinci maddesinde şöyle ifade edilmektedir: "Siyasal hayatımızın birbirine karşı saygılı olan partiler ile yönetimine güvenen DP, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş bir çerçevede gerçekleşmesine ve genel siyasetin demokratik bir fikir ve anlayışla olgunlaşmasına hizmet etmek amacıyla kurulmuştur" (Talas, 1992, s. 44).

Adnan Menderes programının giriş bölümünde, 14 Mayıs 1950 seçimlerinin önemine değindikten sonra partisinin millet iradesi ile iktidara gelen bir parti olduğunu vurguladı. Menderes, CHP Hükümeti'nin merkeziyetçi bir yol izlediğini ve bu politikaların ise başarısızlıkla sonuçlandığını iddia etti (Albayrak, 2004, s.183).

Hükümet programı, o döneme kadar ki geleneksel siyasette bir yenilik getiriyordu. Programın ilk bölümünde CHP hükümetinin son dönemlerindeki faaliyetlerinin eleştirisine ayrılmıştı. Programın ikinci bölümünde ise partinin esas fikirlerinin geliştirilmiş bir tekrardan ibaretti. Bu bölümde de DP hükümeti, amaçlarını şöyle ifade etmiştir: "Vergi adaletinin sağlanması, üretim hacminin ve istihdamın artırılması, gümrük tarifelerini toptan gözden geçirilmesi, yaşamın ucuzlatılması, ihtiyaç olmayan devletin ekonomik işletmelerin kaldırılması, özel girişim alanının mümkün olduğu kadar genişletilmesi, belirli plan çerçevesinde özel sektöre devredilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, grev hakkının tanınması, işçilerin ücretli izin ve tatil haklarının verilmesi, demokratik olmayan kanunların kaldırılması, memurların haklarının güvence altına alınması, komünizm, ırkçılık ve gericilik gibi düşüncelerle mücadele edilmesi, tüm devletler ile barışçıl bir dış politikalar gibi konular yer verilmiştir" (Eroğul, 2003, s. 98-99).

Birinci Menderes hükümetinin programı, DP meclis grubunda açıklandıktan sonra, 50'den fazla milletvekili söz hakkı almıştır. Bu milletvekillerinden bazıları programın eksikleri üzerinde dururken, bir bölümü de programda olan bazı fikirlere karşı çıkmışlardır. Ayrıca bu konuşmacılardan DP'nin değişime açık olmayan kanadına üye olanlar, din, dil, Arapça ezan, gericilik, halk evlerinin yeniden yapılanması, Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurulması, doğu bölgesine önem verilmesi gibi hususlar üzerinde dururken; liberal kesimler ise, daha çok demokratik olmayan yasaların kaldırılması, işkence ve partizanca hareket eden memurların cezalandırılması, komünizm, gericilik ve ırkçılık ile mücadele, özel girişime önem verilmesi, toprak dağıtımının devlete ait arazilerden yapılması ve batı ile ilişkileri ağırlık vermesi, hayat pahalılığıyla mücadele edilmesi gibi sorunlara yoğunlaşmasını istemişlerdir. Hükümet programı üzerinde görüşmeler 2 Haziran günü başlamış ve muhalefet ile iktidar arasında sert diyaloglar gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler sonrasında Menderes iktidarı mecliste yapılan kabine güvenoyu seçiminde 282 milletvekilinin oyunu alarak göreve başlamıştır (Albayrak, 2004, s. 185-190).

Yeni hükümetin güvenoyu almasından hemen sonra 5 Haziran günü bir albay Menderes'in yanına gelerek 8-9 Haziran gecesinde kendisine yönelik bir darbe yapılacağını söylemişti. Menderes Bayar'a danıştıktan sonra kendisine yönelik yapılacak darbeyi engellemek için birtakım önlemler almaya başlamıştı. 6 Haziran 1950"de Türk ordusu tarihinde görülmemiş bir ölçüde ve yalnızca yüksek kademede olmak üzere büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. Bir kısım generaller emekliliğe sevk edilirken, bir kısım subaylarda farklı görevlere atanmıştır (Eroğlu, 2003, s. 99-100). Adnan Menderes hükümetinin ordudan gelebilecek bir müdahaleye karşı bir önlem olarak yapıldığı aşikârdı.

DP hükümeti iktidara gelmeden önce demokratik olmayan kanunlarla getirilen sınırlamaların ortadan katılacağını söylemiş halka vaatte bulunmuştur. Arapça ezan okunmasını yasaklayan yasanın da bu sınırlayıcı maddeler arasında kabul edilmiştir (Toker, 1991, s. 49). Adnan Menderes, Zafer Gazetesine verdiği beyanatta; Atatürk'ün inkılaplara başlarken gerici fikirlerle mücadele etme ihtiyacının olduğunu duyduğunu ifade ederek, günümüz şartlarında buna ihtiyaç olmadığını ifade ederek, zaten insanları cami içerisinde dualarını Arapça okuduklarını söylemişti. Menderes, Türkçe ezan okunmasında ısrar etmenin vicdan hürriyetine karşı bir bağnazlık teşkil edeceğini parti programının laiklik düşüncesine göre din ve vicdan hürriyetlerinin kabul edildiğini ve laikliğin ilkelerle güvence altına alınacağını vurgulamıştır (Zafer, 07.06.1950, s. 2). Hükümetin sunduğu tasarı sonrasında gerçekleştirilen oylama neticesinde, oylamaya katılan CHP ve DP milletvekillerinin oy birliği ile kabul edilmiştir (Burçak, 1979, s. 55). Bu sayede Arapça ezan yasağı 16 Haziran 1950'de kaldırıldı.

DP hükümetinin iktidara gelmeden önce insanlara verdiği vaatleri yerine getirmek için harekete geçti. Çankaya köşkü vatandaşları açılmış, İnönü'nün Savarona Yatı ve Beyaz Treni vatandaşların hizmetine sunulmuş, otomobil alımına sınır getirilmiş ve sarayların giderlerinin azaltılması gibi vatandaşların sevgisini kazanmaya yönelik faaliyetlere gidilmişti (Albayrak, 2004, s. 198-199). Devlet kurumlarında Atatürk'ün resimlerinin asılması için de emir verilmişti.

Ayrıca 13 Ağustos 1950 yılında muhtar seçimleri yapıldı. Türkiye genelindeki seçimlerde DP 17.393 muhtarlık, CHP 12.337, MP (Millet Partisi) 130,

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi 2, Bağımsızlar 3.171 muhtarlık kazandılar. Karışık listeden ise 1424 muhtarlık elde edilmiştir (Zafer, 01.09.1950, s. 2). Bu seçim sonuçları iktidar partisi için yeterli değildi. Bu neticenin ortaya çıkmasındaki etken genel seçimleri getirdiği rehavet ve seçim kampanyasına yeteri desteğin verilmemiş olmasıydı. Aynı yıl içinde 3 Eylül 1950 tarihinde belediye seçimleri yapılmıştır. Bazı bölgelerde seçime katılım oranı %90'a kadar ulaşırken bazı yerde ise katılım oranı %45 ile %50 arasında kalmıştır. Seçim sonuçlarına göre 600 belediyenin 560'ını DP kazanmıştır (Zafer, 04.09.1950, s. 4).

2.3. 2 MAYIS 1954 İKİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ

1954 genel seçimleri öncesinde hükümet, hem konumunu korumak hem de seçmen oylarını korumak amacıyla iç politikada önemli faaliyetlere gitmiş, dış politikada ise Kore Savaşı'na katılmaktan dolayı NATO (Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü)'ya üye olmayı başarmış, bilhassa ABD'den büyük oranda yardım alabilmişti. Menderes hükümeti vatandaşlarda olumlu izlenim oluşturmak için Aralık 1953'te memurlara fazla maaş verilmesini öneren yasayı çıkarmıştır(Eroğlu, 2003, s. 136-137). Bu durum olumluydu ve azda olsa memurların durumunu düzeltmişti.

Menderes hükümeti seçimler öncesinde Köy Enstitüleri'nde komünizm uygulandığını ve bu enstitüleri ders programlarının kaliteli öğretmen çıkarmaya uygun olmadığı nedeniyle erkek ve kız öğrencilerin okullarını ayırmıştır. 27 Ocak 1954 ise 6234 sayılı Kanun ile Köy Enstitüleri, Köy Öğretmen Okulları adı altında diğer öğretmen okullarıyla birleştirilerek bu kurumların faaliyetlerine son verilmiştir (Karpat, 1996, s. 323). Ayrıca Menderes hükümeti eleştirilere açık değildi. Bu durum onları sürekli basına yönelik sert tedbirler almaya yöneltmiştir. 1951 yılında çıkarılan yasa ile yandaş ve karşıt gazeteleri ödüllendirme ve cezalandırma politikasını uyguladılar (Akın, 2002, s. 916).

Genel seçimler, 2 Mayıs 1954 Pazar günü sakin ve yoğun katılımlı bir ortamda gerçekleşti. Seçime katılım oranı % 88.63 olmuştu. Seçim sonuçlarıyla birlikte DP'nin büyük ezici bir çoğunlukla seçimi kazanmış ve hatta 1950 seçim oranına yaklaşık %5'lik bir artış yapmıştır. DP oyların % 57.61 (5.151.550) ile 503

milletvekili almış, CHP % 35.36 (3.161.696) ile 31milletvekili, CMP % 4.85 (434.085) ile 5 milletvekili, Bağımsızlar %1,54(137.318) ile 2 milletvekili, TKP %0,64 (57.011) oy almışlardır (Albayrak, 2007, s. 228).

Bu seçim sonuçları hükümet tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. CHP ise %4 oranından fazla oy kaybına uğrayarak oyların yalnızca %35.36'sını alabilmiştir. DP'nin bu denli büyük başarı elde etmesinde etken olan faktörlere bakacak olursak şunları ifade edebiliriz: DP ekonomik anlamda büyük faaliyetler gerçekleştirmiş, daha hükümetin ilk yıllarında milli gelir %15 oranında artış göstermiştir. Bu yükseliş daha sonraki dönemlerde de kendini göstermiştir. DP hükümetinin ekonomik alanda ivme kazanmasında esas kaynağı tarım alanı oluşturmuştur. Tarımda bu başarıyı elde etmek için birden çok araç kullanılmıştır. İlk başta tarım alanını genişletmiştir. Bu nedenle devlete ait olan tarım arazilerinin bir bölümü köylüye dağıtılmış, boş topraklar işletmeye açılmıştır. Nüfusun belli kesimi bu yeni çalışma alanında çalıştırılmış, tarımda makineleşmeye gidilmiştir. Menderes hükümeti, kısa bir süre içerisinde ülkedeki traktör sayısını on kat artırmıştır (Albayrak, 2004, s. 259). Ziraat Bankası vasıtasıyla tarım kesiminin kredi gereksinimlerini büyük oranda karşılanmıştır.

DP hükümeti, köprü ve yol yapımına büyük değer vermiştir. Köylerin birçoğuna yol yapılmış, mevcut olan yollar iyileştirilmiş ve hizmete sunulmuştur. Köylünün hayatında olumlu değişiklikler gerçekleşmiş ve bu sayede köylüyü DP'ye gönülden bağlamıştı. Bu dönemde sanayi alanında da ciddi değişmeler olmuştur. Madencilik, çimento, dokuma ve şeker alanlarında büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Ayrıca 1950'li yılların başında aydınların çoğunluğu, hükümet değişikliğini tam olarak savunmuşlar ve DP'ye büyük umutlarla bağlanmışlardır (Eroğlu, 2003, s. 141-144).

DP, 1954 seçimleri ile birlikte muhalefeti bir nevi TBMM'den yok etmiş durumdaydı. Bu durum demokratların bazı meselelerde daha saldırgan ve duygusal davranmada etkili olacaktı. DP, ilk olarak kendilerine muhalefet eden kesimleri etkisiz hale getirmekle işe başlamıştır. 30 Haziran 1954'te çıkarılan bir yasa ile kendisine oy vermeyen Kırşehir'i ilçe durumuna getirmiş ve Nevşehir iline bağlamıştır (Bölükbaşı, 2005, s. 183-184).

7 Kasım 1954 yılında yapılan muhtarlık seçimleri iktidar ile muhalefet arasındaki gergin ortamda yapıldı. Kentlerde 4523 mahalle ve ihtiyar heyeti üyeliği seçim yapılmış, katılım oranı %34.68'de kalmış; 3.549.722 seçmenden sadece 1.231.188' i sandık başına gitmiştir. Seçimlerde DP 3410, CHP 775, CMP 11, KP 1, Bağımsızlar 126, karışık listeden ise 200 üye kazanmıştır. Türkiye genelindeki köylerde ise muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinde toplam 7.171.342 seçmenden 5.121.278'i oyunu kullanmış, seçime katılım oranı % 67.15 olmuş, DP 34.211 köy muhtarlığından 26.191' ini, CHP 5.943, CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi) 135, KP 42, Bağımsızlarda 1.900'ünü kazanmıştır (Albayrak, 2004, s. 268-269).

Belediye seçimleri öncesinde sadece muhalefet ile iktidar arasında gerginlikler yaşanmamış, ayriyeten DP içinde de, basın ispat hakkı verilmesi konusundaki kanun teklifi sebebiyle, Adnan Menderes ile partinin önemli kurmaylarından olan bazı milletvekilleri arasında tartışmalar olmuş, bu kanuna karşı çıkanların oranı giderek 19'a yükselmişti. "ispatçılar" ismi verilen bu milletvekilleri ile Menderes, bütün uğraşlara rağmen anlaşmaya varılamamıştı. Ayrıca CMP ve CHP birer bildiri yayınlayarak, hükümetin faaliyetlerini eleştirmişler belediye seçimlerine katılmayacaklarını ifade etmişlerdi (Unat, 2017, s.272).

CMP ve CHP'nin katılmadığı belediye seçimleri 23 ile 30 Eylül 1955 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Oyunu kullanan seçmenlerden 3.389.167'si DP'ye oy verdiler. Seçimlerde siyasi bir rekabet olmadığı için seçim kampanyası sakin geçmiştir (Albayrak, 2004, s. 273). 13 Kasım 1955 yılında yapılan belediye Meclisi seçimlerinde de yine aynı siyasi partiler seçime katılmamışlardır. Seçim sonuçlarına göre 3.873.987 seçmenden 1.461.219'u oyunu kullanmış, seçime katılım oranı %37.12'de kalmıştır (Girittioğlu, 1965, s. 218).

Kısaca ifade etmek gerekirse, 1954 ile 1955 yılları arasında yapılan seçimlerde meydana gelen durumlardan dolayı DP sadece demokratik düzene yönelikmesafelidavranmayabaşlandığınındeğilayrıcabaskıcıbirtekparti sistemine doğru gittiğinin ilk belirtileri olmuştur ki, bu yıllarda gerçekleşen 6-7 Eylül olayları ve yeni başlayan iktisadi kriz, sonraki günlerde krizin daha da yükseleceğini yansıtmaktadır. Ayrıca enflasyonun artarak devam etmesi, karaborsanın yükselişi, döviz sıkıntılarını doruk noktasına ulaşması, stokçuların çıkardığı sorunlar öylesine

karmaşık bir hal aldı ki, DP bu sorunları çözebilmek için ikinci dünya savaşı sırasında uygulanan Milli Korunma Yasası'nın daha da ağırlaştırılarak kabul edilmesi uygun görüldü ve kanun hızla yürürlüğe konuldu (Albayrak, 2007, s. 231- 233). Bu kanun, 1940 yılında kabul edilen kanuna göre çok daha ağır şartları içermekteydi ve devletin iktisadi alana çok sert müdahalesi gündeme getirmekteydi ki, bundan sonraki yıllarda, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar artık Türkiye'de liberal uygulamalardan bile bahsedilemeyecektir.

2.4. 24 EKİM 1957 ÜÇÜNCÜ MENDERES HÜKÜMETİ

Menderes hükümeti 1954 seçiminin coşkusunu yaşamadan 1955 yılından itibaren başlayan iç ve dış siyasi, iktisadi sorunlarının artması üzerine Menderes, daha fazla etkilenmemek adına, erken seçimlere gidilmesinde faydalı görmüş ve 25 Mayıs 1956 yılında Sivas'ta yaptığı açıklamada genel seçimlerin erkene alınacağını ifade etmiştir (Ahmad, 1976, s. 163). O dönemin şartları göz önüne alındığında, DP hükümetinin mecliste daha kuvvetli bir biçimde temsil edilmesi imkânsızdı, fakat Menderes DP'nin daha fazla siyaseten etkilenmesine göz yummak istemediği anlaşılmaktaydı. Ayrıca o dönemlerde DP'de yeni bir rahatsızlık yaşanıyordu. Bu sebeple önce Milli Eğitim Bakanı, sağlık nedeniyle istifa etti. Daha sonraki süreçte de ayrılıkçılık yaptığı öne sürülerek İrfan Aksu, Haysiyet Divanına gönderildi. Bu durum üzerine Aksu DP'den ayrıldı. Bu ayrılık sonrasında partiden kopuşlar meydana gelmeye başladı. Muhalefete önemli katılımlar oldu. Bunlardan ilk olarak, politikaları nedeniyle hükümeti eleştiren Turhan Feyzioğlu olmuştur. Turhan Feyzioğlu daha sonrasında CHP listesinden aday olduğunu açıkladı. Menderes ile aralarında anlaşmazlık yaşayan DP'nin dört kurucu üyesinden biri olan Fuat Köprülü 7 Eylül 1957'de DP'den istifa ederek muhalefete katılmıştır(Albayrak,2004,s.293). Köprülü, basına verdiği beyanatta; "DP programından ayrılmış, eski kimliğini tamamen değiştirmiş olan bugünkü DP anlayışı ile uyuşmak benim için imkânsız olduğu cihetle DP'den çekiliyorum... Demokrasi nizamına iman etmiş bütün Türk vatandaşlarının, aralarındaki her türlü ihtilafları bir tarafa atarak bu gaye uğrunda işbirliği yapmaları bir vatan borcudur." ifade ediyordu (Cumhuriyet, 08.09.1957, s.

1). Genel seçim öncesinde Fuat Köprülü'nün istifa etmesi DP'ye çok ağır bir darbe olmuştur.

1957 genel seçimleri öncesinde DP lideri Menderes seçim konuşmalarında, sanayi ve tarımsal üretimindeki artışlara ve muhalefetin hükümete yönelik eleştirilere öncelik vermiş, hayat pahalılığının kazanç artışından kaynaklandığını savunmuştur. Menderes muhalefetini sunduğu nispi seçim sistemi desteklemediklerini söylemiş memlekette seçim güvenliği olmadığı yolundaki söylemleri ret ederek, İnönü'nün iktidar hastalığına yakalandığını ifade etmiştir (Burcak, 1998, s. 489-501).

Olaylı geçen yoğun bir seçim kampanyasından sonra 27 Ekim 1957 tarihinde, seçmenler oyunu kullandılar. Bu seçimlerde ülkenin birçok yerinde olaylar çıktı. Seçim sonuçlarının ilanından sonra Çanakkale, Kayseri, Samsun, Gaziantep, Giresun ve diğer şehirlerde gösteriler ve olaylar oldu. Seçimlerden sonra en ciddi olay ise Gaziantep'te meydana geldi. Seçimlerin neticesine itiraz eden yüzlerce yurttaş resmi kurumlara saldırdı (Eroğlu, 2003, s. 202). Seçimin neticesi, 30 Ekim 1957 tarihinde, Adalet Bakanlığı tarafından resmi olarak açıklandı. Bu neticelere göre; DP oyların % 47.88 (4.372.621) ile 424 milletvekili almış, CHP % 41.09 (3.753.136) ile 178milletvekili,CMP%7.14(652.064) ile 4 milletvekili, HP %3.84 (350.597) ile 4 milletvekili, Bağımsız % 0.05 (4.994) oy almışlardır (Albayrak, 2004, s. 189).

Yukarıda da belirtildiği gibi, DP 1954 genel seçimlerine göre %10.72 oy kaybetmesine rağmen milletvekili sayısının %23,5'ini kaybetmişti. CHP bir önceki genel seçime göre oy oranını artırsa da seçmen sayısında pek bir artış olmamıştır. Çünkü 1957 genel seçimleri 1954 seçimlerine göre seçime katılım oranı düşük kalmıştır. Ayrıca bu seçimlerde DP'nin 1954 seçimlerine göre kaybetti milletvekili sayısı 79'a ulaşırken, CHP'nin aynı seçimlere göre kazandığı milletvekili sayısını 147 artırmıştır.

Seçim sonuçları muhalefet ve iktidar partilerini tatmin etmedi. CHP; Diyarbakır, İstanbul, Balıkesir, İzmit, Konya, Bilecik ve Kastamonu başta olmak üzere 11 vilayette sonuçlara itirazda bulundu; ama Yüksek Seçim Kurulu sadece Diyarbakır'da seçimin tekrarlanmasına karar verdi. DP'nin ise Adana'daki seçim sonuçlarına itirazı kabul edilerek bu şehirdeki seçimlerinde tekrar yapılmasına karar verildi.

1957 genel seçimlerinde DP'nin büyük düşüş yaşaması parti ve hükümetleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu düşüşe neden olan iktisadi başarısızlıklar, aydınları hükümete karşı tavır alması, İspat Hakkı Kanununun hükümet tarafından reddedilmiş olması, hükümetin bireysel hak ve hürriyetleri sınırlandırması ve başvurulan demokratik olmayan politikalar 1957 ve sonrasındaki üç yılda da sürekli bir artışla kendini göstermiştir (Çakmak, 1988, s. 283).

Menderes 4 Aralık 1957 tarihinde hükümet programını meclise sunmuştur. Muhalefet hükümet programına incelemek için süre istemişti; ama hükümet bunu kabul etmedi. Bunun üzerine CHP genel başkanı İnönü, hükümet programı ile ilgili düşüncelerini ifade etmek için söz almış ve programı eleştirerek, dış politikada NATO, Kıbrıs, Türk-Sovyet ilişkileri ve Bağdat Paktı üzerinde, iç politikada ise iktisadi sorunlar, toplantı hürriyeti ve basın yasası üzerinde durmuştur. Fakat DP iktidarı İnönü'nün bu eleştirilerini dikkate almamıştır. Hükümet programı 403 üyenin desteğiyle 4 Aralık 1957 tarihinde meclisten güvenoyu aldı(Albayrak,2004,s.513-514).

Güvenoyu sonrasında toplanan meclis daha ilk günlerinde muhalefet ile iktidar arasında yoğun tartışmaların olması DP iktidarının bazı tedbirlerin almasında etkili olmuştur. Yeni dönemde toplanan meclis ilk olarak 27 Aralık 1957'de meclis içtüzüğünü değiştirerek, muhalefetin mecliste sesini duyurma fırsatını olabildiğince sınırlandırmıştır. Bu sayede parlamenterlerin denetim sorumluluklarını zorlaştıran birden fazla yeni hüküm yürürlüğe konulmuştur. Muhalefetin tasarıyı reddetmesine rağmen 380 olumlu 170 olumsuz oy ile içtüzük değişikliği kabul edildi (Akın, 2002, s. 917).

Muhalefet ile iktidar arasındaki ilişkileri sertleştiren bir diğer sebep de CHP'nin, meclise birçok sayıda soru ve gensoru önergesi verilmiş olmasıdır. Bu nedenle iktidar muhalefeti mecliste çalışma koşullarını giderek zorlaştırmıştır. Bu durum karşısında muhalefette 7 Ekim 1958 tarihinden itibaren bir araya gelmek için görüşmelere başlamışlardır. CHP 178 milletvekiliyle muhalefetin en güçlü partisi olmasına rağmen mecliste bir muhalefet bloğu genişletmeyi amaçlamıştır. Hürriyet Partisi (HP), Köylü Partisi (KP) ve Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) mecliste siyasi anlamda güçlü olmadıkları için CHP ile pazarlık yapacak durumları da yoktu.

Hükümetin yasa yoluyla, seçim anlaşmalarını engellenmesi karşısında muhalefet partilerinin birleşmekten başka yöntemleri kalmıyordu. Bunun ilk yansıması ise 16 Ekim 1958'de Türkiye CMP ile KP bir araya gelerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ismini aldı (Eroğlu, 2003, s. 227). Muhalefetin işbirliği içerisinde olması iktidarın ve yöneticilerin daha da hırçınlaşmasına sebep oldu. Daha sonrasında ise 24 Kasım 1958 tarihinde Hürriyet Partisi olağanüstü kongresini düzenleyerek CHP'ye katılma kararı aldılar. Muhalefetin iktidara karşı bir cephe oluşturması Adnan Menderes'in de farklı arayışlara girmesine neden olmuştu. Bu arayışlar sonucunda Adnan Menderes, muhalefet cephesine karşı Vatan Cephesi Ocaklarını kurmuştur (Burçak, 1979, s. 596). Şehir merkezlerinden köylere kadar DP'lilerin liderliğinde hükümeti savunmak, aldıkları kararların yerinde olduğunu halka açıklamak maksadıyla vatan cephesi örgütleri kurulmuştur (Çavdar, 1983, s.206).

1958 yılının sonlarına doğru Vatan Cephesi Örgütü ülkenin birçok bölgesinde şubeler açmaya başlamıştır. Vatan Cephesi Ocakları ise ilk olarak İstanbul'da açılmıştır. Bu ocaklar memleketin birçok yerine hızla yayılmıştır. Bir yandan muhalefet cephesinin oluşması diğer yandan vatan cephesinin kurulmasından sonra meclis çalışamaz hale gelmiştir. Bu çalışma ortamı içerisinde toplanan meclis sürekli bir iktidar muhalefet arasında kavgalar yaşanıyordu. Meclis içi ve dışındaki sorunların arttığı bir dönemde, 17 Şubat 1959 tarihinde Kıbrıs meselesini tartışmak veKıbrısileilgiliantlaşmayıimzalamakiçinLondra'yagidenAdnanMenderes'inuçağının kalkıştan kısa bir süre sonra kötü hava şartları yüzünden havaalanına yakın bir noktaya düşmesi muhalefet-iktidar arasındaki ilişkilerini kısa bir zaman için yumuşamasına neden olmuştur (Burçak, 1998, s. 596). Bu kazayı Adnan Menderes hafif yaralarla atlatmıştır.

DP'nin 1957 genel seçimleri sonrasında artarak yükselen muhalefet-iktidar arasındaki gerginlik, ekonomik ve siyasal sıkıntıların artması ve çözüm arayışlarının olmayışı üzerine Adnan Menderes'in, yine bir erken seçimi dillendirdiği anlaşılmaktadır. Bu fikrin Başbakan yardımcısı Medeni Berk tarafından İzmir'de gazetecilere açıklanmış ve bu seçimleri 1960 yılının son baharında yapılacağını, fakat net bir tarihin ileriki günlerde ilan edileceğini söylemişti. Menderes de 16 Mayıs'ta yaptığı bir açıklamada, "Seçimlerin mümkün olan en yakın zamanda yapılmasıyla bunalımın sona erebileceğini" ifade etmiştir (Ahmad, 1976, s. 206-210).

Fakat Menderes bu hedefi hiçbir zaman gerçekleştirme olanağı bulamayacaktı.

2.5. 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE MENDERES İKTİDARININ SONU

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca iktidarlar sürekli bir askeri darbe tehdidi ve vesayeti altında olmuştur. Çok partili hayata geçişle beraber DP 1950 yılında iktidara gelmiştir. Fakat DP iktidarının kaderi de diğer iktidarlardan farklı olmamıştır. Aynı şekilde DP hükümeti 27 Mayıs 1960 yılında darbeye maruz kalmıştır. Bu darbe belli başlı etkenlerle meydana gelmiştir.

Ordu - Siyaset Arasındaki Sorunlu İlişki

1950 genel seçimlerinden DP iktidarı galip geldiğinde ordudaki genç subaylar bu durumu sevinçle karşılamışlardır. Fakat çok geçmeden DP iktidarının yapmış olduğu faaliyetler, ordunun DP hükümetine karşı düşüncelerini aksi yönde değiştirecektir. Adnan Menderes iktidara gelişinden 21 gün sonra bir albayın ihbarı nedeniyle, İsmet İnönü'nün orduyu kontrol altına alıp bir iktidar darbesine girişmekle suçlaması, bunu izleyen süreç içerisinde Menderesin üst düzey rütbeli askerlerin yerlerini değiştirmesi ve onları daha pasif göreve ataması, DP ile ordu arasındaki ilişkinin iyi geçmeyeceğinin ilk işareti olacaktır (Aydemir, 2000, s. 229).

Yine de DP iktidarı 1954 yılına kadar ordunun üstüne pek gitmemiş, 1954 genel seçimlerinden sonra orduya yönelik tavırlarını daha sertleştirmiştir. Fakat DP'nin alt kademelerinde orduya karşı nefreti çok daha erken dönemlerde başlamıştır. Aynı zamanda 1954 yılından sonra DP iktidarı orduyu denetim altına almanın yanı sıra, orduyu küçümseyici söylemlerine de rastlanmakta olup, örneğin orduyu yedek subaylarla da yönetilebileceği yönündeki ifadelerinin yanı sıra 1950 öncesi ordusunu, Battalgazi ordusu olarak karakterize etme biçimindeki ifadeleri de son derece yaygındır ve bu ifadeler orduda rahatsızlık uyandırmaktadır(Özdağ, 2004, s. 52).

Aynı zamanda 1952'de Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle beraber DP hükümetinin büyük bir rahatlama ve üstelik rehavet yaşamaya başlamıştır. Bu rahatlama neticesinde NATO'ya üyelikle ABD'nin güvenlik çatısı altına girmenin karşılığı olarak birçok tavizler verilmeye başlanmıştır. Örneğin DP iktidarı askeri sahada yabancılara Türkiye ordusu üzerinde kontrol hakkı tanımış ve rütbe farkı gözetmeksizin yabancı güçlere üstünlük sağlamıştır (Kurt, 2017, s. 60). Bu durum nedeniyle ordunun tekrardan politikaya girme ve siyasete müdahale etme isteğini tetiklemiştir.

Din-Siyaset Arasındaki Sorunlu İlişki

DP'nin hükümete gelişinde ve 1950-1960 yıllarında hükümette kalmayı başarmasında din unsurunun rolü olduğu ifade edilmektedir. Buradan yola çıkarak genellikle DP yıllarında dinsel güçlere çok fazla ödün verildiği ve DP'nin hükümet hırsı nedeniyle dini politikaya alet ettiği hususunda eleştirilerde bulunulmaktadır. 1950 genel seçimlerini kazanan DP iktidarı tek parti döneminin sert laik düşüncesinden de uzaklaşılmıştır (Toprak, 2000, s. 314). İlk faaliyet olarak ezanın yeniden Arapça okutulmasını mecliste oybirliğiyle kabul ettiren Menderes iktidarı 21 Ekim 1950'de aldığı bir kararla da okullarda din derslerini zorunlu hale getirmiş ve amaçlarının "Atatürk'ünbaşarılarınınorijinalhaliylekorumakyerinebaşarıyıgetiren amaca uygun bir biçimde geliştirmek olduğunu" söylemiştir (Eraslan, 2013, s. 249). Burada anlatılmak istenen Atatürk inkılaplarından bazılarından feragat edilmesi veya yumuşatılmasıdır. Elbette bunların başında gelen ise laikliktir.

Ekonominin kötü gitmesiyle 1957 genel seçimlerinde vatandaşlardan desteği azalan Menderes iktidarı, bu yıllardan sonra hükümetini muhafaza etmek için daha çok dini konulara değinmeye başlamıştır. Örneğin 1959 yılında Menderes ve beraberindekileri Kıbrıs meselesini görüşmek üzere Londra'ya götüren uçağın Gatwick yakınlarında düşmesi sonucunda uçakta yer alan 14 kişinin vefat etmesine rağmen Menderes'in sağ kurtulması, adeta dini duyguların sömürüsü için bir unsur haline dönüşmüştür. Aynı zamanda Said'i Nursi gibi dini liderlerin partiye yakınlığı ve desteği de bilinmektedir. DP iktidarının uçak kazasından sonra dini duyguları

daha ön planda tutmuştur (Kurt, 2017, s. 64). Ayrıca Cumhuriyet tarihinde ilk defa dindar kesim bu dönemde siyasette kendilerini ifade etme şansı bulmuşlardır.

Görüldüğü gibi DP iktidarı yıllarında artan dinsel ifadeler ve faaliyetler, orduda rahatsızlık uyandırmış ve orduyu darbe konusunda ikna eden nedenlerden biri olarak ifade edilmiştir (Eraslan, 2013, s. 255).

Ekonomik Durumun Kötüleşmesi

1950 genel seçimlerini kazanarak iktidara gelen DP'nin hükümete gelişinden bir ay sonra, dünya ani bir savaşa tanıklık etmiş ve 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı meydana gelmiştir. Savaşla beraber uluslararası piyasalarda hammadde ile tarım ürünlerinin fiyatlarının hızla artmasıyla, Menderes iktidarının tarım sektöründe üretimi yükseltmeye yönelik önlemlerini hızla faaliyete koyma imkânı sağlamıştır (Tokgöz, 2013, s. 141).

Menderesi hükümete taşıyan kesim büyük oranda tarım kesimidir. Bu yüzden DP hükümeti iktisatta öncelikle tarım sektörünün faydasına olan politikaları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu yıllarda tarım kesimine yönelik az faizli krediler verilmiş, oranları az seviyede tutulmuş ve DP, kendisini hükümete getiren bu kesimi isteklendirmek için birçok fırsatlar sunmuştur (Hatipoğlu ve Diğerleri, 2011, s. 22).

İktidar düşük vergi, ucuz kredi, elverişli ihraç fiyatları, uygun iklim koşullarıyla, çiftçinin refahını 1953 yılının sonuna kadar yükseltmeyi başarmıştır. Fakat 1954 yılından itibaren kötü hava koşulları, tarımsal üretimin düşmesi ve iktisadın tarıma dayalı iç ve dış dengelerinin bozulmasına sebep olmuş ve ülke ihraç ettiği bazı tarım ürünlerini dahi ithal eder duruma gelmiştir. Bunun sonucunda dış ticaret açığı giderek artmış ve bu biçimde "Tarıma dayalı büyüme modeli" uygulanamaz hale gelince iktidar sanayiye önem vermek zorunda kalmıştır (Kurt, 2017, s. 64).

Menderes hükümetinin ilk dönemlerinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı ile ABD'nin iktisadi ve teknik desteği olmadan ülkenin gelişemeyeceği görüşünde olan DP, batılı devletlerin uyarılarına da uyarak dış iktisadi ilişkilerde liberalleşme dönemini başlatmıştır. Sürecin başında Kore Savaşı'nın oluşturduğu olumlu hava ile izlenen dışa açılma politikalarının iyi neticeler vermesine karşın şartlar tersine dönünce iktidar liberalleşme politikasından vazgeçerek dış iktisadi ilişkilerini kontrol altına almak zorunda kalmıştır. Türkiye 1958 yılının ortalarında döviz kısıtlılığı sebebiyle ithalat ve yatırım gerçekleştiremediği gibi kurulu tesisleri de girdi yokluğundan çalıştıramaz duruma gelmiştir (Tokgöz, 2013, s.141).

Ekonominin içinde bulunduğu sıkıntıların gerek vatandaşların gerekse askerlerin iktisadi durumlarının daha da gerilemesine neden olacağından bir açıdan darbeye giden yolun zeminini oluşturma olarak görülebilir.

Demokrasi Açığı ve Otoriterleşme

DP hükümetine denk gelen 1950 ile 1960 yılları arasındaki dönem Türkiye demokrasi tarihi içerisinde demokratikleşme yönünden ele geçirilmiş olan ciddi bir avantajdır. 1908 yılından beri ilk defa sivil olarak ifade edilebilecek bir hükümet iktidara gelmiş ve bu hükümet muhalefet döneminde seçim alanlarında söz verdiği demokratik kurumları ve kuralları gerçekleştirmede pek başarılı olamamıştır (Çavdar, 2000, s.86).

DP iktidarı kurulduğunda, programda var olan demokratik olmayan kanunlar temizlenmediği gibi, kısa bir sürede var olan demokratik olmayan kanunlara sığınarak daha baskıcı bir devlet yapısına erişmeye çalışmıştır. Basın kanunu öncekileri aratır duruma geldiği gibi, seçim öncesindeki tüm sözlere karşın işçilere grev hakkı tanınmamıştır. Bu dönemde ülkede teşkilatlanma hürriyetinden söz etmek mümkün değildir. Dernek kurma hürriyeti yalnızca kâğıt üzerinde kalmış olup, ülkededevletinkontrolündeyalnızcaikiöğrenciderneğineçalışmahakkıverilmiştir (Kurt, 2017, s. 66). Temel insan hakları da kâğıt üzerinde kalmış ve fikir hürriyeti, can ve mal teminatı belli kurallara bağlanamamıştır.

Aynı zamanda bu yıllarda katılımcı ve çoğulcu bir yapı hayata geçirilemediği gibi vatandaş devlet yönetiminde yalnızca seçimden seçime şekilsel olarak söz sahibi olabilmiştir. Siyasetçiler vatandaşlara popülist bir davranışla yaklaşmışlar, üstünkörü bazı sıkıntıları çözme mücadelesine girseler de, sonuç olarak kendi sınıfsal menfaatleri yönünde karar vermişlerdir. Gittikçe artan otoriter yönelmeler göstermeye başlayan DP'nin muhalefete karşı davranışı da son derece serttir. İlk olarak 1954'te Millet Partisi'ni kapatmış, 14 Aralık 1953'te CHP'nin tüm mal varlıklarına el konulmuş ve köy enstitüleri de kapatılarak ilköğretim okullarına dönüştürülmüştür. DP hükümeti iktidara gelmesine rağmen kendisine oy vermeyen şehirleri cezalandırmak istemiştir. Örneğin seçimlerde CHP'ye desteğini sürdüren Malatya ile Millet Partisine destek veren Kırşehir'i cezalandırarak, Malatya ilini Malatya ve Adıyaman olacak şekilde ikiye bölmüş, Kırşehir ise ilçeye dönüştürmüştür (Keskin, 2012, s.115).

Son olarak bütün bunlara yetinmeyen DP hükümeti, muhalefeti dağıtmak için 12 Nisan 1960'ta Mecliste 15 üyeden oluşan bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar vermiştir. Fakat DP, yürütme ve yargı organlarıyla bütünleşmesi gibi bir çeşit ihtilal yetkileri taşıyan bu komisyonun kuruluşunun karşı ihtilali de çağırdığının farkında değildir. Matbaa ve gazeteleri kapatabilme ve gösterileri yasaklama yetkisi de verilen Tahkikat Komisyonu'nun oluşturulması üzerine İsmet İnönü TBMM genel kurulunda yaptığı konuşmada "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır" (Öngider, 2010, s. 96). İfade ederek yakın olan darbenin habercisi olmuştur.

Tüm bu baskıcı yönetime ve anti demokratik uygulamalarda ısrar eden DP iktidarı, 27 Mayıs 1960'ta ihtilale uğramıştır. Bu darbe sonucunda Adnan Menderes, Celal Bayar ve birçok DP üyesi Yassıada da görülen davada yargılanmışlardır. Adnan Menderes Anayasayı ihlal, 6-7 Eylül olayları, yolsuzluk, Tahkikat Komisyonunun kurulması, yargı bağımsızlığını ihlal, 1951 ve 1953'te 6294 sayılı Yasayla CHP'nin mallarına el konulması, 1954'te Kırşehir'i ilçeye dönüştürmek suçlarından yargılanıyordu. Menderes, 15 Eylül 1961 yılında Anayasayı

ihlal suçundan ölüm cezasına çarptırılmasına oy birliğiyle ile karar verilmiş ve 17 Eylül 1961 saat 14.28'de İmralı adasında idam edilmiştir (Topçu, 2017). Celal Bayar ise 65 yaşını geçtiği için ölüm cezası müebbet ağır hapis cezasına çevrilmiştir. Diğer DP üyelerine ise 15 idam, 32 müebbet hapis ve birden fazla kişiye 4 ile 15 yıla kadar hapis cezası verilmiştir. Ayrıca DP iktidarının Başbakanı, dışişleri bakanı ve maliye bakanı için verilen idam cezaları16-17Eylül'de uygulanmıştır (Kurt, 2017, s.72).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADNAN MENDERES VE LİBERALİZM

3.1. MENDERES'İN EKONOMİ ANLAYIŞI

3.1.1. Menderes'in Liberal Ekonomi Anlayışı

Adnan Menderes dönemi genel anlamda bakıldığında, parti programında ifade edildiği gibi müdahaleci devlet düşüncesinden piyasa ekonomisine geçilmesiyle, kamu ve özel girişimciliği arasında bir düzen kurmak yerine özel sektöre öncelik veren politikalar gerçekleştirmek istenmiştir (Oktar ve Varlı,2010, s.6). Bu düşünceler var olmasına rağmen bu yıllarda, devlet müdahalesine bir azalma olmamış, devletin iktisat içerisindeki payı düşürülememiş, mevcut olan KİT'lere yenisi dâhil edilmiştir. Örneğin bu yıllarda TCDDY (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları), DB (Denizcilik Bankası), PTT (Posta Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü), DMO (Devlet Malzeme Ofisi), İktisadi Devlet Teşekkülüne dönüşmüştür (Takım, 2012, s.166).

Siyasi ve ekonomik anlamda liberalizmi destekleyen Adnan Menderes'in amacı hızlı büyümeydi. Bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Ekonomik dinamikleri hızlandırmak, bütçede yatırımları artırmak, özel girişimciliği fiili ve hukuki koruma altına alacak bütün düzenlemeleri yapmak ve geliştirmek, yabancı sermayeden yararlanmak, üretim boyunca devletin zararlı müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmak, var olan sermayenin üretime yönlendirilmesini sağlamak, bu sayede birey için uygun girişim alanı oluşturmak" (Neziroğlu ve Yılmaz, 1950, s.9).

Menderes liberalizmi desteklemiştir. Bu nedenle savaş yıllarında artan sınıfların yanı sıra, savaşın yaşattığı sorunlardan etkilenmiş toplumların sözcülüğünü yapmıştır. ABD'nin liderliğinde yeniden şekillenen uluslararası iş bölümü ilişkileri, hızlı büyüme hedefi, dünya konjonktürü ve CHP iktidarlarının yaptığı ekonomik ve mali politikalara duyulan tepki Menderes'in mali ve ekonomik düşüncelerini etkilemiştir. Devlet ekonomisinin devletçiliği ve mali politikanın dar alanından

kurtarma maksadıyla yola çıktıklarını ifade etmişlerdir. Daha önceki hükümetin üretimi yükseltici alanlara yeterince bütçe ayırmamasını, finansman politikasını, bütçe anlayışını, devlet borçlanmasını, bürokrasiyi ve bütçe açıklarını tenkit ediyorlardı (Coşar, 2005, s.32). Menderes'e göre, yen bir mali ve ekonomik politika geliştirirken, CHP'nin mirasının olumsuz yanları öylesine çoktu ki bir kerede temizlemek söz konusu değildi.

TBMM'ye sunulan I. Menderes hükümeti programı, seçim öncesi vaatler doğrultusunda hazırlanmış bir program özelliği ile meydana gelmiş ve bundan sonraki hükümet programlarının da temelini oluşturmuştur. Bu nedenle, bütün devlet hizmetlerinin gerçekleşmesinde tasarruf düşüncesiyle hareket edilerek devlet külfet ve masraflarını minimum seviyeye indirmek ve devlet bütçelerini Türkiye'nin iktisadi yapısına uygun ve gerçek düşünce ile denk bir duruma getirmek maksadıyla geleceğin iktisadi refahının ve mali istikrarının sağlanması amaçlanmıştır (Baytal, 2007, s. 551). Ekonomide ivme kazanmak için, bütçe yatırımlarını olabildiğince artırmak, bunun yanında bütün fırsatları sadece ve sadece üretime yöneltmek ve özel girişimlere olan desteği artırmakta gerekmektedir.

Menderes iktidarı, ancak bu iktisadi politika sayesinde, Türkiye'deki yaşam pahalılığının önüne geçeceğini, maliyetlerin dünya seviyelerine yaklaştırılacağını, üretimin yaşam pahalılığı ve yüksek maliyetlerin başkasından kurtarılacağını, üretim ve iş hacmini genişletmenin mümkün olacağını, bu sayede yaşam standardının artacağını, geniş işçi ve çiftçi topluluklarının refaha ulaşacağını ve toplumsal sefaletin kademe kademe azalacağını ifade etmektedir. Menderes iktidarında temel dayanağı durumuna gelen bu liberal iktisat politikası, 1950 yılından itibaren gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat DP'nin on yıllık hükümet dönemi boyunca bu politikanın bir bütünüyle uygulandığına ya da büyük bölümünün gerçekleştiğini söylemek oldukça güçtür (Kişi, 2005, s. 97-98). Aynı zamanda Türkiye ekonomisinin gelişmesinde olumlu anlamda değişikliklerin de yaşandığı bir gerçektir.

Adnan Menderes dış ve iç müdahaleler altında uluslararası iktisadi düzenle uyuşma çabası içerisine girdiğinden, geçici belli başlı olumlu değerlerin verdiği iyimserliğe dayanmıştır. Marshall yardımlarıyla, meraların ve hazine topraklarının

ekine açılması ve iyi hava koşullarının tarımı olumlu yönde etkilemesi, genç erkek nüfusunun iş kaynaklarının tarıma dönmesi gibi faktörler tarım üretimine 1947-1953 arasında yıllarda %10'luk bir artış sağlamıştır (Şahin, 1995, s. 100). Aynı zamanda Kore Savaşının oluşturduğu yüksek konjonktür dünya piyasasında hammadde fiyatlarını yükseltmiş ve pazarları genişletmiştir. Sonunda Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında 13 milyon dolar döviz ve 127 ton altın rezervleri mevcuttu. Fakat 1953 yılının sonlarına doğru gelindiğinde bunların tamamı tükenmiş aynı zamanda hava koşulları da tersine dönmüştür (Kanca, 2012, s. 55).

Adnan Menderes, 1950'de iktidara gelirken ekonomi alanında devletçilikten ayrılacağını ve liberal bir politika takip edeceğini ilan etmiştir. Bu nedenle ekonomide devletin rolünün azalacağını ve ekonomik kalkınmanın özel teşebbüse dayanarak gerçekleşeceği beklenmekteydi. Fakat Adnan Menderes, program düşüncesinden uzak kalmasına rağmen, devlet eliyle gerçekten cesur adımlarla ulaştırma ve bayındırlık işlerini ele alarak ülkenin ekonomik alt yapısını hazırlayan önemli gelişmelere imza atmıştır (Yılmaz, 2005, s.108).

Bu yıllarda devlete ait olan fabrikaları satışa sunmuş, devlet hava yolları ve devlet deniz yollarını ayrı ayrı anonim şirkete dönüştürüp yabancı sermaye ortaklığına sunmuştur. Sermaye piyasasının henüz olgunlaşmamış olması, kamu kurumlarının anonim şirket durumunda olmaması fakat bunların satılabileceğinin önünün açılması, zamanlaması yönünden uygun olmadığı ifade edilebilmektedir. Aynı zamanda aynı yıllarda kibrit-çakmak tekeli ve yerli ürünler pazarlarını kaldırmıştır. 1950'de toplam yatırımların %57'sini kapsayan özel kesim payı 1959'da %38'e kadar düşmüş; bunun yanında özel sektöre bırakılacağı ifade edilen KİT'ler konusunda 1950 ve 1960 arasındaki yıllarda elle tutulur bir başarı ortaya çıkmamıştır (Kim, 1993, s. 12). Aksine, Menderes, tersine dönen konjonktür gereği KİT'leri muhafaza etmiş üstelik devlet tarafından kaynak kullanmak amacıyla savunmuştur (Kuyucuklu, 1986, s. 198). Milli bankaların katılımıyla kurduğu şirketler çimento ve şeker gibi alanlarda özel teşebbüsün katkısı sağlanmakla beraber, kamu yatırımlarını da artırmıştır.

Diğer yandan, gittikçe artan dış ticaret açıkları nedeniyle, dış ticaret alanında kısa bir süre devam ettirilen liberasyon sisteminin 1952'de kaldırılmasıyla sıkı bir

sınırlama rejimine gidilmesi, içerde gittikçe artan talep sebebiyle ithali sınırlandırılan malların fiyatlarının anormal biçimde yükselmesine yol açmış, bunun üzerine Menderes, ilerleyen yıllarda gittikçe artan kısıtlama, müdahale ve kontrol mecburiyetinde kalmıştır. Bu nedenle Menderes, özel teşebbüse dayanan serbest piyasa sistemini kurma da başarılı olmadığı gibi müdahale, sınırlama, himaye ve kontrol gibi yöntemlerle devletçiliği devam ettirmiştir (Yılmaz, 2005, s. 109). Bunun en büyük nedeni ise, Türkiye'nin iktisadi şartlarıyla bağdaşmamasına rağmen, ekonomik kalkınmanın her alanını aynı anda uygulamaya koyma çabasıdır.

Ayrıca Adnan Menderes dışardan kredilerin alınması gerektiğini savunmuştur. Bu yolla ülkenin kalkınacağı ve ekonomik hedefleri bu sayede daha hızlı ulaşacağını savunmuştur. Bu bağlamda 24 Nisan 1954 tarihinde Trabzon'da yaptığı bir açıklamada kredi konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "İngiltere, Fransa kredi yüzünden ve kredi sayesinde bugünkü seviyelerine gelmiştir. Bizim çeyrek asırdır yerinde saymamız onların (yani CHP'nin) bu sakin ve köhne düsturları yüzünden olmuştur." Menderes krediyi, borçlanmayı bir ülkeyi hızlıca kalkındıracak geliştirecek bir araç olarak ifade ediyordu. Bu sebeple bu düşünceye karşı çıkanları maliye ve iktisat bağnazları olarak belirtiyordu. Kredi konusunu desteklerken dayanağı olarak diğer devletlerin uygulamalarını örnek göstermiştir (Coşar, 2005, s.33).

Adnan Menderes, hükümet programında yer alan ve liberalizmin temel dayanağı olan özel teşebbüs kanalıyla kalkınma çabalarına bakıldığında, bu konuda da büyük iddiaların aksine davranışların sergilendiği görülmüştür. Bu anlamda, yapılacak yatırımlarla bir kısmı ile çimento, şeker, dokuma, çelik ve demir gibi ana sanayinin kurulması ve geliştirilmesi amaçlanırken diğer kısım ile yanında ilaç ve kimya sanayii gibi gerekli yeni endüstri kollarının ülke ekonomisine kazandırılması için özel teşebbüs sahiplerine, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası tarafından 1951 yılında itibaren açılan ve toplamı 1959 yılı aralık ayında 339.4 milyon TL'ye ulaşan kredilerin, bu tarihe kadar olan sürede ancak 258 milyon TL'lik kısmının fiilen kullanıldığı anlaşılmıştır. Her ne kadar, özel girişimcilerin kendi kaynaklarından sağladıkları finansmanlarla beraber bu bankanın ilgili bulunduğu işletmelerde yapılan toplam endüstriyel finansmanın 804 milyon TL'ye yükseldiğini açıklamasına rağmen, bu oranında özel teşebbüs eliyle kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceği açıktır

(Parasız, 1998, s. 107).

Aynı zamanda Menderes iktidarı boyunca yerli özel teşebbüsün yanı sıra, yabancı özel sermaye aracılığıyla kalkınma çabaları da pek başarılı olamamıştır. Bu konuda 1951-1960 yılları arasında 548.5 milyon TL'lik yabancı sermayenin Türkiye'deki çeşitli iş alanlarında yatırım yapmasına izin verilmiş, fakat bunun sadece 86 milyon TL'si Türkiye'ye getirilmiştir ki, bu miktar başvuruda bulunan yabancı sermayenin sadece 15.7'lik bir oranının ülkeye girdiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, büyük tartışmalara yol açan teşvik yasalarının çıkarılmasına rağmen, ülke kaynaklarını geliştirip işletmek için gereken sermaye sağlanamadığı ve özellikle Menderes döneminde hızlanmaya başlayan kırsal kesimden şehirlere doğru yönelen göçün sonucunda artan işsizlik sorununa karşı istihdam yaratılamamıştır (Tokgöz, 1997,s.116). Bütün bunlarda bu dönemde Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin Türk ekonomisine iddia edildiği kadar yarar getirmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak Menderes'in bir önceki dönemlerde uygulanan savaş ekonomisinin merkezi yönetimine karşı tepki olarak iktisatta liberal fikrini hâkim kılma uğraşına rağmen, çevresel şartların ve piyasa ekonomisine uygun karakter kalıplarının yetersizliği sebebiyle işlevsel olarak böyle bir iktisat düzenin oluşturulamadığı gözlenmektedir (Takım, 2012, s. 166). Fakat bu yıllarda, altyapı yatırımlarındaki yükselme, ekonominin ve piyasaların daha ileriki dönemlerde bütünleşmesinin alt yapısını oluşturduğu ifade edilebilir.

3.1.2. Menderes'in Sosyal Politika Anlayışı

Adnan Menderes liberalizmi desteklemiştir. Savaş yıllarında artan sınıfların yanı sıra savaşın sıkıntılarını çekmiş gruplarında sözcülüğünü üstlenmiştir. CHP'nin hayata geçirdiği sosyal politikalara duyulan tepki Menderes'in düşüncelerini etkilemiştir. Bu bağlamda parti programının 17. maddesinde, "Devletçiliği, ekonomik alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah düzeyini yükseltmek için, devletin gerek doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlere girişmesi, gerekse düzenleme, özendirme ve yardım yollarıyla özel biçimde ve hızla gelişmesinde görev alması

şeklinde anlıyoruz. Özel girişim ve sermaye faaliyet ve işlemlerinin devlet tarafından düzenlenmesi, özel girişim çıkarlarıyla genel çıkarların uyumlu duruma getirilmesi ve korunması zorunluluğundan ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, ekonomik koşulların ve gereksinimlerimizin çizdiği yoldur." ifade edilmiştir (DP, 1946, s. 5). Parti programının genel ilkeler bölümündeki bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Menderes devletçiliği tamamen reddetmemiştir. Ülkenin toplumsal ve ekonomik durumuna göre bir yol takip edeceğini açıklamıştır.

1949'da DP'nin II. Büyük Kongresinde kabul olunan programdaki devletçilik ilkesi, 1950'deki ilk hükümet programından başlayarak liberalizme yönelmiştir. Gerçekten Adnan Menderes, I. Menderes Hükümetinin programında şu fikirlere yer vererek parti programının, yukarıda bahsedilen devletçilik ilkesi ile tezat bir durum meydana getirmiştir. Menderes, "Bundan böyle, kamu niteliği göstermeyen alanlarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi çeşitli nedenler altında kurulmuş olan işletmeleri, kamu hizmeti gören ve ana sanayi ile ilgili olanlar dışında belli bir plan içinde elverişli koşullarla bir bir özel girişime devretmeye çalışacağız. Devletin iktisadi kuruluş ve girişimlerinin ekonomik yapı üzerinde oluşturdukları ağırlığı hafifletebilmek için yönetim ve denetimlerini de daha sağlam esaslara bağlamak ve yararsız görülen örgütleri kaldırmak kararındayız" (Neziroğlu ve Yılmaz, 1950, s. 9). İşte, bu iki programın oluşturduğu bu iki farklı düşünce içinde Menderes'in ilk hükümet programında takip edilecek sosyal politikalara ilişkin olarak şu ifadeleri söylemiştir: "İş hayatının düzenlenmesinde, Demokrat Parti programının sosyal adalet yolundaki hedeflerinin tahakkukuna çalışılacaktır. İşçilerimizin haklarının korunması ve geleceklerinin teminat altına alınması, işçi ve işveren münasebetlerinin adaletli ve tatminkâr bir nizama bağlanması hususundaki gayretlere devam olunacaktır. Ücretli mezuniyet veya ücretli hafta tatili hakkında, partimiz programında yazılı prensibin tahakkuku için hazırlanan kanun projesi yakında Büyük Meclise sunulacaktır. Sendikaların işçilerimiz için daha faydalı bir teşekkül olması maksadıyla kanunda icabeden tadiller üzerinde çalışılmaktadır" (Neziroğlu ve Yılmaz, 1950, s.28).

Parti programında, aynı zamanda "Demokrasi ilkelerine göre doğal bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını öteki demokrat ülkelerde olduğu gibi, sosyal düzeni ve ekonomik uyumu bozmayacak biçimde yasallaştıracağız." değinilmiştir (DP,

1952, s. 47). Şimdiye kadar ki açıklamalarda, Menderes'in sosyal politika anlayışı kapsamında işçilere yönelik pozitif bir yaklaşım içinde olduğu net bir biçimde anlaşılmaktadır.

Menderes iktidara geldikten sonra gittikçe liberalleşerek, işçi kesimine yönelik politikalara önem vermiştir. Bu anlamda işçiler 1957 seçimlerine kadar Menderes'i sürekli desteklemişlerdir. İşçilerin toplu olarak kullandıkları sendikal haklar konusunda dönem dönem iyileştirme yoluna gidildiği gibi uygulamada, bilhassa hükümet ve sendikacılık hareketi ilişkilerinde, 1953 sonrasından başlayarak sendika hakkı ve hürriyeti konusunda sıkı bir düşünce birliği oluşmuştur. Sermayeyi güçlendirmek ve bu sınıfa daha çok birikim olanakları sağlayarak sanayi kesiminde yatırımları teşvik etme ve bu yoldan iktisadi büyümeyi hızlandırma politikası hükümet/işçi sınıfı ilişkilerinde genelde ve uzun dönemde sağlam olan bir yolun açılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda sosyal hayat ile ekonomiyi dengede tutmak, sosyal adalet ilkelerini egemen kılmak ve refahı yaymak, savaş sonrasının genel sosyal ve ekonomik politikalarını oluşturuyordu (Sanal, 2002, s. 13). Menderes, 1950-1960 yılları arasında yüksek kalkınma hızının (%7-8 seviyesinde) oluşturduğu olanakları adilce bölüştürme ve sosyal politikaların bu rakamların etkisiyle aşağıdaki yasaların çıkarılmasını sağlamıştır (Kanca, 2012, s.53):

- İş Mahkemeleri Yasası,
- Hastalık ve Analık Sigorta Yasası,
- Deniz İş Yasası,
- Basın mesleğinde çalışanlar arasındaki iş ilişkilerinin düzenlenmesi,
- Ek Ödeme Yapılması Yasası,
- Öğle Dinlencesi Yasası.

3.1.3. Menderes'in Dış Ticaret Politikası

Menderes iktidarı 1950'li yılların başında, politik yaşamda ve dünya iktisadi konjektöründe meydana gelen oluşumlara bağlı olarak birkaç kalem ürün dışında, ithalata getirilen kısıtlamalar ortadan kaldırılarak daha liberal bir dış ticaret politika yürütülmeye başlanmıştır. Bu serbestleşme mücadeleleri neticesinde Türkiye'de 1950-1952 dönemlerinde ithalat %65 düzeyinde serbest bırakılmıştır. Dış ticaret açısından 1953 yılına kadar süren bu aşama, meydana gelen döviz sıkıntısı sebebiyle vazgeçilmeye başlanmıştır. 1950'li yılların başında oluşturulan liberalizasyon, ithalatın; tarımsal malların üretiminde meydana gelen artış ise ihracatın artmasında etkili olmuştur. Fakat 1953 yılından sonra meydana getirilen önlemler neticesinde ithalat, dönem sonuna kadar daima bir biçimde düşmesine rağmen dış ticaret dengesi daima açık vermeyi sürdürmüştür (Şahinöz, 2001, s. 307).

1953 yılına kadar, tarımda meydana getirilen hamleler, milli geliri yükseldiğinden bu yıllarda ciddi bir iktisadi sıkıntı meydana gelmemiştir. 1953 yılından sonra kötü hava şartları sebebiyle tarımsal üretim azalmış, ihracatta daralma ithalatta ise kısıtlamaya gidilmiştir. Bunun sonucunda fiyatlar yeniden artmaya başlamıştır. Menderes, tek başına iktisattaki sıkıntıları durduramayacağını anladığından Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndan (OEEC) teknik ve mali açıdan bir yol haritası oluşturulması için yardım istemiştir (Kişi, 2005, s. 99). Teşkilat Türkiye için hazırladığı rapor, istikrar paketi olarak Türk yöneticilerine aktarılmıştır. İstikrar paketinde Türk Lirasının değerinin düşürülerek katlı kur düzenine geçerek ihraç ürünlerinin türüne göre prim uygulanması, para arzının sert bir biçimde kontrol altına alınması, yatırım projelerine kısa ve verimli olanlarına öncelik verilmesi, bütçe denkliği için harcamalarının kısıtlanması gibi tedbirler vardı (Baytal, 2007, s. 558).

1954 yılının ortalarından itibaren, Adnan Menderes bir takım önlemlerle dış ticaret sistemini düzenleyen yeni kararnameler yayınlamıştır. Yeni kararnameler ile ihracat ve ithalatta kaçakçılık cezaları yükseltilmiş, yurtdışına döviz çıkarılmasına da kısıtlama getirilmiştir (Eroğlu, 2003, s. 171). 1956 yılından itibaren ise dış ticaret hacmi azalınca, yurt içi ve yurt dışı fiyatlar arasındaki yüksek orandaki fark TL'nin aşırı değerlenmesine sebep olmasına rağmen, iktidar devalüasyona ve uluslararası

ekonomi kuruluşların tekliflerine olumlu yaklaşmamıştır. Bu sebeple, yurt içi ürünlerin fiyatlarını, yurtdışı alıcıları nezdinde artırarak ihracatı kötü yönden etkilemiştir (Şahin, 2007, s. 122). Bu nedenle dış ticaret açığının daima yükselmesiyle, 1958 yılından sonra bazı istikrar önlemleri alınmış, Menderes iktidarının son yıllarında, büyük ölçekli bir devalüasyonla beraber tarife, ithalat ve miktar sınırlamalarıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu durumun sonucunda liberal bir dış ticaret anlayışından devletçi politikaya yönelmiştir.

Adnan Menderes, Ağustos 1958 yılında IMF'nin baskılarıyla bir istikrar paketi uygulamayı onaylamıştır. 420 milyon dolar değerindeki borç ertelenmiş ve 395 milyon dolar yeni kredi sağlanmıştır (Kazgan, 2002, s. 90). 4 Ağustos 1958'de alınanistikrartedbirleriileTL%68.9oranındadevalüeyapılmışve1dolar2.80TL'den,1dola r9TL'yekadarartmıştır.1958yılındafiiliolarak yapılan devalüasyon, fakat 2 yıl sonra 1960'da resmileştirmiştir (Karluk, 1997, s. 509). Ayrıca gerçekleştirilen istikrar paketinde; Merkez Bankası kredilerinin kısıtlandırılması ve kamuya açılan kredilerin belli bir seviyeyi geçmemesi, KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsler) üretimi ve hizmetlerinin fiyatlarının artırılması, faiz oranlarının artırılarak esnekleştirilmesi ve iktisadinin lüzumlarına göre iktidarca gerek gördükçe değiştirilebilmesi ve yatırımlara ek karşılıklarının değiştirilmesinde iktidara sorumluluğun verilmesi konularına yer vermiştir. Bu koşulları yerine getirmesi dâhilinde, dış borçlarının ifa edilmesinde kolaylıklar getirilecek ve dış kredi sağlanacaktı. 1958 İstikrar Programı ile dış kredilerin açılması ve ithalatın yükselmesi neticesinde iktisat tekrardan hareketlenmiştir (Kanca, 2012, s.59).

3.2. MENDERES'İN TOPLUM – MUHAFAZAKÂRLIK ANLAYIŞI

Çok partili yaşama geçiş ile beraber başlayan ayrışma ve gruplaşmalar, tek parti yıllarında bir fikir çizgisi olarak şekil veren ve Kemalizm'in yeni yorumunu oluşturan Türk muhafazakârlığını, bu kez ana değerlerini yaşama biçimi siyasal tercih durumuna getiren sıradan muhafazakârlığın Türkiye demokrasi tarihinde gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır (Göka ve Diğerleri, 2004, s. 302). Esasen bu yıllarda muhafazakâr kesimin söylemini daha net bir biçimde yapmasında

DP'nin kendisini liberal olarak göstermesi ve özgürlüklere verdiği değeri ortaya koymasında etkili olmuştur.

Ayrıca Menderes iktidarı Türkiye'de 1970'lerin sonuna kadar devam eden popülizmin ilk öncüsüdür. Popülizmi kısaca şöyle açıklayabiliriz: İktidarı elinde tutan egemen ittifak veya ideoloji sorgulayan, bu ittifaka karşı iktidar dışı kalmış kesimleri harekete geçiren akım ve ideolojilerdir (Sunar, 1983, s. 2076). Popülizm ekseninde, Menderes iktidarı olunca ilk başta Türkçe ezan uygulamasını sonlandırarak tekrardan ezanın Arapça okunmasına izin vermiştir. Aynı zamanda İstanbul ve Ankara radyolarında her pazartesi, çarşamba ve cuma akşamları Kuran okutulmaya başlandı. Ayrıca CHP'nin son dönemlerinde zorunlu olmayıp isteğe bağlı olan din dersleri zorunlu hale getirilmiştir (Albayrak, 2002, s.855).

Cumhuriyet reformları esasen köktenci bir kültürel devrime dayanmaktadır. Bu devrimin neticesinde dinsel bir kozmolojiye bağlı Osmanlı sistemi hukuki/rasyonel, laik/ulusal ve pozitivist bir dünya fikri ile değiştirildiği halde bu köktenci devrim daha çok siyasal merkezi oluşturan kurum ve mekanizmaları temellendirmiş ancak halka doğru genişleyemediği için halk geleneksel hayat şeklini büyük oranda muhafaza etmiştir (Çiçek, 2007, s. 52-53). İktidar veya devlet kesimleri Batılılaşırken, halk veya toplum geleneksel hayat şeklini ve değerlerini muhafaza etmiştir. Bu ayrıca çevre ile merkez, halk ile devlet arasındaki mesafenin derinleşmesine sebep olmuştur.

Ayrıca Türk siyasal sürecinde Menderes iktidarı dönemi muhafazakârlaşma eğiliminin yaygınlaşmaya başladığı dönem şeklinde ifade edilir. Bu yönelim genel anlamda laiklik anlayışındaki yumuşamadan kaynaklanır. Menderes iktidarı dönemi ile Tek parti iktidarı dönemi arasındaki en önemli farklardan birisi kuşkusuz laiklik konusunda ortaya çıkmıştır. Türkiye'de çok partili yaşama başlamasıyla beraber siyasi özgürlüklerin yaygınlaşması laikliğin tekrardan yorumlanmasına yol açmıştır. Menderes, laikliğin bir fikir özgürlüğü çerçevesinde uygulanması gerektiğini, dinin siyasal hedefler yönünde kullanılmasına izin vermeyeceklerini dile getirmiştir. Aynı zamanda din özgürlüğünü temel özgürlüklerden biri olarak gören Menderes ve iktidarı, Türk toplumunun bir İslam toplumu olduğunu ve vatandaşların dini siyasete alet etmeden dini gereksinimleri arzu ettikleri biçimde ve istedikleri dilde yerine

getirebileceğini vurgulayarak laiklik konusunda yeni bir açılım getirmiştir (Karpat, 1996, s. 224). Siyasal ve toplumsal yaşamda meydana gelen bu önemli açılım ve çok partili yaşama geçiş, laikliğin esnetilmesini ve daha liberal yorumlanması sağlanmıştır.

Bu sayede devlet ve toplum bağlamında cumhuriyetçilik, demokratik katılıma müsaade edecek biçimde; laiklik ise dinsel inançlara uygun biçimde yorumlanarak dinsel hürriyeti engellemeyecek bir oluşum sağlanmıştır.1940'lı yıllarda başlayan ve Menderes iktidarı yıllarında gerçekleşen din ile ilgili alanlardaki esnetilme1950'den itibaren muhafazakârlığın sosyal yaşamda ortaya çıkmasını sağlamıştır (Şeyhanlıoğlu, 2009, s. 158). Diğer yandan Menderes iktidarı yıllarında sosyal yaşamda oluşan liberallik din alanındaki yumuşama; ayrıca din istismarı konusunu da gündeme getirmiştir. Tekrardan dinin siyasi manipülatif, merkezden yönlendirilen boyutlarının siyasi tercihleri tesir etmesi için yani bir ideolojik esaslara bürünmesi Türkiye'de çok partili yaşamdan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır (Mardin, 2000, s. 222).

Menderes iktidarı yıllarında dinin ön plana çıkmasının veya çıkarılmasının bir başka sebebi de yükselen komünizm hareketlenmeleri veya komünizm tehdididir. Sovyetler Birliği'nin 1920 yıllarından itibaren Ankara hükümeti ile diplomatik ilişkiler içinde olması Türkiye'yi komünizme açık hale getirmiştir. Sovyetler Birliği ile 1920'lerde başlayan ilişki 1935'te kırılmalar meydana gelmeye başlamıştır. Zira Türkiye'de, SovyetlerBirliği'ningüçlübirkomünistpartioluşturmagirişimikaygıya neden olmuştur. Atatürk komünist etkinlikleri denetleyebilmek ve Sovyetler Birliğini de memnun edebilmek için bazı yakın dostlarına, bir komünist parti oluşturmalarını gizlice emretti. Bundan dolayı 22 Eylül 1919 tarihinde Ethem Nejat ve Şefik Hüsnü öncülüğünde Türkiye'de gerçek anlamda komünist partisi olan "İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi" kuruldu (Bıdık, 2007, s. 143). Daha sonra 1950 yılında artan büyük çaplı gösteriler neticesinde bir komünist tutuklandı. Artan komünizm tehdidinin önünü kesmek için bu yıllarda din, iktidar kesimleri için hayati öneme dönüşmüştür (Bora ve Onaran, 2004, s. 27). Menderes dönemi muhafazakârlık, "serbestçi, milliyetçi, özel mülkiyetçi ve cumhuriyetçilik" anlayışı, komünizm aleyhinde bir yolda gelişmiştir (İrem, 2006, s.117).

Son olarak da Türkiye'de, Cumhuriyetin ilanından sonra muhafazakâr veya İslamcı kesim, sadece Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hareketleri altında kendilerini ifade edecekleri bir ortama sahip olmuşlardır. Fakat Menderes iktidarı dönemiyle beraber, demokrasiye Osmanlı Devleti'nin yıkılışından beri uzak duran muhafazakârlar, kendilerini tekrardan devlete yakın hissetmişlerdir (Tekin ve Akgül, 2005, s. 655). Esasen Menderes iktidarının yönetime geçmesiyle beraber sadece muhafazakârlar açısından değil; 23 yıllık tek parti dönemi yaşanan, Türkiye'de halkın siyasal sisteme katılması açısından oldukça önemlidir (Özçelik, 2016, s.90).

3.3. MENDERES'İN SİYASETANLAYIŞI

Adnan Menderes'in net bir siyasi ideolojiye sahip olduğu söylenemez;çeşitli düşüncelerden farklı etkilenmeler görülür. Yine de onun dünya görüşünü ortaya koymak gerekirsek belki onu şu iki kavram en iyi biçimde anlatır: Pragmatizm (yararcılık) ve popülizm (halkçılık). Popülizmle ilgili değişik tanımlamalar olsa da, bu düşüncenin ayırt edici niteliğinin sayısal çoğunluğunun isteği olduğunda çok kimse birleşir. Menderes, 1946 sonrasında genel siyasi yaşamı süresince demokrasiyi çoğunluğun ortak arzusu olarak algıladığı, seçim sonuçlarıyla "milli irade" ortaya çıktığını ifade eder. DP ile başlayan aktif siyasi yaşamında, temel ilkesi olarak kayıtsız şartsız millet egemenliği söylemi olan "yeter söz milletindir" savunusunu her platformda dile getirmiştir. Bu bağlamda vesayetçi ve otoriter yönetim düşüncesine karşı olduğunun altını çizmiştir (İnan, 2011, 5). Menderes'in kişisel olarak bağlı olabileceği bir diğer kavramda pragmatizm olarak belirtmiştik. Menderes'e göre düşüncenin güzelliği değil doğru olması ve uygulanabilirliği değerlidir.

Aynı zamanda Adnan Menderes, merkez ağırlıklı siyasal sistemden çevre (toplum) ağırlıklı siyasal bir düzeni desteklemiştir. Menderes, tek parti döneminde geri planda kalmış kitlelerin sözcülüğünü de yapmıştır. Ayrıca iktidarın yönetimini bürokrat-siyasal kesimden, ticari (ekonomik) kesimlere geçmesini desteklemiştir. Menderes ve iktidarının dört temel siyasi anlayışı vardır. Bunlar ölçülü derecede

milliyetçi, ölçülü derecede demokrat, ölçülü derecede muhafazakâr ve serbest piyasadan yana olmasıdır (Çavuşoğlu, 2009, s. 268). Ayrıca Adnan Menderes'in siyaset anlayışını muhalefet ve iktidar dönemi olmak üzere iki ayrı döneme ayırmak gerekmektedir. Çünkü muhalefetteyken savunduğu düşünceler iktidara geldiğinde farklılık göstermiştir.

3.3.1. Menderes'in Devlet Anlayışı

Adnan Menderes ve iktidarı halkla bütün bir devlet anlayışını desteklemiştir. Rekabetçi seçim düzeniyle birlikte 1950'lerde toplumsal istekler, siyasetin olgunlaşmasında etkin rol almaya başlamıştır. Fakat bu dönüşüm oldukça ağır ilerlemiştir. Çünkü toplum hayalinde devlet ayrı bir kudret olma özelliğini korur. İkinci Dünya Savaşı gibi etkisi tüm bölgelere yayılmış bu ölçüde bir savaştan sonra devam eden olağanüstü durum göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de bu düşüncenin kendini bir mühlet daha hissettireceği öngörülmüştür (İnan, 2014, s. 279). Adnan Menderes iktidarı öncesinde hâkim olan devlete tabi halk anlayışı, 1950‟ler boyunca giderek görülmeye başlanan istikrarla beraber, devlet olgusunun geri kalmış taraflarını daha net söylenmeye başlanmıştır.

Menderes iktidarı ile birlikte devlet seçkinleri de değişmeye başlamıştır. Uzun dönem boyunca tek parti iktidarı kendi seçkinlerini oluşturmuş ve bu seçkinlerin devletle kendini bir bütün olarak görmesi, onları devletin sahipliği fikrine yönlendirmiştir. Seçimi kazanarak işbaşına gelen Menderes ve iktidarı kendi seçkinlerini yaratmıştır. Bu seçkinler, yıllarca göz ardı edilmiş tarafların sözlülüğüne soyunma iddiası ile yönetimi devralması devlet içindeki değişimin işareti sayılmıştır. Bu nedenle Menderes iktidarının Türk siyasi yaşamına en büyük etkisinin, taşrayı siyasete taşıması olduğu belirtmeliyiz (Aslan, 2014, s. 21). Aynı zamanda bir önceki iktidarlardan farklı olarak Menderes iktidarı milletvekillerinin seçim bölgeleri ile çok daha sağlam ilişkilere sahip olduğuna değinilmelidir. Bu sayede toplum ile aralarında sağlam bir bağ oluşmasına neden olur.

Ayrıca bir sosyal devlet anlayışı veya ekonomi politikası anlamında devletçilik, Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinden sonra yerini büyük oranda

liberal bir alana bırakmaya başlamıştır. Bu duruma gelmesinde Adnan Menderes'in önemli bir payının olduğu söylenebilir. Bu yıllarda devletin iktisattaki etkisi önemli oranda değişmiştir. Her şeyden önce, Menderes devletçiliği, ekonomik yaşamı yöneten "korumacı devlet" şeklinde ekonomik etkinliğin kurumsallaşmasında rol oynadığı halde bu kurumsallaşmanın özgür olmasına özen gösteren "vasıta devleti" olarak dikkati çekmektedir. Fakat 1950-1960 dönemi arasında devlete yüklenen bu sorumluluk, karşılıklı bir menfaat oluşturma anlamında "patronaj" ilişkileri de beraberinde getirmiştir. Menderes bu politika ile hem bir takım güç odaklarının desteğini sağlamayı hem de partiye geniş bir halk tabanı oluşturmaya amaçlamıştır (Şur, 2015, s. 160).

Adnan Menderes'in devletçilik anlayışıyla ilgili olarak Parti programının 17. maddesi (DP, 1946, s. 4): "Devletçiliği iktisadi anlamda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek işlerin geçim ve refah seviyesini yükseltmek için devletin, gerek doğrudan iktisadi faaliyetlere girişmesi gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaati en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin te'lifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur." Şeklinde ifade edilmiştir.

3.3.2. Menderes'in Demokrasi Anlayışı

Adnan Menderes'in iktidar olduğu 1950'lerin Türkiye'sinde ekonomik ve toplumsal yapının demokrasiyi oluşturabilmeyi ne kadar uygun olup olmadığı tartışılmıştır. Nüfusun büyük bölümünün kırsalda yaşamını sürdürdüğü, zengin olmayan köylülerin olduğu, eğitim durumunu hala ilköğretimle sınırlı olduğu bir halkta demokrasinin arzuladığı "aydınlanmış" ya da "uyanık" vatandaş tipinin varlığı sayıca azdır.

Demokrasinin olgunlaşma sürecinde burjuva diye bir sınıfın yerinden söz edilecekse eğer bu, esnaflığı aşmış, zenginliği ticaretten sağlayan bir sınıf idi ve bu sınıf henüz devleti etkileme kuvvetine sahip değildi. Aksine bu kesim, devlete bağlıydı. İşlerini yürütmek ve geliştirme, devletle olan ilişkilerinin iyi olmasına bağlıydı. Bu nedenle, bu sınıfın batıdakine benzer devletin kuvvetini sınırlamak gibi bir etkisinden bahsedilemez (İnan, 2014, s. 280).

Burjuvadan çok, işçi sınıfının demokratikleşmede etkili olduğu anlayışını dikkate alırsak eğer, Menderes iktidarı döneminde işçi sınıfının zayıflığının bilhassa altı çizilmelidir. İşçiler, henüz ideolojik anlamda sınıf olma anlayışı tam gelişmiş ve kendilerini kesin olarak farklı bir kesim görmeye itecek durumda sayılmaz. Bu yılların işçileri gerçekten geçim sıkıntısıyla uğraşan, bu nedenle köyden şehre zorunluluktan göç eden, aldığıyla yetinen kaderci (fatalist) bir topluluk görüntüsü verir. Bu nedenle durumunu kabul eden işçilerin, "patron, fabrikatör, yönetici"lere yönelik mesai saatleri, çalışma koşulları gibi kendileriyle ilgili iyileştirme ya da yeni düzenlemeler isteyen hareketlere bireysel olaylar dışında, çok denk gelinmez (Bilge, 2011, s. 55).

Adnan Menderes'in demokrasiden anladığı, seçimle iktidarın belirlendiği ve değişebildiğini "milli irade"nin yansıdığıdır. Menderes, cumhuriyet idealinin de baştan beri hâkimiyeti "kayıtsız şartsız" halka veren bir ilke çıkardığı iddiasıyla buna sarılır. Seçimler, halkın yeteneklileri ya da ehilleri sırayla tercih ederek iktidarı seçtiği bir araç olarak görmüştür. Bundan dolayı (meclisteki) çoğunluğun yönetimi düşüncesini öne çıkartır. Menderes yapılan ya da yapılacak her uygulamayı, alınan ya da alınacak her kararı halka dayandırma ilkesi, ister istemez çoğunluğun yanıl(a)mayacağı fikrine sahipti. Bu bağlamda, Menderes mecliste yaptığı bir konuşmada: "Bir memlekette, seçimler üzerinde hiçbir ihtilâf mevcut olmayıp, muhtar seçiminden milletvekilleri seçimine ve milletvekilleri seçiminden reisi cumhur seçimine kadar, her şey yolunda cereyan ediyor ve âmme efkârı bunların doğru olduğu noktasında müttefik bulunuyorsa, demokraside en mühim merhalenin kadedilmiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Böyle bir memlekette ne kadar bağırsanız, çağırsanız ve yırtınsanız, istibdadın mevcut olduğunu ispat etmeye mahal ve imkân, kalmaz" (Neziroğlu ve Yılmaz, 1956, s. 654) ifadesini kullanmıştır. O dönemlerde Anayasa Mahkemesi gibi denetleyici bir kurumun daha olmadığı

düşünülürse, bu düşüncenin anayasaya uygun olmasa bile güçlü olan halkın arzusuyla kimi kanunların çıkabileceğini akla getirir. Bu nedenle, Menderes'in egemen anlayışının, demokratik olmanın "yeter" koşulunun halkın genel ve serbest oyla iktidarın seçildiği ve adına "milli irade" denilen bir kavram da gördüğünü ifade edebiliriz (İnan, 2014, s. 281).

Ayrıca Adnan Menderes mecliste yaptığı bir konuşmada demokrasi ile ilgili şunları ifade etmiştir: "Demokrasi, mutlak ve hudutsuz hürriyet demek değildir. Demokrasinin zıttı olan rejimlerde nizam meselesi basittir, çünkü sadece bir zor ve kuvvet tatbiki mahiyetini arz eder. Hâlbuki demokratik rejimde hürriyetlerimizi mahfuz bulundurmak esastır. Diğer taraftan nizam zarureti de meydandadır. Nizam ise, hürriyetlerin mahfuz bulundurulması maksadıyla dahi olsa, nihayet bizzat hürriyeti tahdit mahiyeti arz eder" (Neziroğlu ve Yılmaz, 1956, s. 653).

Menderes iktidarı döneminde seçmen durumundaki her birey, kendini kıymetli görmeye başlamış ve en azından seçim öncesi günlerdeki hareketlilik de kendi gücünü ve yerini göstermeye yöneltmiştir. Tek partili dönemin sunduklarına oranla, çok partili bir seçim düzeninde kendilerine tercih edebilme ve seçme gücünü veren böyle bir demokrasiyi halkın çabucak kabulleneceği söylenebilir. Fakat bu demokrasi tecrübesinin, seçim dönemleri ile sınırlı ve sadece sandığa gitme şeklinde olduğunu vurgulamalıyız (Bilge, 2011, s. 58). Bir başka ifadeyle, seçim sonrasında da yönetimi daima etkileme gücünü belirten "katılımcı" demokrasi anlayışın Menderes döneminde pek söz edilemezdi.

AyrıcaiktidarınınortalarındaAdnanMenderes'indemokrasianlayışıgiderek daha sığ bir anlayışa gitmiştir. Örnek vermek gerekirse mecliste yaptığı bir konuşmada toplanma özgürlüğü ile ilgili şunları söylemiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 1956, s.703):

"Toplantı hürriyeti kaldırılmıştır, deniyor, kaldırılmadı arkadaşlar. Seçim Kanununda bir hüküm vardır, her seçimden evvel 45 günlük bir kampanya açılır ve bu müddet içinde istediklerini söyleyebilirler. Bunu dört senede bir diye mütalâa etmek de doğru değildir. Bir defa Meclis seçimleri vardır, ara seçimleri vardır, muhtar seçimleri vardır, belediye seçimleri vardır, il idaresi seçimleri. 45'i 6 ile çarparsanız dört sene içinde bir seneye yaklaşan en geniş bir serbesti rejimi mevcuttur." şeklinde demokrasi anlayışını yansıtmaya çalışmıştır.

3.3.3. Menderes'in Liberalizm Anlayışı

Adnan Menderes, Cumhuriyet tarihinde, gerek siyasi, gerek demokratik ve gerekse ekonomik anlamda liberalizmi gerçekleştirmeye çalışan liderlerden biri olmuştur. Bu bağlamda ilk uygulaması Celal Bayar'la birlikte mal-mülk haklarını ve toprak mülkiyetini yok sayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu CHP tarafından gündeme getirilmesi ve buna tepki gösterilmesiyle mümkün olmuştur. Dörtlü Takrir meselesi sonrasında, Menderes ve Bayar liderliğinde DP kurulur. Menderes, DP'nin bu ilk dönemlerinde partisini CHP'nin birkaç adım solunda olarak bile lanse ettirmiştir. Burada belirtmek istenen sol ise, şüphesiz din/vicdan özgürlüğüne, bireysel hürriyetlere ve serbest piyasa ekonomisine devletçi/otoriter CHP'ye oranla daha fazla değer verilmesidir. Menderes muhalefet olduğu yıllarda verdiği demeçlerde sürekli olarak "liberal ekonomi", "demokrasi" ve "özgürlük" gibi kavramlara yer vermiştir. Bu kavramlar çerçevesinde liberal düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır (Bora, 2005, s.482).

Demokrat Parti'nin dört temel siyaset anlayışının olduğunu söyleyen Menderes, bunları, ölçülü derecede milliyetçi, ölçülü derecede demokrat, ölçülü derecede muhafazakâr ve serbest piyasa olarak ifade etmiştir (Çavuşoğlu, 2009, s. 268). Ayrıca parti programının önemli bir bölümünde liberalizm, bilhassa bireysel özgürlük, özel girişim ve devletin piyasada sınırlanması gerektiği vurgulanmıştır. Menderes, liberalizm politikasıyla, devletin ekonomideki faaliyetlerini sınırlamaya ve özel sektörü yatırımlara teşvik etmeye, diğer yandan da devlet karşısında bireyin haklarını sağlamaya ve bunlara yönelik yasalar çıkarmayı amaçlamıştı.

Menderes, yönetime gelince ise, liberalizmden çok demokrasi ve "milli irade" konularına önem vermeye başlamıştır. Seçim kazanmak ve bu yolla devleti herhangi bir engellemeyle karşılaşılmadan yönetmek, Menderes için en önemli gaye ve en kuvvetli siyasi çıkarım olmuştur. Bu açıdan, Menderes, günümüzün popülist sağ partilerinin liderleriyle benzer bir pozisyon almıştır. Bilhassa işlerin kötü gittiği yıllardaysa, liberallik tamamen unutulmuş, siyasetçilere ve muhalif basın-yayın organlarına yönelik baskıcı otoriter/devletçi politikalar ön plana çıkmıştır. Menderes dönemini araştıran birçok yazar, Menderes'i "liberal devletçi" olarak tanımlamıştır

(Bora ve Ünüvar, 2016, s. 173). Hakikaten Menderes, yerli burjuvazi geliştirmek maksadıyla bazı alanlarda son derece korumacı politikalar izlemiş ve küresel sermaye ile ilişkisi sınırlı olmuştur. Menderes döneminde birey, kendini kıymetli görmeye başlamış ve en azından seçim öncesi günlerdeki hareketlilikte kendi yerini ve gücünü göstermeye yöneltmiştir.

Ayrıca Menderes'in esas hedefi daima iktisadi büyüme olmuş ve bu yolda zaman zaman liberal ilkeleri yok saymıştır. Menderes'in liberalizmden uzaklaşarak otoriter politikalara yönelmesi, zamanla CHP'lilerin liberal tezleri kullanmasına sebep olmuştur (Özçelik, 2010, s. 172). Son olarak da Menderes liberalizm politikasını, siyaset veya toplumsal yapı üzerinde değil daha çok ekonomi üzerinde şekillendirmeye çalışmıştır. Adnan Menderes, Türkiye'de iktidarda ve muhalefette desteklenen liberal siyasal fikirler arasındaki farkın belirgin bir örneği ve belki de bu farkın geleneğinin kurucusudur.

3.3.4. Menderes'in Milliyetçilik Anlayışı

1950'li yıllar yeni bir ulus oluşturma aşaması büyük yol almıştır. Çoğulculuk, çok kültürlülük, tek ulus, tek devlet gibi hususlarda akademik toplulukta bile ayrıntılı tartışmalar yaşanmamıştır. Siyasi bir hareket olarak Türk milliyetçiliği 19. yüzyılın sonlarına doğru oluşmuş; meşrutiyet döneminde gelişmeye devam etmiştir. Cumhuriyet bu deneyimi daha pozitivist - dünyevi biçime sokmaya çalışarak genişlettirmiştir. Menderes iktidarına gelindiğinde Cumhuriyetin ilk döneminden gelen nesil tarafından, bilhassa milli eğitim-öğretim düzeni sayesinde yeni değerlerin kazanıldığını ifade etmek gerekir. Bu dönemde, nüfusun genelinde aynı ulusa ait olma şuurunun geliştiğini belirtebiliriz. Önceki dönemlerden farklı olarak bu yıllarda milliyetçi düşüncelere muhafazakâr değer ve dini unsurların girdiği, Anadoluculuk ve yerlilik düşüncelerinin değer kazandığını söylemek mümkündür (İnan, 2014, s. 284).

Menderes ve iktidarı döneminde baskın olan resmi yorumlar, Türk milliyetçiliğinin kapsayıcılığı noktasında birleşir; yani Türk veya Türklük farklı bir

ırktan daha çok kültürel bir kimlik olarak düşünülür ve bu kimlik tarifi ülkedeki diğer faktörlerin hepsini kapsar. Irksal anlamda gayri Türklerin - ki böylesi bir ayrım net bir biçimde o dönem de söylenemezdi - kışkırtıldığına ilişkin dış güçler aramaya meyilli düşünceler ise daha yapılmamaktadır. Zira yeni oluşan soğuk savaşın uluslararası dengeleri daha yeni yeni yerini almaya başlamıştır. Bu nedenle küresel dinamiklerin bu tür iç konularda Türkiye'de şimdilik etkin olduğu ifade edilemezdi (Bağcı, 1990, s.14).

Ayrıca parti programının 13. maddesinde, "yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliği ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanunî vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözüyle bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkatle çalışacağız eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız." ifadelerine yer verilmiştir (DP, 1946, s. 3).

SONUÇ

Menderes ve partisinin 1950 yılında iktidara gelmesiyle beraber tek parti döneminin tamamıyla geride kaldığı bir dönem olmuştur. Menderes, Türkiye'de önemli bir devlet adamı ve siyasetçi olarak bir döneme damgasını vurmuştur. Menderes iktidarı dönemi liberal ekonominin gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve ilk adımlarının atıldığı bir dönemdir. Menderes'e göre, devlet ilk olarak temel görevlerini yapmalı, devletin ekonomi siyaseti destekten sınırlı olmalı, işletmecilik yapmamalıdır. Fakat Menderes iktidarının özellikle ikinci yarısında gelir dağılımındaki büyük farklılıkların ortaya çıktığı ve bunun sebep olduğu rahatsızlıkların sosyo-politik sıkıntıların oluşturduğu bir dönem olmuştur. 1953 yılından itibaren iç piyasada liberal fikirlerden uzaklaşılmış, dış politikada ise liberal fikirlere kısmen de devam edilmiştir.

Menderes döneminde modernleşmede gözle görülür adımlara karşın, gelenekçi toplumun özelliklerini yansıtan siyasi kültür bu dönemde de varlığını sürdürmüştür. Menderes, faaliyetlerini birden bire oluşan siyasi lüzumların bir neticesi olarak gündeme taşımış, toplumun temel fikir ve ideolojilerini dönüştürme yoluna gitmemiştir. 1950'li yıllar boyunca temsilde eşitsizlik çıkaran basit çoğunluk seçim düzeninde bir değişikliğe gidilmemesi, yargı bağımsızlığını sorgulatacak kuvvetler birliğinin sürdürülmesi, geçmiş uygulamaların devamına neden olmuştur. Bunun temel nedeni, toplumsal yapının henüz radikal bir değişime olanak sağlayacak koşullara sahip olmamasıdır.

Ayrıca Menderes'in muhafazakârlık anlayışı bağlamında hem liberal hem de muhafazakâr olmanın mümkün olup olmayacağı konusunda çalışmamız da değinilmiş ve Menderes'in muhafazakârlık anlayışının siyasi muhafazakârlık olmadığı daha çok kültürel bir muhafazakârlığı benimsemiş olduğu aynı zamanda liberal değerleri de kısmen de olsa barındırdığı sonucuna varılmıştır. Popülizm ekseninde, Menderes ve partisi olunca ilk olarak Türkçe ezan icraatine son vererek yeniden ezanın Arapça okunmasına izin vermiş ve devlet radyolarında Kur'an okutulmaya başlanmıştır. Dinsel alandaki bu yumuşama kimi kesimler tarafından olumsuz karşılansa da muhafazakâr ve kırsal kesimdeki iktidar dışı kalmış

toplumlarda büyük bir hoşnutluk yaratmıştır. Bu durum Menderes'in muhafazakâr fikirlere sahip olduğu anlamına gelmez. Çünkü Menderes, hem kötü giden iktidarını korumak hem de komünizm tehlikesini bertaraf etmek için bu tür uygulamalar gerçekleştirmiştir.

Menderes, merkez ağırlıklı siyasal sistemden çevre (toplum) ağırlıklı siyasal bir düzeni desteklemiştir. Menderes, tek parti döneminde geri planda kalmış kitlelerin sözcülüğünü de yapmıştır. Ayrıca Menderes, iktidarın yönetimini bürokrat-siyasal kesimde, ticari (ekonomik) kesimlere geçmesini desteklemiştir. Menderes ve iktidarının dört temel siyasi ideolojileri vardır. Bunlar ölçülü derecede milliyetçi; ırksal anlamda bir milliyetçilik değil daha çok tüm milleti kapsayan bir anlayış, ölçülü derecede demokrat, ölçülü derecede muhafazakâr ve serbest piyasadan oluşmaktadır. Fakat tüm bu kavramlar, Menderes'in muhalefet ve iktidar dönemlerinde farklılık göstermiştir. Bunun nedeni Menderes ve partisinin de diğer sağ merkez partiler gibi iktidar gücünü eline alınca otoriter bir devlet anlayışına dönüşmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Menderes ve iktidarının net bir siyasi ideolojilere sahip olmadığı, politikalarını halkın, tek parti iktidarına yöneltilen eleştiriler üzerinden şekillendirmeye çalışmıştır. Menderes milli iradeyi her şeyin üstünde bir güç olarak görmüş ve bunu da seçim sonuçlarıyla sınırlamıştır. Ona göre bu gücü elinde bulunduran iktidar mutlak bir yetkiye sahip olduğu, kendisini eleştirenleri milli iradeye karşı gelmekle suçlamıştır. Bu bağlamda Adnan Menderes'in demokrasi anlayışı seçimle sınırlıdır. Seçim dönemlerinde birey kendini seçmen olmaktan kaynaklı özel ve güçlü hissetmektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki Menderes iktidarı dönemi tek parti dönemine oranla (seçimle sınırlı olsa da) bireyin yönetimde söz hakkı olmuştur.

Menderes ve iktidar döneminde baskın olan resmi yorumlar, Türk milliyetçiliğinin kapsayıcılığı noktasında birleşir; yani Türk ya da Türklük ayrı bir ırktan çok kültürel bir kimlik olarak düşünülür ve bu kimlik tarifi ülkedeki diğer unsurların hepsini kapsar. Irksal açıdan gayri Türklerin - ki böylesi bir ayrım kesin bir biçimde o dönemde söylenemezdi- kışkırtıldığına ilişkin dış güçler aramaya meyilli düşünceler ise daha yapılmamıştır. Zira yeni oluşan soğuk savaşın

uluslararası dengeleri daha yeni yeni yerini almaya başlamıştır.

Ayrıca Menderes 1950'li yıllarda aktif bir dış politikada yürütmüştür. Menderes diğer liderler gibi bölgede hâkim güç ve komünizm ile mücadele etmeye çalışmıştır. Menderes döneminde gerçekleşen NATO'ya üyelik, Kore Savaşı ve Kıbrıs meselesi Türkiye tarihi açısından önemli bir yer almıştır. Aynı zamanda Menderes iktidarının ilk dönemlerinde dış politikada taraf politikasını sergilemiştir. Fakat 1957 yılından itibaren ise artık taraf değil denge politikası yürütmüştür.

Liberal fikirlerle iktidara gelen Menderes, iktidarının son dönemlerinde uyguladığı anti-demokratik faaliyetler; halk evlerinin kapatılıp öğretmen okullarına dönüştürmesi, CHP'nin mallarına el koyması, kendisine oy vermeyen Kırşehir ilini ilçeye çevirmesi, muhalefet partilerine ve basına yönelik baskılarla bu fikirlerden uzaklaşmıştır. Bu durumun sonucunda, askerler bu ve buna benzer olguları öne sürerek 27 Mayıs 1960'da bir askeri darbeyi gerçekleştirmiştir.

Bu olumsuz uygulamalara rağmen Menderes dönemi, Türk siyaseti ve demokrasi tarihi açısından önemli bir dönem olmuştur. Menderes'in iktidar olduğu dönemde Türkiye; sosyal, ekonomik ve siyasal oluşum açısından ciddi değişimler yaşamıştır. Bu dönemde de liberalizm ve muhafazakârlık yeteri kadar uygulanmamış olsa da, bu iki kavram Türk siyasal hayatının diğer dönemlerine önemli boyutta etkileri olmuştur.

Belki de Cumhuriyet tarihi süresince bu kadar kısa sürede (10 yıl) köklü değişim ve dönüşümün - olumlu/olumsuz - yaşandığı bir dönem olmuştur. Fakat bu değişim yalnızca iç siyaset bakımından alınan kararların sonucu değildir, bu dönemde dış piyasaya dâhil olma politikasının etkisi de büyüktür.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (1991). *İmparatorluktan tanrı devletine*. Ankara: İmge Yayınları.

Ağun, H. (1997). *Demokrat Parti iktidarının Kıbrıs politikası (1950-1960)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ahmad, F. (1976). *Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi(1945-1971)*. Ankara: Bilgi Basımevi.

Akçetin, N. Ç. ve Akçetin, E. (2013). Liberalizmin dönüşümü. *HUMANITAS*, 1(2), 15-26.

Akın, F. İ. (1968). *Temel hak ve özgürlükler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Akın, R. (2002). Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş ve DP iktidarı (1945-1960). *Yeni Türkiye Araştırma Dergisi*, 1(1), 911-922.

Akıncı, M. (2009). Muhafazakârlık ve değişim: değişime direniş mi yoksa ihtiyatlı değişimi savunmak mı? . *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 133-148.

Akşin, S. (2000). *Siyasal tarih, Osmanlı Devleti (1600-1908)*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Aktan, C. C. (1995). Klasik liberalizm, neo liberalizm ve libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-32.

Aktan, C. C. (1996). *Gerçek liberalizm nedir?* . İzmir: T Yayınevi.

Aktan, C. C. (1996). Turgut Özal'ın değişim modeli ve değişime karşı direnen güçler tahlili. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 1 (40), 15-32.

Aktan, C. C. (1999). Ekonomik liberalizmin kurucusu: Adam Smith. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5 (25), 546-549.

Albayrak, M. (2002). *Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikaları*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Albayrak, M. (2002). *DP Hükümetinin Politikaları*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Albayrak, M. (2007). Demokrat Parti döneminde Milli Korunma Kanunu uygulamaları (1955-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23(69).219-250.

Anonim. "1950 muhtarlık seçimi". *Zafer* (01.09.1950).

Anonim. "3 Eylül 1950 belediye seçimleri*". Zafer* (04.09.1950).

Anonim. "Fuat Köprülü ile röportaj". *Cumhuriyet* (08.09.1957).

Aslan, E. (2014). *Türkiye'nin iç siyasetinde Demokrat Parti* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırşehir.

Ataay, C. K. (2016). Hayek ve Friedman'ın devlet anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 129-151.

Ataöv, T. (1969). *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydın Yayınevi. Ateş, T. (1994). *Demokrasi ve laiklik*. İstanbul: Ümit Yayınları.

Avan, S. (2013). *Liberalizmin Türkiye'deki temel hak ve özgürlüklere yaklaşımı: Bir liberal düşünce dergisi örneği* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya.

Aydemir, S. Ş. (2000). *İkinci Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (2000). *İhtilalin mantığı ve 27 Mayıs ihtilali*. İstanbul: Remzi Yayınevi.

Bağcı, H. (1990). *Demokrat Parti dönemi dış politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Başdemir, H. Y. (2011). Din dersleri ve Aleviliğin aktarılması. *Liberal Düşünce Dergisi*, 16 (63), 59-72.

Başgil, A. F. (1962). *Din ve Laiklik*. Ankara: Yağmur Yayınları.

Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti dönemi ekonomi politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1(40), 545-567.

Behramoğlu, N. (1973). *Türkiye Amerika ilişkileri (Demokrat Parti dönemi)*. İstanbul: Yar Yayınları.

Berber, Ş. G. (2011). Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına liberalizm-devletçilik çatışması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(80), 209-240.

Beriş, H. E. (2010). Nostalji, muhafazakârlık ve Türkiye. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 25(7), 47-74.

Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyhan, M. A. (2003). Islahat ve buhranlar literatürü: III. Selim ve II. Mahmud dönemi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2), 57- 99.

Bıdık, D. (2007). *Türkiye'de muhafazakârlık ve liberalizm* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.

Bilge, M. (2011). Türkiye'de demokrasi kültürü: Siyaset ve toplum. *Türkiye Sosyal Araştırma Dergisi*, 15(3), 49-60.

Bora, T. (2005). Adnan Menderes. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Liberalizm* (ss. 482-509). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. ve Onaran, B. (2004). *Nostalji ve Muhafazakârlık, modern Türkiye'de siyasi düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. ve Ünüvar, K. (2016). Ellili yıllarda Türkiye'de siyasi düşünce hayatı. T. Bora (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li yılları* (ss.159-176). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölükbaşı, D. (2005). *Türk siyasetinde Anadolu fırtınası Osman Bölükbaşı*. İstanbul: Doğan Yayınları.

Bulut, S. (2008). Sovyet tehdidine karşı güvenlik arayışları: I ve II. Menderes hükümetlerinin (1950-1954) NATO ve Balkan politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1(41), 35-61.

Bulut, S. (2018). 38. Enlemde güç mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki tezahürleri. *Mavi Atlas Dergisi*, 6(1), 185-20.

Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de demokrasiye geçiş (1945-1950)*. Ankara: Olgaç Yayınları.

Burçak, R. S. (1998). *On yılın anıları*. Ankara: Nurol Matbaacılık.

Coşar, N. (2005). Demokrat Parti dönemi maliye politikası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60(1), 29-58.

Çaha, Ö. (2012). *Dört akım dört siyaset*. Ankara: Orion Kitabevi.

Çakmak, C. (1988). *1950'li seçimler ve Demokrat Parti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çam, E. (1977). *Siyaset bilimlerine giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Çavdar, T. (1983). *Siyasal partiler/Demokrat Parti, Cumhuriyet dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çavdar, T. (2000). *Türkiye'de demokrasi tarihi: 1950-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çavuşoğlu, H. (2009). Türk siyasi hayatında merkez sağ çizgisinin tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.

Çetin, H. (2002). Liberalizmin tarihsel kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 70-87.

Çetin, H. (2007). *Çağdaş siyasal akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi.

Çiçek, S. (2007). *1950-1960 döneminde Türkiye'de muhafazakârlık ve Peyami Safa* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas.

Çiğdem, A. (1997). Muhafazakârlık üzerine. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 1(74), 32-52.

Çolak, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye göç hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu Dergisi*, 1(14), 113-145.

Dagognet, F. (2007). *Büyük filozoflar ve felsefeleri*. Çev. Zeynep Durukal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Değerli, E. S. (2012). Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Kıbrıs politikası. *Akademik Barış Dergisi*, 1(11), 85-101.

Demir, Ş. (2007). Adnan Menderes 6/7 Eylül olayları. İstanbul Üniversitesi *Türkiye Araştırma Dergisi*, 1(3), 691-713.

Demokrat Parti. (1946). Parti programı. Ankara: TBMM Kütüphanesi.

Demokrat Parti. (1952). Parti Programı. Ankara: TBMM Kütüphanesi.

Dıranas, M. "Arapça ezan". *Zafer* (07.06.1950).

Doğan, M. (1957). *Adnan Menderes konuşmaları*. İstanbul: Ekicigil Matbaası.

Duman, F.(2017). Muhafazakâr düşüncede otorite anlayışı. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(1),135-159.

Duman, O. Ö. ve Birsel, H. (2012). Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası ve bu politikanın dinamiklerine etki eden dış gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1(15), 88-106.

Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel süreçlerde Türkiye İsrail ilişkilerinin değişen yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 1 (15), 88-106.

Emiroğlu, A. , Koçyiğit, N. ve Kesici, S. (2012). Demokrat Parti yönetiminde ekonomik politikalar. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(8), 73-92.

Eraslan, C. (2013). 1938‟den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler. C. Eraslan (Ed.),*Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi II* (244-278). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Erdoğan, M. (1998). *Liberal toplum liberal siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erdoğan, M. (2002). *Türkiye özgürleşebilir mi?* . Ankara: Liberte Yayınları.

Erdoğan, M. (2005). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.

Erdoğan, M. (2009). Liberalizme yeniden bakış tarihi ve felsefe temelleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 14 (56), 7-31.

Erdoğan, M. (2013). Liberalizm ve Türkiye'de liberal eğilimler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 2(13), 1-18.

Eroğul, C. (1998). *Çok partili düzenin kuruluşu 1945-1971, geçiş sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.

Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Eşel, G. (2011). Demokrat Parti dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinde basın sansürü ve Pulliam davası. *TÜBAR*, 1(29), 145-162.

Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye'de liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal dönemi örneği* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Hatay.

Genç, E. ve Çoşkun, T. (2015). Muhafazakârlık ve Türkiye muhafazakârlıklarının bazı halleri. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 27-40.

Giritlioğlu, F. (1965). *Türk siyasi tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin mevkii I-II*. Ankara: Ayyıldız Matbaa.

Göka, E. ve Diğerleri (2004). *Tek parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde muhafazakâr yönelimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Göktepe, C. (2009). Demokrat Parti dönemi iç ve dış siyasi gelişmeler (1950- 1960). A. Çaylak ve C. Tepe (Ed.),*Osmanlı'dan 2000'lı yıllara Türkiye'nin politik tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.

Güneş, G. ve Akdağ, M. (2013). Çok partili yaşama geçiş sürecinde Adnan Menderes'in Aydın ilindeki siyasi faaliyetleri (1946-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 185-224.

Güneş, M. (2012). Adnan Menderes ve halkevleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 141-155.

Gürel, Ş. S. (1985). *Kıbrıs tarihi (1878-1960)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hatipoğlu, Y. Z. ve Diğerleri (2011). *Türkiye'de darbelerin ekonomi politiği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Uluslararası İktisat Kongresi.

Heywood, A. (2010). *Siyasi İdeolojiler*. Çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnanç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan. Ankara: Adres Yayınları.

Hume, D. (2009). *İnsan doğası üzerine bir inceleme*. Çev. Ergün Baylan. Ankara: Bilgisu Yayıncılık.

İkiz, S. A. (2016). Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası. *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*, 4(37), 461-468.

İnan, S. (2006). *Muhalefet yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yayınları.

İnan, S. (2011). Türkiye siyasetinde Adnan Menderes. *Türk Yurdu Dergisi*, 100(289), 1-14.

İnan, S. (2014). Demokrat Parti dönemi (1950-1960) siyasi kültür. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 11(42), 277-286.

İrem, N. C. (2006). Bir değişim siyaseti olarak Türkiye'de cumhuriyetçi muhafazakârlık: Temel kavramlar üzerinde değerlendirmeler. *Siyasi Düşünce Dergisi*, 1(5), 105-117.

Kabaoğlu, Ö. İ. (1997). *Türkiye'de düşünce özgürlüğü*. İstanbul: Tügik Yayınları.

Kahraman, H. B. (1995). *Sağ Türkiye ve partileri*. Ankara: İmge Yayınları.

Kanca, O. C. (2012). 1950-1960 arası Türkiye'de uygulanan sosyo-ekonomik politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19),47-63.

Kansu, A. (1994). *Batı Avrupa'da modern devletin siyasetteki yükselişi*. Ankara: METU.

Karluk, R. (1997). *Türkiye ekonomisi-tarihsel gelişim yapısal ve sosyal değişim*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları. Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Kaya, R. (2009). Neo liberalizmin Türkiye'ye siyasal etkileri üzerine değerlendirmeler ve tartışma ögeleri. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Ed.), *Küreselleşme, kriz ve Türkiye'de neoliberal dönüşüm* (230- 255). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (1988). *Ekonomide dışa açık büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Remzi Kitabevi.

Keser, U. (2012). Kıbrıs sorunu bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül 1955 olaylarına kesitsel bir bakış. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi,* 1(25),181-226.

Keskin, Y. Z. (2012). Demokrat Parti iktidarı ve günümüze yansımaları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(5), 107- 130.

Kırkpınar, L. (2018). Demokrat Parti ve din-siyaset ilişkisi (1946-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 349-359.

Kışlalı, A. T. (1997). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Yayınları.

Kim, J. (1993). *Güney Kore ve Türkiye'de askerlerin siyasete müdahalelerinin karşılaştırılması* (yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Kişi, Ş. S. (2005). Demokrat Parti dönemi ekonomi politikası ve değerlendirilmesi (1950-1960). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 93-114.

Kocaoğlu, M. ve Altundal, U. (2017). Siyasal liberalizmde birey imgesi: *Eleştirel bir bakış. Birey ve Toplum Dergisi*, 7(13), 59-78.

Koç, B. M. (2006). *İsrail Devleti'nin kuruluşu ve bölgesel etkileri 1948-2006*. İstanbul: Gün izi Yayıncılık.

Kodaman, B. (2011). Liberal demokrasinin zemini. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(23), 1- 6.

Köker, L. (2003). Liberal muhafazakârlık ve Türkiye. T. Bora ve M. Gültek ingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuneralp, z. (1999). *Sadece diplomat*. İstanbul: İsis Yayınları.

Kurt, S. (2016). 27 Mayıs darbesi ve Cumhuriyet dönemi darbelerine olası etkileri. *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler Dergisi*, 1(11), 53-74.

Kuyuculuk, N. (1986). *Türkiye iktisadı*. İstanbul: Beta Yayınları.

Küçük, Y. (1984). *Planlama, kalkınma*, Türkiye. İstanbul: Tekin Kitabevi. Locke, J. (1999). *Tabiat kanunu üzerine inceleme*. Çev. İsmail Çelik. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Locke, J. (1969). *Civil Goverment*. Çev. Mete Tuncay. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Mardin, Ş. (1989). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2000). *Türkiye'de din ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2014). *Başbakanlarımız ve genel kurul konuşmaları Cilt 4 (Cumhuriyet hükümetleri dönemi Adnan Menderes)*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

Oktar, S. ve Varlı, A. (2010). Türkiye'de 1950-1954 döneminde demokrat partinin tarım politikası. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 01-22.

Okyar, O. ve Seyidanlıoğlu, M. (1999). *Fethi Okyar'ın anıları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Oral, N. (2011). *Turgut Özal ve siyasal liberalizm* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kütahya.

Oran, B. (2009). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ölçün, G. ve Ölçün, A. (1974). *Türk antlaşma rehberi (1920-1973).* Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Öngider, S. (2010). *Türk'ün darbe ile imtihanı*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Önsoy, R. (1986). Sened-i ittifak ve Türk demokrasi tarihindeki yeri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 24-37.

Özcan, G. (2001). Türkiye İsrail ilişkileri 50.yılına girerken. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk dış politika analizi*(324-381). İstanbul: DER Yayınları.

Özçelik, M. (2016). *Siyasi bir ideoloji olarak muhafazakârlık ve Türkiye'de muhafazakâr-demokrat siyasal kimliğiyle Ak Parti* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.

Özçelik, P. K. (2010). Demokrat Parti'nin demokrasi söylemi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 163-187.

Özdağ, Ü. (2004). *Menderes döneminde ordu-siyaset ilişkileri ve 27 Mayıs ihtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Özdemir, Y. , Çiymen, E. ve Aktaş, E. (2014). Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 321-338.

Özkaya, Y. (1997). Birinci kanuni esasi ve meşrutiyet hakkında ortaya konulan görüşler ve parlamento usulü hakkında bir layiha. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(60), 397-414.

Parasız, İ. (1998). *Türkiye ekonomisi 1923'den günümüze iktisat ve istikrar politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Raıco, R. (2002). Yirminci yüzyılda klasik liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, 7 (28), 130-145.

Sanal, K. (2002). *Türkiye'nin hükümetleri*. Ankara: Sanal Bilgi Yayınevi.

Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan ilişkileri (1947-1964)*. Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Selik, M. (1988). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Sertel, Y. (1999). *Türkiye'de dışa dönük ekonomi ve çöküş*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Seydi, S. (2011). Demokrat Partinin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957- 1960). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 1-16.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996). Türkiye'de liberal düşüncenin doğuşu ve gelişimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 1(2), 103-121.

Smith, A. (2019). *Ulusların zenginliği*. Çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Say Yayınları.

Sunar, İ. (1983). *Demokrat Parti ve popülizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin, E. ve Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin kuruluş süreci ve DP-CHP siyasi mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 31-69.

Şahin, H. (1995). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şahin, H. (2007). *Türkiye ekonomisi, tarihsel gelişim-bugünkü durum*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şahin, M. C. (2012). Demokrat Parti dönemi Türkiye'sinde din, siyaset ve eğitim ilişkileri. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(12), 31-54.

Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi, sektörel analiz*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Şaylan, G. (2003). *Değişim küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. Ankara: İmge Yayınları.

Şeyhanlıoğlu. H. (2009). *Demokrat Parti ve siyasal muhafazakârlık* (yayınlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.

Takım, A. (2012). Demokrat Parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 157-187.

Talas, C. (1992). *Türkiye'nin açıklamalı sosyal politika tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tayyar, A. ve Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 107-120.

Tekin, Y. ve Akgün, B. (2005). İslamcılar-demokrasi ilişkisinin tarihi seyri. T. Bora ve M. Gültekin (Ed.),*Modern Türkiye'de siyasi düşünce İslamcılık* (652-663). İstanbul: İletişim Yayınları.

Toker, M. (1991). *Demokrat Parti yokuş aşağı (1954-1957)*. Ankara: Adalet Matbaacılık.

Tokgöz E. (1997). *Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi (1914-2001).* Ankara: İmaj Yayınevi.

Tokgöz, E. (2013). 1938'den 2002'ye ekonomik gelişmeler. C. Eraslan (Ed.), *Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi II (138-172).* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Topçu, İ. ve Topçu, S. A. (2017). Adnan Menderes'in yargılanması ve idamı. *Akademik Bakış Dergisi*, 1(61), 59-80.

Toprak, B. (2000). Türkiye'de dinin denetimi işlevi. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de politik değişim ve modernleşme içinde* (309- 319). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Türk, H. B. (2010). *İdeolojiler ve sistemler*. İstanbul: Opus Yayınları.

Türkmen, İ. (2010). Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu politikası. *BİLGESAM*, 1(1), 1-37.

Unat, K. (2017). Seçim afişleri ışığında Hürriyet Partisi'nin 1957 genel seçimi kampanyası. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi, 1(27), 267-292.

Uslu, C. (2009). *Doğal hukuk ve doğal haklar*. Ankara: Liberte Yayınları.

Ünal, H. (2008). 1950-1960 Döneminin Temel Dış Politika Sorunları. H. Ünal (Ed.), *Türk dış politikası* (410-441). Ankara: Barış Platin Yayınları.

Yaşlı, F. (2011). Türkiye'de liberalizm: Bir eklemlenme İdeolojisi. *MEMLEKET Siyaset Yönetimi Dergisi*, 6(15), 139-166.

Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları. Yayla, A. (2000). *Liberal bakışlar*. Ankara: Liberte Yayınları.

Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.

Yeşilbursa, B. K. (2010). Demokrat Parti dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikası (1950-1960). *Tarih Araştırma Dergisi*, 1(3), 67-98.

Yetener, M. (2007). Adnan Menderes biyografisi ve dış politika vizyonu. A. F. Demir (Ed.), *Türk dış politikasında liderler* (521-566). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Yıldızoğlu, E. ve Margulies, R. (1990). *Tarımsal Değişim: 1923-1970, geçiş sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.

Yılmaz, A. (2001). *Çağdaş siyasal akımlar*. Ankara: Vadi Yayıncılık.

Yılmaz, H. (2016). Adnan Menderes dönemi Türkiye Ortadoğu ilişkileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 203-231.

Yılmaz, L. (2004). *Barışın büyük elçisi Mahmut Dikerdem*. Ankara: Bileşim Yayınevi.

Yılmaz, M. (2005). Demokrat Parti dönemi ekonomi politikası ve değerlendirilmesi (1950-1960). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 93-114.

Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail ilişkileri: Tarihten günümüze. *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 5(1), 9-24.

Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları.

Yücel, M. S. (2002). *Menderes dönemi (1950-1960)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.